

Izabela Szymańska, Wiesław Wróbel

DOM SAKOWICZÓW

Historia posesji i domu przy ul. Warszawskiej 9
w Białymstoku

Międzynarodowe Stowarzyszenie Białostoczan

Białystok 2017

Recenzja:
dr hab. Józef Maroszek, prof. UwB

Opracowanie graficzne: Leszek Wróbel

Redakcja i korekta: Elżbieta Kozłowska-Świątkowska

Skład i redakcja techniczna: Roman Sakowski

Ilustracje:

Archiwum Państwowe w Białymstoku

Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku

Muzeum Historyczne w Białymstoku

Zbiory prywatne: Tadeusza Chańko, Hanny Tatar-Zaczeniuk, Pawła Wenclika,
Macieja Zaczeniuka

© Copyright by Wiesław Wróbel

© Copyright by Izabela Szymańska

© Copyright by Międzynarodowe Stowarzyszenie Białostoczan

Publikację dofinansowano ze środków z budżetu Miasta Białegostoku.

ISBN 978-83-932980-6-8

Wydanie I, Białystok 2017

Druk i oprawa:
Mazowieckie Zakłady Graficzne, 18-200 Wysokie Mazowieckie, ul. Ludowa 89
tel. 86 275 41 31, tel./fax 86 275 49 85 e mail: drukarnia@mzgraf.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp	5
OD WSI BOJARY DO ULICY BOJARSKIEJ	8
OD KRZYSZTOFA SHTULTZA DO DOMINIKA CIECIERSKIEGO	26
OD ALEKSANDRA TOKARZEWICZA DO SAKOWICZÓW	40
JAKUB I WIKTORIA Z GRĄDZKICH SAKOWICZOWIE	47
Z RĄK DO RĄK	70
DEDERKOWIE I MŁODECCY	79
WARSZAWSKIE TOWARZYSTWO UBEZPIECZEŃ I WSPÓŁKATORZY	90
KU WSPÓŁCZESNOŚCI	102
Przypisy	105
Indeks osobowy	123
Bibliografia	133
Aneks	145

WSTĘP

Do rąk Czytelników trafia drugi tom serii wydawniczej MONOGRAFIE ZABYTEKÓW BIAŁEGOSTOKU, zainicjowanej pracą poświęconą dziejom domu przy ul. Lipowej 24. Tym razem przedmiotem wspólnych badań, realizowanych przez Izabelę Szymańską i Wiesława Wróbla, stał się obiekt przy ul. Warszawskiej 9. Wspólną cechą obu tomów jest ich analogiczny cel – autorzy pragnęli przybliżyć mieszkańcom Białegostoku mało znaną historię domu, poddając ją wnikliwym, wielowątkowym badaniom źródłowym, dążąc do stworzenia bardziej precyzyjnego obrazu historii naszego miasta. Niniejsza monografia jest więc kolejnym, ważnym krokiem w tym kierunku i mamy nadzieję, że nie ostatnim.

Dom przy ul. Warszawskiej 9 nie jest zabytkiem *de jure*, ale trudno nie nazwać go tym mianem, jeśli weźmiemy pod uwagę bogatą historię, która działa się w jego murach i z jego udziałem. Prezentowana publikacja ma za zadanie tę historię odtworzyć w możliwie szczegółowy sposób, w oparciu o kwerendy archiwalne i biblioteczne, zaprezentować, przywracając jej należne miejsce w ogólnych dziejach Białegostoku. Książka została podzielona na 8 rozdziałów, które w przybliżeniu pokrywają się z najważniejszymi etapami w historii nieruchomości. Rozdział pierwszy

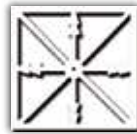
omawia najwcześniejsze dzieje ul. Warszawskiej, począwszy od momentu, gdy w tym miejscu znajdowała się wieś Bojary, do czasu, kiedy stała się ona częścią Białegostoku i została poddana pierwszym regulacjom urbanistyczno-architektonicznym. Rozdział drugi zaczyna się w chwili, gdy na posesji przy ul. Warszawskiej 9 stanął pierwszy murowany dom. Zawiera on historię pierwszych właścicieli: Krzysztofa Schultza, Dymitra Wysoczyna i Dominika Ciecierskiego, ale także prezentację pierwszych znanych lokatorów oraz instytucji, które pod omawianym adresem działały. Następne dwa rozdziały to dzieje nieruchomości widziane przez pryzmat ich kolejnych właścicieli, pochodzących z rodów Tokarzewiczów i Sakowiczów. Szczególnie tytułowemu Sakowiczom poświęcono w tej części książki dużo miejsca, ukazując ich pochodzenie, krąg rodzinny, działalność i dokonania. Kolejny rozdział obejmuje krótki, ale burzliwy okres w dziejach nieruchomości, gdy często zmieniała ona swoich właścicieli. Szósty rozdział odpowiada losom domu w latach 1914–1921, gdy jego posiadaczami byli Dederkowie, a następnie krótko Młodeccy. Przedostatni, siódmy rozdział, to historia domu jako własności i siedziby Warszawskiego Towarzystwa Ubezpieczeń SA. Ostatnia część publikacji poświęcona została współczesnym losom nieruchomości przy ul. Warszawskiej 9.

Książka nie opisuje wyłącznie dziejów posesji i domu. Stanowią one ośnowę całej pracy. Nieruchomość jest tylko punktem wyjścia dla omawiania w znacznie szerszym kontekście dziejów poszczególnych właścicieli, z odnotowaniem ich pochodzenia, genealogii, działalności, najważniejszych dokonań. Właśnie na tym tle obraz zwykłego domu staje się najbardziej pełny, zyskuje nowe, głębsze znaczenie nie tylko zwykłego budynku, ale miejsca życia naszych przodków, minionych pokoleń białostoczan.

Praca została oparta przede wszystkim na kwerendach źródłowych w Archiwum Państwowym w Białymstoku oraz w Narodowym

Archiwum Historycznym Białorusi w Grodnie. Informacje uzupełniające pochodzą z zasobów innych archiwów Polski, Rosji i Litwy. Wykorzystane materiały archiwalne i literatura, zostały wyszczególnione w bibliografii na końcu książki, której towarzyszy indeks osobowy.

W tym miejscu autorzy pragną wyrazić swoją wdzięczność przede wszystkim Tadeuszowi Truskolaskiemu, prezydentowi miasta Białegostoku, za finansowe wsparcie wydania niniejszej książki. Dziękujemy pracownikom Archiwum Państwowego w Białymstoku, Archiwum Archidiecezjalnego w Białymstoku i Narodowego Archiwum Historycznego Białorusi w Grodnie za pomoc i życzliwość w trakcie kwerend. Dużo zawdzięczamy Wiaczesławowi Szwedowi, który wspierał nasze badania poprzez kwerendy w zasobie grodzieńskiego archiwum. Szczególne podziękowania składamy dr. hab. Józefowi Maroszkowi, prof. UwB, za recenzję i cenne uwagi oraz Elżbiecie Kozłowskiej-Świątkowskiej i Romanowi Sakowskiemu za nadanie książce jej ostatecznego kształtu.

OD WSI BOJARY DO ULICY BOJARSKIEJ

Prawdopodobnie pierwsze informacje dotyczące istnienia wsi Bojary pochodzą z 1514 r. W akcie ugody zawartej 29 lutego 1514 r. w Wilnie między właścicielem dóbr białostockich, Mikołajem Michnowiczem zwanym Bakalarzem i właścicielem dóbr zabłudowskich, Aleksandrem Chodkiewiczem, wspomniano, że tenże Mikołaj Michnowicz wykupił *u Bojarów (alias Szlachty) powiatu surażskiego: u Bohdana Wiszniewicza, u Bartosza Ancuszkiewicza y u Hanca Nosowicza grunta, które im nadał król Kazimierz na Białymstoku*¹. Oznaczałoby to, że grunta wyżej wymienionym bojarom nadał król Kazimierz Jagiellończyk przed 1492 r. (zmarł tego roku) i byli to zapewne pierwsi mieszkańcy wsi Bojary. Granica tego nadania mogła bieć wzdłuż dzisiejszych ulic Słonimskiej i Kilińskiego, dalej przez Rynek Kościuszki. Treść dokumentu z 1514 r., która nie zachowała się do naszych czasów w wersji oryginalnej, jest jednak trudna do jednoznacznej interpretacji².

Niebudzące wątpliwości informacje o istnieniu wsi Bojary pochodzą jednak dopiero z 1581 r. Tego roku ówczesny właściciel dóbr białostockich, Piotr Wiesiołowski (zm. 1621), poszerzył uposażenie miejscowego kościoła parafialnego o cztery włóki gruntu oraz dziesięcinę, którą mieli oddawać poddani z wsi: *Białystok, Starawies, Zawady, Suprasla, Parszyce, Miłosze*³. Pierwsza z wymienionych to wieś

Białostoczek, Starawieś to Starosielce (wieś, dziś dzielnica Ścianka), Zawady swą nazwę zachowały do dziś, Parszyce zlokalizowane były najpewniej na terenie folwarku Wysoki Stoczek (możliwe, że przy skrzyżowaniu dzisiejszych ulic Hetmańskiej i Zwycięstwa, gdzie pod koniec XIX w. odnotowano uroczysko *Parszyno*⁴), Supraśla to zapewne dzisiejsza wieś Usowicze, natomiast Miłosze to interesujące nas Bojary. Świadczy o tym informacja zawarta w spisie podatku pogłównego z 1692 r., w którym odnotowano płatników tegoż podatku z osady *Bojary alias Miłosze*⁵.

Osiedleni w niej gospodarze zaliczali się do kategorii ludności określanej mianem bojarów, w hierarchii społeczeństwa późnego średniowiecza i czasów nowożytnych usytuowanej między szlachtą a chłopami. Bojarzy zobowiązani byli do dodatkowych świadczeń na rzecz pana: bojarzy putni, pełniący służbę wojskową, oraz służkowie, realizujący usługi na rzecz dworu, w tym m.in. przewożenie listów⁶ i przesyłek czy egzekwowanie podatków⁷. Z czasem przyjmowali także zobowiązania pańszczyźniane, na co dzień i zajmowali się głównie rolnictwem. Białostoccy bojarzy mieli do swojej dyspozycji pola położone w przestrzeni wyznaczonej mniej więcej liniami dzisiejszych ulic Słonimskiej i Sobieskiego. Zbiegały się one w pewnym punkcie na północ od Białegostoku, co nadawało granicom pól uprawnych wsi Bojary charakterystyczny wrzecionowaty kształt, który, zdaniem historyków, nawiązuje do wzorców, wypracowanych w XV w. przez osadników pochodzących z Mazowsza i zasiedlających obszary zachodniego Podlasia, potwierdzając tym samym dawną metrykę miejscowości oraz pochodzenie jej pierwszych mieszkańców⁸.

Wieś Bojary nigdy nie była dużą miejscowością. Najwcześniejsze informacje o liczbie jej mieszkańców pochodzą z 2 poł. XVII w. W 1663 r. żyło w niej jedynie 8 osób podlegających opodatkowaniu, co było zapewne efektem zniszczeń, jakie dotknęły Podlasie w czasie potopu szwedzkiego oraz późniejszych niespokojnych czasów⁹.

Datowany na 1666 r. REGESTR SZKÓD POCZYNIONYCH W BIAŁYMSTOKU PRZEZ CHORAĞIEW ICH MOŚCI PANA OGIŃSKIEGO, STOLNIKA WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO PRZEZ TRZY DNI wymienia cały szereg strat poniesionych przez mieszkańców dóbr białostockich w czasie stacjonowania we włości luźnych wojsk pozbawionych żołdu. Grabież dotknęła Bojary, gdzie z tamtejszej piasieki żołnierze *pszczoły wydarli*¹⁰. W 1673 r. we wsi *Bojary pod pałacem* mieszkały 23 osoby dorosłe, rok później zaś 19 osób¹¹. W 1676 r. rejestr poboru podatku pogłównego ziemi bielskiej wymienia *Bojary pod pałacem*, w których opodatkowaniu podlegały 22 osoby¹², zdaje się więc, że sytuacja uległa unormowaniu. Powstanie miasta Białegostoku w 1691/1692 r. nie wpłynęło zasadniczo na status prawny i położenie Bojar, które jeszcze w 1 poł. XVIII w. pozostawały odrębną miejscowością. W 1713 r. mieszkali tu: Mateusz Pałczyński, Józef Michałko z żoną, Katarzyna Kodyńska, Kacper Jackowski, Marianna Jackowska, Jan Woycieszko i Maciej Matuszewski¹³. Także rejestr pogłównego z 1717 r. notuje Bojary poza granicami miasta oraz fakt, że zamieszkiwały je 22 osoby¹⁴.

Jak udowodnił niedawno Karol Łopatecki¹⁵, wieś Bojary, chociaż została uporządkowana pod względem urbanistycznym i jej przestrzeń stanowiła integralną część kompozycji miasta, razem z pozostałymi terenami położonymi po prawej stronie rzeki Białej tworzyła przedmieścia. Na ich teren rozciągało się prawo magdeburskie, nadane miastu w przywilejach 1749 i 1760 r., przedmieścia były jednak wyodrębnione strukturalnie od właściwego miasta po lewej stronie rzeki. Różnice administracyjne przedmieść podkreślone były funkcjonowaniem instytucji wójta, odrębnego od landwójta sprawującego władzę nad miastem oraz od starszego kahalnego, kierującego żydowskimi mieszkańcami Białegostoku (którzy zresztą nie osiedlali się po prawej stronie rzeki). W skromnych źródłach archiwalnych historyk odnalazł drobne wzmianki świadczące o sprawowaniu funkcji wójta najpierw przez Wojciecha Kodyńskiego, a następnie przez Antoniego Korbuta. Ponadto

Il. 1. Ulica Bojary na mapie Georga Beckera z 1799 r. Po stronie zachodniej widoczny ciąg drewnianych domów z zabudową gospodarczą, po stronie wschodniej ogrody, zamknięte linią stodoł (źródło: Staatsbibliothek zu Berlin, Kartenabteilung, SBB-III C-Kart-X 48585).

w 1748 r. odnotowano enigmatycznego *chorążego bojarskiego*¹⁶. Odrębność Bojar widoczna była także w wysokości podatków opłacanych na rzecz pałacu. Trudno jednak definitywnie określić przyczyny takiego stanu rzeczy. Wydaje się, że w takim sposobie funkcjonowania tej części miasta utrwalona była dawna, sięgająca jeszcze poprzednich stuleci, odrębność kategorii ludności, od której miejscowość Bojary

wywiodła swoją nazwę. Należy także wziąć pod uwagę fakt, że wieś Bojary była bodajże jedyną istniejącą już osadą, która została włączona w granice miasta, podczas gdy cała reszta (poza załóżkiem dzielnicy żydowskiej) została założona na „surowym korzeniu” w wyniku wymiany gruntów między Stefanem Mikołajem Branickim a parafią białostocką¹⁷. Pierwotna odrębność ludności Bojar wyrażała się także w utrzymaniu ich powinności wobec dworu. Inwentarz Białegostoku z 1771/1772 r. nie tylko odnotowuje wyraźnie określenie *bojar* w stosunku do Jana Pałczyńskiego i Stefana Jackowskiego (zwracamy uwagę na ich przodków, odnotowanych w 1713 r.), ale podaje, że gospodarze Jan Pałczyński, Kazimierz Sawicki, Wojciech Brzeziński, Kazimierz Wawruczuk, Mikołaj Korbut oraz Wojciech Matuszewski mieli obowiązek odbywania pańszczyzny dwa razy w tygodniu. To stan niewystępujący nigdzie indziej w obrębie Białegostoku.

Ponadto dawna wiejska przeszłość Bojar została odzwierciedlona w układzie przestrzennym przedmieścia, mimo pewnych zmian wprowadzonych przez Jana Klemensa Branickiego, podporządkowujących ten teren, istniejącej na lewobrzeżnej części Białegostoku, barokowej kompozycji urbanistycznej, w tym jej dominanty – osi centralnej pałacu i założenia ogrodowego, której przedłużeniem była ul. Zamkowa (dziś ul. Pałacowa). W bliżej nieokreślonym czasie, zapewne w połowie XVIII w., została przeprowadzona regulacja wsi Bojary, polegająca przede wszystkim na utworzeniu nowej, długiej i szerokiej ulicy w formie osi kompozycyjnej i widokowej, biegnącej od traktu grodzieńskiego (dziś ul. H. Sienkiewicza), przecinającej ul. Zamkową pod kątem zbliżonym do 90° i przechodzącej w ul. Nowe Miasto, która prowadziła dalej w kierunku Przedmieścia Warszawskiego. Pozostałością regulacji przebiegu głównej drogi wsi Bojary są nierówne podziały posesji po stronie wschodniej ul. Bojarskiej, odnotowane w 1799 r. na planie Georga Beckera¹⁸. W wyniku wprowadzenia ulicy, którą nazwa-

no wkrótce ul. Bojarską, przeniesiono także gospodarstwa poszczególnych mieszkańców wsi z domami mieszkalnymi i zabudową gumienną, lokalizując je w tej samej linii wzdłuż zachodniej pierzei ulicy. W rezultacie domy i gumna skierowane były w stronę rzeki Białej, natomiast stodoły przesunięto na zachodnią, zewnętrzną granicę Białegostoku i utworzono z nich jeden ciąg zabudowy (Branicki postąpił podobnie także w przypadku stodół przy ul. Gumiennej – dziś ul. I. Malmeda). Zachowano przy tym dawny podział własności poszczególnych gospodarzy na dwie części, zlokalizowane po obu stronach ulicy – posesje mieszkalne, ogrody i gumna po stronie zachodniej, natomiast ogrody po stronie wschodniej. Być może działania te nastąpiły ok. 1755 r., z tego bowiem roku pochodzi najstarsze znane nadanie posesji czynione przez Jana Klemensa Branickiego na rzecz Kazimierza Sawickiego.

W 1708 r. ówczesny właściciel włości białostockiej, Stefan Mikołaj Branicki, nadał miejscowej parafii farnej grunta położone we wsi Bojary, stanowiące rekompensatę za majątki utracone przez Kościół na obszarze miasta. W ten sposób gospodarzy ze wsi Bojary, mieszkających na posesjach od strony traktu grodzieńskiego (dziś ul. H. Sienkiewicza) wyjęto spod władzy dworskiej i włączono w skład tzw. jurydyki kościelnej¹⁹. Przed 1771 r. część dawnych posesji została zagospodarowana przez właściciela miasta pod zabudowania skarbowe, które w liczbie pięciu stanęły przy skrzyżowaniu ulic Bojarskiej i Zamkowej. Oprócz tego Branicki wybudował dom, nadany Wojciechowi Kodyńskiemu w 1770 r. oraz murowaną kamienicę – jedyny budynek z cegły stojący wówczas przy tej ulicy.

Najstarszy opis ul. Bojarskiej pochodzi ze wspomnianego już inwentarza miasta, sporządzonego na przełomie 1771 i 1772 r., kilka miesięcy po śmierci Jana Klemensa Branickiego²⁰. Ulicę tworzyły wówczas 22 nieruchomości, rozłożone po obu jej stronach. Jak wspomnieliśmy wyżej, od strony traktu grodzieńskiego, gdzie znajdowała się Brama Bojarska,

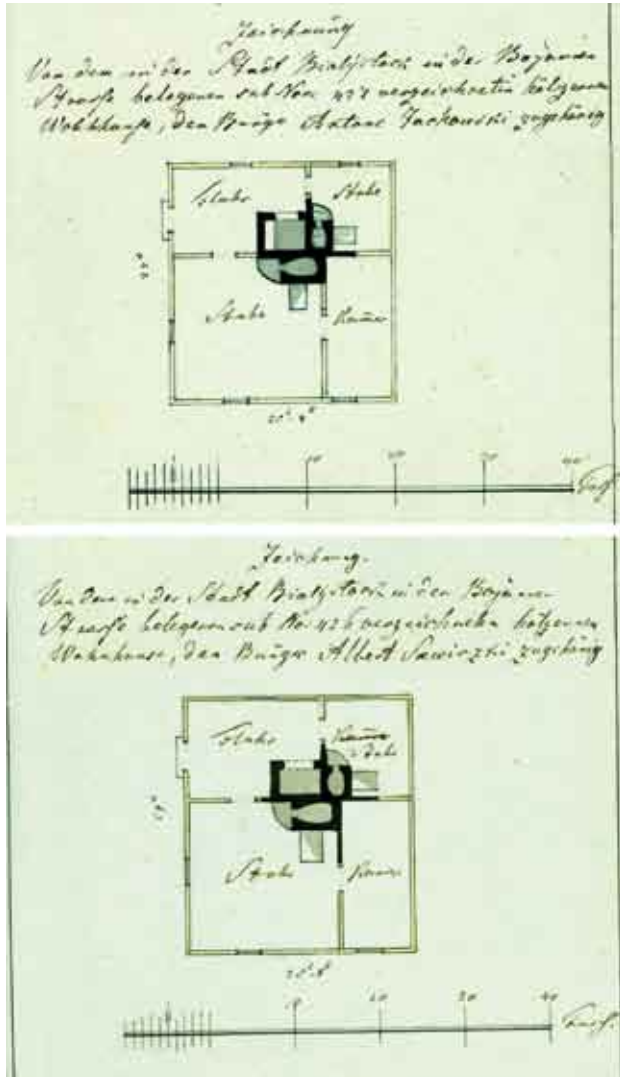
położone były cztery gospodarstwa nadane w 1708 r. na rzecz białostockiej parafii rzymskokatolickiej: mieszkali w nich Szymon Bielecki, Dawid Jaszewicz, Franciszek Dąbrowski i Adam Pietraszewicz. Pierwsza prywatna posesja należała do wdowca Wojciecha Matuszewskiego, mieszkającego we własnym domu z synami Janem i Stanisławem, córką Marianną i bratem Michałem. Następne gospodarstwo należało do rodziny Mikołaja i Anny Korbutów, mających dzieci: Szymona, Małgorzatę i Magdalenę. Dalej żyła rodzina Kazimierza i Małgorzaty Wawruczków, dzieląca nieduży domek z córką Katarzyną i jej mężem, Łukaszem Puchalskim. Za Wawruczkami znajdowało się gospodarstwo Wojciecha i Magdaleny Brzezińskich, mających dzieci: Michała, Jana, Mariannę, Katarzynę i Konstancję, żonę Wojciecha Jackowskiego. Odnotowany już Kazimierz Sawicki, który otrzymał prawo na swoją działkę w 1755 r., mieszkał w drewnianym domku z żoną Rozalią oraz dziećmi Wojciechem, Franciszką, Marianną i Apolonią. Za Sawickimi mieszkał *młody bojar* Stefan Jackowski z bratem Piotrem i siostrą Dorotą. W środkowej części ul. Bojarskiej stała murowana piętrowa kamienica, wzniesiona przez Jana Klemensa Branickiego. Dalej były położone jedna za drugą posesje wdowy Anny Tindrowej-Krupickiej i siodlarza Wojciecha Pawelskiego, żonatego z Konstancją, z którą miał syna Adama. Pawelski swoją działkę kupił jakiś czas wcześniej od zmarłego przed 1771 r. Tomasza Kodyńskiego. Syn Tomasza Kodyńskiego, Wojciech, mieszkał na kolejnej posesji, w domu wzniesionym kosztem dworu, na który w 1770 r. Kodyński otrzymał od Branickiego prawo wieczyste.

Kodyńskiego także już odnotowaliśmy jako wójta bojarskiego, warto jednak wspomnieć, że pełnił on znacznie więcej funkcji służąc na dworze Branickich. Dużą aktywność wykazywał w czasach, gdy Białystok znajdował się w rękach Izabeli Branickiej, wdowy po hetmanie. Odpowiedzialny był wówczas za psiarnię, zwierzęta żyjące na

terenie białostockiego założenia pałacowego, zatrudnianie myśliwych, organizowanie polowań, podwód i wycinki drzew. Pełnił też funkcję strażnika lasów znajdujących się w dobrach rodowych Branickich. W 1788 r. kierował pracami przy karczowaniu Puszczy Sobolewskiej pod drogę wiodącą przez Królowy Most. Śladem szczególnych zasług Wojciecha Kodyńskiego był złoty zegarek, który w 1793 r. otrzymał z rąk króla polskiego Stanisława Augusta Poniatowskiego, gdy ten przebywał w gościnie u swojej siostry²¹.

Za posesją Kodyńskiego położone były trzy kolejne gospodarstwa: Augustyna i Marianny Puchalików, kowala Macieja i Franciszki Jozobików oraz wdowy Cecylii Jozobikowej. Pięć dalszych posesji, zamykających zachodnią pierzeję ul. Bojarskiej w kierunku ul. Zamkowej, stanowiły własność dworską, z których pierwsza (od strony Cecylii Jozobikowej) została oddana w 1767 r. Krystianowi Kaligowskiemu, sukiennikowi dworskiemu. Razem z Kaligowskim mieszkał bojar Jan Pałczyński (może był pierwotnym właścicielem tej posesji). W drugim domu skarbowym żył Kazimierz Bielecki, w trzecim panie Obuchowiczowa *guwernantka niemieckiego języka* i Elżbieta Bogdanowiczowa, a w czwartym lokaj Wawrzyniec Kozłowski z żoną Zofią i dziećmi Janem, Jakubem i Magdaleną. Ostatni dom przy ul. Zamkowej był w 1771/1772 r. niezamieszkały.

Prywatne domy mieszkańców ul. Bojary, częściowo wzniesione ich własnym kosztem, a częściowo przy wsparciu dworu, miały bardzo podobną formę i wygląd. Drewniane, parterowe, kryte gontem, posiadały sień i od dwóch do kilku izb z komorami i alkowami. Na tle domów znajdujących się w obrębie miasta były to budynki bardzo skromne. Zachowały się do naszych czasów sporządzone w latach 1803-1804 rysunki techniczne domów należących do rodzin Guzowskich, Jackowskich, Sawickich i Jozobików, które pozwalają zajrzeć do wnętrza „bojarskich chat” z XVIII w.²²

Il. 2. Domy Jackowskiego (u góry) i Sawickiego (u dołu) przy ul. Bojarskiej według inwentaryzacji z ok. 1803 r. Zwraca uwagę identyczna architektura budynku i rozplanowanie pomieszczeń (źródło: APB, Kamera Wojny i Domen w Białymstoku, sygn. 2207, k. 58, 61).

Kolejny spis gospodarzy z ul. Bojarskiej pochodzi z 1775 r. Odnotowuje on w zasadzie te same osoby i rodziny: Obuchowiczową, Kazimierza Bieleckiego, *sukiennika* (Krystiana Kaligowskiego), Stanisława Jozobika, Jakuba Jozobika, dwa domy Kodyńskiego, Wojciecha *siodlarza* (Pawelskiego), J. P. Sobolewskiego, Stefan Jackowskiego, Sawkę (Sawickiego), Wojciecha Kasperka, Kazimierza Wawruczuka, Mikołaja Korbuta i Matuszewskiego. W murowanej kamienicy stojącej w środkowej części wschodniej pierzei znajdował się, wówczas bliżej nieokreślony, lazaret²³.

Ostatnia lista posesjonatów przy ul. Bojarskiej, sporządzona jeszcze w XVIII w. i odnotowująca pierwotną strukturę własnościową wzdłuż tej ulicy, pochodzi z 1799 r., a jej uzupełnienie stanowi, wspomniany już, plan miasta autorstwa Georga Beckera z tego samego roku. Lista powstała w czasie, gdy Białystok znajdował się już pod panowaniem pruskim, ale stanowił wciąż prywatną własność – na dobrach białostockich miała zapewnione prawo dożywocia Izabela z Poniatowskich Branicka. Spis z 1799 r., przygotowany przez pruskich urzędników i dlatego pełen zniekształconych zapisów polskich imion i nazwisk, odnotowuje, oprócz czterech gospodarstw stanowiących własność parafii, następujące osoby: Andrzeja Zawadzkiego, wdowę Starzyńską (Staszyńską), Szymona Korbuta (syna Mikołaja i Anny odnotowanych w 1771/1772 r.), Mateusza Guzowskiego, Wojciecha Gakowskiego, Wojciecha Sawickiego, Antoniego Jackowskiego, marszałka dworu Izabeli Branickiej nazwiskiem von Dehais, Jakuba i Wojciecha Kodyńskich, Stanisława Jozobika oraz Jakuba *Rosalli* (Jozobika). Pozostałe domy dworskie, dzierżawione wówczas przez Prusaków, zamieszkiwał Stefan Pałczyński, lekarz Rawenee oraz urzędnicy nowej administracji o nazwiskach Turnau, Luz, Lietke, Holtz, Holobowitz i Rosentretter²⁴.

Uważni czytelnicy na pewno zwrócili uwagę, że wszystkie wymienione 22 „bojarskie” gospodarstwa położone były po tej stronie ulicy, która dziś ma numery parzyste, podczas gdy strona nieparzysta była

w 2 poł. XVIII w. zagospodarowana jedynie pod ogrody i nie było tu w tym czasie żadnych budynków mieszkalnych. Jak udowadnia ostatni z wymienionych spisów gospodarzy z ul. Bojarskiej, stan ten utrzymywał się jeszcze w 1799 r. Pojawia się więc pytanie o to, kiedy i w jakich okolicznościach doszło do przekształcenia ogrodowej strony ul. Bojarskiej w miejską pierzeję podzieloną na parcele, które dziś tworzą zachodnią, nieparzystą stronę ul. Warszawskiej. Odpowiedź na to pytanie pozwoli także wykazać, w jaki sposób doszło do wydzielenia interesującej nas posesji, dziś przyporządkowanej do adresu Warszawska 9, a także kto był jej pierwszym właścicielem i budowniczym domu. Rozwiązanie tej zagadki tkwi w działalności budowlanej i urbanistycznej, którą w Białymstoku prowadziły władze pruskie.

W wyniku postanowień traktatu rozbiorowego Rzeczypospolitej, zawartego w 1795 r. między Rosją, Austrią i Prusami, obszar dawnego województwa podlaskiego na północ od Bugu, wraz ze skrawkami województw płockiego, mazowieckiego i trockiego oraz ziemią dobrzyńską i fragmentem Żmudzi, dostał się pod władzę Prus. Z nowych nabytków terytorialnych utworzono prowincję Prusy Nowowschodnie. 18 maja 1796 r. w Białymstoku ustanowiono Komisję Organizacyjną Kamery Wojny i Domen, która początkowo administrowała całą prowincją, przygotowując ją do funkcjonowania w strukturze państwa pruskiego. Dopiero z dniem 1 czerwca 1797 r. Komisja Organizacyjna została przekształcona w dwie Kamery Wojny i Domen w Białymstoku i Płocku, odpowiedzialne za zarząd nad dwoma departamentami tworzącymi prowincję²⁵.

Białystok, siedziba w latach 1796–1797 Komisji Organizacyjnej, a następnie w latach 1797–1807 Kamery Wojny i Domen, w chwili zawierania traktatu rozbiorowego stanowił wprawdzie własność spadkobierców Jana Klemensa Branickiego, tj. potomków jego siostry: Jana i Feliksa Potockich oraz Joanny z Potockich Potockiej (a od 1796 r.

jej córki Marianny Franciszki Tekli z Potockich Szymanowskiej), ale zgodnie z zapisami uczynionymi przez Jana Klemensa Branickiego w 1748 r., Izabela z Poniatowskich, jego trzecia małżonka, miała zapewnić na jego dobrach rodowych prawo dożywocia²⁶. Izabela, zwana też Panią Krakowską, była więc *de facto* właścicielem miasta. Wiadomo, że zachęcała władze pruskie do ulokowania administracji prowincjonalnej właśnie w Białymstoku przede wszystkim z powodu dogodnych warunków lokalowych (budynki skarbowe mogły pomieścić bez trudu urzędy, urzędników i garnizon wojskowy), chociaż z punktu widzenia Prus nie mniejsze znaczenie miał fakt, że właścicielką miasta była starsza siostra ostatniego króla Rzeczypospolitej. W każdym razie początkowa koegzystencja w mieście nowych władz administracyjnych i właścicielki szybko przerodziła się w otwarty konflikt przede wszystkim w zakresie administrowania Białymstokiem. Wszystkie bowiem decyzje podejmowane przez urzędników kameralnych względem miasta musiały zyskać akceptację Branickiej, która nie zawsze była skłonna ją wyrażać. Dotyczyło to zarówno obsady urzędów municypalnych, jak i prac budowlanych, przekształceń urbanistycznych czy nowych inwestycji. Branicka niechętnie zgadzała się na daleko posuniętą ingerencję Kamery w strukturę miasta, gdyż było ono cały czas własnością spadkobierców Jana Klemensa Branickiego. Kłopot władz pruskich był tym większy, że wszystkie urzędy oraz ich obsada mieściły się wyłącznie w budynkach dzierżawionych od Izabeli Branickiej, ale państwowa i prywatna działalność budowlana była blokowana przez Panią Krakowską.

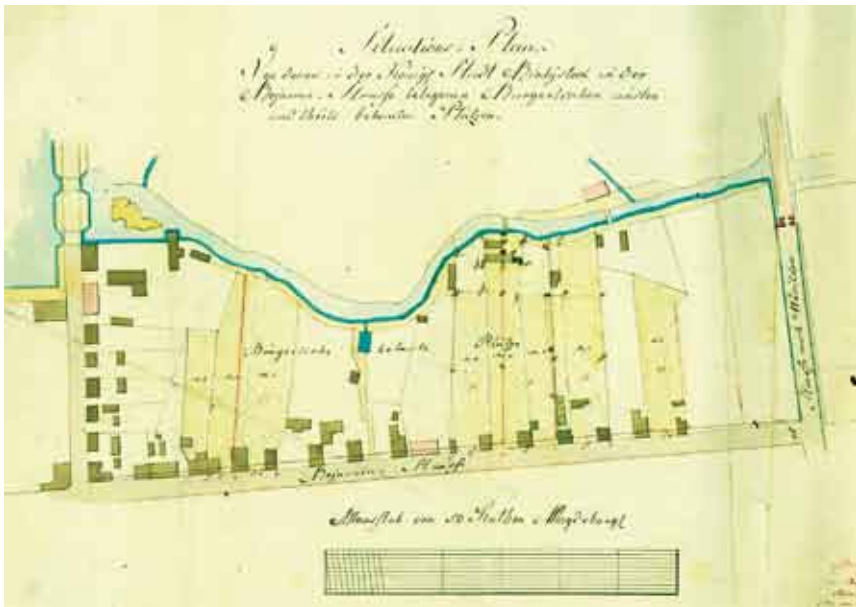
Rozwiązaniem, które zostało zaakceptowane przez wszystkie strony, było dokonanie w krótkim czasie sprzedaży Białegostoku. Sprawa ruszyła w 1798 r., po objęciu tronu przez Fryderyka Wilhelma III i jego osobistej ingerencji u Augusta Karla Holsche, dyrektora białostockiej Rejencji (sądu pierwszej instancji). Wówczas przystąpiono do pertrak-

tacji ze spadkobiercami, które konsekwentnie prowadzono do 1802 r. Równolegle trwały negocjacje z Panią Krakowską, aby – uprzędając transakcję sprzedaży – wytrącić z jej rąk władzę nad miastem (pozostawiając tylko założenie pałacowo-ogrodowe) poprzez jego odnawialną dzierżawę. Ostatecznie 1 kwietnia 1802 r. Izabela podpisała roczny kontrakt dzierżawny miasta przez Kamerę Wojny i Domen. Tymczasem tego samego dnia zakończono pertraktacje ze spadkobiercami Branickiego i 12 kwietnia 1802 r. wydano oficjalnie w dwóch egzemplarzach umowę sprzedaży miasta za sumę 219 970 talarów (1 307 820 zł). W kolejnych miesiącach trwało zbieranie podpisów wszystkich stron uczestniczących w transakcji i dopiero 22 września 1802 r. akt został wpisany do ksiąg hipotecznych uzyskując pełną moc prawną²⁷.

Od tego momentu Kamera Wojny i Domen miała rozwiązane ręce, mogąc swobodnie gospodarzyć na terenie Białegostoku. Rok 1802 stanowi wyraźną granicę, po której rozpoczęto intensywne prace mające polepszyć stan miasta: przystąpiono do brukowania ulic, regulowania linii zabudowy, wznoszenia budynków prywatnych i publicznych, rozbioru dawnych bram miejskich, wytyczania nowych i likwidacji starych dróg, wreszcie scalania i wydzielania nowych działek budowlanych przeznaczonych pod obiekty prywatne i państwowe. Wyraźna koncentracja działań dotyczyła terenów, mających do tego czasu charakter nieużytków, które można było z łatwością przekształcić w obszary inwestycyjne: Przedmieście Choroskie, zlokalizowane wzdłuż ul. Nowolipie (dziś ul. Lipowa), ul. Nowe Miasto oraz ul. Bojarska.

Ulica Bojarska (nazywana w latach 1796–1807 *Bojaren Strasse*) była bardzo „wdzięcznym” terenem inwestycyjnym przede wszystkim ze względu na wspomnianą wcześniej jej wschodnią stronę, która do 1802 r. była pozbawiona zabudowy i miała jedynie charakter ogrodów. Ale i pierzeja zachodnia, gdzie znajdowało się wiele starych, małych „bojarskich domów” nadawała się do ponownego wykorzystania na

potrzeby nowej zabudowy. Dlatego też w krótkim czasie, w latach 1802–1807 ulica ta otrzymała zupełnie nowe oblicze architektoniczno-urbanistyczne. Jak słusznie określiła to po raz pierwszy Małgorzata Dolistowska, dawna wieś Bojary stała się nowoczesną i prestiżową dzielnicą miejską, na terenie której wzniesiono nowe, murowane budynki o charakterze rezydencji, należące wyłącznie do pruskich urzędników²⁸.

Il. 3. Przekształcenia własnościowe planowane do realizacji przez Kamerę Wojny i Domen w 1803 r. (źródło: APB, Kamera Wojny i Domen w Białymstoku, sygn. 2208, k. 44).

Omawiana część miasta otrzymała przede wszystkim linie regulujące granicę zabudowy, wzdłuż której wznoszono kolejne murowane domy. W 1805 r. powierzchnię ul. Bojarskiej wybrukowano.

Najpoważniejsze zmiany dotyczyły jednak rozdzielenia nieruchomości położonych po obu stronach ulicy na dwie niezależne części. Te po stronie zachodniej, zostały częściowo scalone i uregulowane, natomiast działki ogrodowe po stronie wschodniej rozmierzone od nowa, tworząc na tym terenie 11 obszernych parceli przygotowanych pod zabudowę. Prace przeprowadzono najpewniej w 1804 r., z tego powiem czasu pochodzi plan zachodniej strony ulicy, na którym odnotowano przebiegi nowych granic²⁹. Jednym z etapów przekształceń przestrzeni ul. Bojarskiej było wykupienie w latach 1803–1804 części posesji przez Kamerę Wojny i Domen. W zawartych przy tej okazji kontraktach zapisywano zobowiązanie władz administracyjnych do rozbiórki zabudowań mieszkalnych i gospodarczych na koszt państwa, przy czym gospodarzy z ul. Bojarskiej przeniesiono na *pola bojarskie* za linią stodoł zamykających od zachodu miasto. Usytuowano je wzdłuż drogi, która z czasem uzyskała nazwę Starobojarska, w przeciwieństwie do Nowobojarskiej, w którą w kolejnych dekadach przekształcono dawną ul. Bojarską.

Dzięki temu po 1804 r. obie strony ul. Bojarskiej uzyskały regularne pierzeje, tworzone przez murowane parterowe i piętrowe domy prywatne pruskich urzędników, a także gmachy poczty (ul. Warszawska 13) i Deputacji ds. Ceł i Akcyzy (ul. Warszawska 21). Przed 1807 r. przy ul. Bojarskiej powstało łącznie 19 nowych budynków.

W ramach akcji porządkowania przestrzeni wokół ul. Bojarskiej oraz działalności inwestycyjnej pracowników administracji państwowej w Białymstoku powstała także posesja przy ul. Warszawskiej 9 i pierwszy w tym miejscu dom mieszkalny.

Jak wynika z analizy układu posesji odnotowanych na mapach miasta z 1799 i 1807/1808 r., działka przy ul. Warszawskiej 9 powstała w rezultacie scalenia ogrodów Jackowskich z częścią ogrodów Sawickich.

Il. 4. Efekt prac regulacyjnych oraz nowy podział własnościowy wschodniej pierzei Bojaren Strasse, odnotowany na mapie Białegostoku z 1807/1808 r. Czerwoną linią zaznaczono granice posesji przy ul. Warszawskiej 9, na której stał wówczas murowany dom (źródło: Centralne Państwowe Archiwum Wojenno-Historyczne w Moskwie, f. 846, op. 16, d. 21756).

Przypomnę, że w 1771/1772 r. właścicielem tego terenu był bojar Stefan Jackowski. Cytowany kilkakrotnie inwentarz miasta odnotowuje, że Jackowski posiadał *budynek drewniany swój własny, dranicami kryty, do którego wchodząc z podwórza drzwi do sieni, w której izdebka. Z tejże sieni na lewej stronie izba z komorą od ulicy, w której okna dwa, trzecie w komorze, w ołów oprawne, piec kafli zielonych, komin prosty wskroś*

murowany, na dach wywiedziony. W podwórzu stajnia, wozownia, drwalnia dranicami kryte, piwnica dylowana, ogrody dwa, jeden za drogą, drugi za budynkiem ku rzeczce, w których spichlerzyk stary mały. Tenże Jackowski ma koni troje, wołów parę, krowy dwie, owieczek siedmioro, świń czworo. Pańszczyzny na tydzień odbywa zawsze po dwa dni³⁰. W 1799 r. właścicielem nieruchomości był już Antoni Jackowski, przypuszczalnie syn Stefana. Nie posiadał wówczas konkretnego zawodu, ale parał się rolnictwem w ramach zobowiązań pańszczyźnianych – uprawiał grunt dworski. W wyniku przemian w 1804 r. dom Antoniego Jackowskiego przeniesiono na ul. Starobojarską, gdzie jego potomkowie żyli jeszcze na początku XX w.³¹

Natomiast północny fragment posesji przy ul. Warszawskiej 9 został odłączony od ogrodowej części gospodarstwa Wojciecha Sawickiego. Przypomnijmy, że był on synem Kazimierza i Rozalii Sawickich, którzy otrzymali 18 kwietnia 1755 r. nadanie placu od Jana Klemensa Branickiego. Sawiccy zobowiązani byli do odrabiania pańszczyzny dwa dni w tygodniu. W 1771/1772 r. pisano, że Sawicki ma *budynek swój własny [...]. W tym budynku izba z komorą, okna dwa w ołów oprawne, piec prosty komin takiż, okno w komorze w ołów oprawne, w sieni izdebka z oknem jednym w ołów oprawnym. Przy węgle budynku chlewek, dach dranicami kryty, komin wylepiany na dach wywiedziony. Od ulicy parkan dobry z dylów, ogród jeden przez ulicę za drogą, w tył budynku ku rzeczce drugi, gdzie chałupka stara bardzo, zła, mieszka w niej Tomasz Szaniczuk z Ewą żoną, Tomaszem i Janem synami i Ewą córką. Tenże Sawicki ma wołów parę, nieuków parę, krów dwie, owce dwie, świnię dwie, koń jeden*³². Także Sawiccy zostali przeniesieni na ul. Starobojarską, przy czym później właścicielami ich nieruchomości była rodzina Suplikowskich, z której wywodziła się Marianna, żona Wojciecha Sawickiego³³.

Nowa posesja i stojący na niej murowany parterowy dom zostały po raz pierwszy odnotowane na mapie Białegostoku

z 1807/1808 r.³⁴, powstały więc w przedziale lat 1804–1807. Ale imię i nazwisko ich pierwszego właściciela poznajemy dopiero dzięki liście posesjonatów miejskich nieruchomości z 1810 r. Właścicielem posesji nr 501 był wówczas Krzysztof Schultz³⁵.

Il. 5. Mapa Białegostoku z 1810 r. z zaznaczeniem granic posesji przy ul. Warszawskiej 9 (źródło: Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne w Sankt Petersburgu, f. 1293, op. 168, gubernia grodzieńska: d. 5).

OD KRZYSZTOFA SCHULTZA DO DOMINIKA CIECIERSKIEGO

O pierwszym właścicielu, Krzysztofie Schultzu, nie mamy żadnych informacji. Niewątpliwie przybył do Białegostoku z obszaru Prus i pracował jako urzędnik w miejscowej Kamerze Wojny i Domen. Trudno jednak powiedzieć coś o nim więcej, gdyż w źródłach archiwalnych – poza jego imieniem i nazwiskiem – nie udało się odnaleźć żadnych dodatkowych informacji. Nie wiadomo, gdzie i kiedy się urodził, skąd przybył, jakie miał wykształcenie i czy posiadał rodzinę. Jedyne przez analogię możemy stwierdzić, że musiał być osobą w miarę wysoko sytuowaną w hierarchii urzędniczej, skoro stać go było na wykupienie placu i budowę własnego murowanego domu.

Z grona przeszło 200 urzędników pracujących w Białymstoku przed 1807 r. tylko nielicznym udało się skorzystać z możliwości trwałego osiedlenia się w stolicy Departamentu. Przy samej Bojaren Strasse do 1807 r. powstały w miejscu drewnianych chatek i ogrodów murowane domy należące do Antoniego Wróbla, fiskała Kamery Wojny i Domen (dawniej ul. Sienkiewicza 38), Franza Stachlera (obecnie ul. Warszawska 2, zachowany), Henryka Beckera (obecnie ul. Warszawska 4), Jana Scholle, radcy budowlanego (obecnie ul. Sienkiewicza 40), Henryka

Bode (obecnie ul. Warszawska 1, przebudowany), Henryka Dedekinda, prezydenta policji miejskiej (obecnie ul. Warszawska 3, przebudowany), Frysta Schmidta (obecnie ul. Warszawska 5), Krzysztofa Lerenbruna (ul. Warszawska 7, niezachowany), Teodora Hausleitera (obecnie ul. Warszawska 11), Jana Prassera (obecnie ul. Warszawska 15/17) i Krzysztofa Ehma (obecnie ul. Warszawska 19). Do tego grona należałoby doliczyć kilka budynków powstałych przy ówczesnej Warschauer Strasse (na odcinku od ul. Pałacowej do ul. Świętojańskiej), gdzie swój dom miał m.in. landrat Michał Czyż, oraz przy ul. Nowolipie³⁶. Ponadto, jak już wspomnieliśmy, po wschodniej stronie ulicy stanął gmach poczty oraz okazała siedziba Deputacji ds. Ceł i Aakczyzy, wypełniająca narożnik Bojaren Strasse i Mühlen Strasse (jak wówczas nazywała się dawniejsza ul. Zamkowa, a dzisiejsza ul. Pałacowa). Inwestycja Schtultza stanowiła zatem część dużego projektu budowlanego, realizowanego przez elitę pruskich urzędników w kilku kwartałach Białegostoku, w tym głównie przy Bojaren Strasse.

Zgodnie z prawem budowlanym obowiązującym na terenie prowincji Prusy Nowowschodnie, nowe budynki w mieście mogły być wznoszone jedynie przy użyciu cegły, a ich plany musiały przejść procedurę urzędowej akceptacji. W praktyce oznaczało to, że architektura większości nowo zbudowanych domów była realizowana zgodnie z odgórnie ustalonymi wzorcami, powielanymi w różnych konfiguracjach. Przed 1807 r. w Białymstoku powstało grono zbliżonych do siebie domów murowanych, parterowych lub piętrowych, pięcio- lub siedmioosiowych, z centralnie usytuowanym wejściem głównym poprzedzonym schodkami, w przypadku domów piętrowych zaopatrzonych w wysunięty przed elewację frontową balkon oraz nakrytych charakterystycznymi dachami naczółkowymi. We współczesnej przestrzeni miasta zachowało się kilka przykładów budownictwa z okresu lat 1802–1807, w tym m.in. domy przy ul. Warszawskiej 2, 5 i 27 (choć częściowo

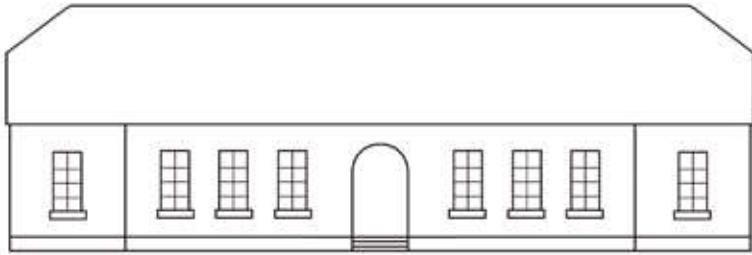
przebudowane) oraz omówiony w poprzednim tomie serii MONOGRAFIE ZABYTEKÓW BIAŁEGOSTOKU” dom przy ul. Lipowej 24, zwany Domem szlachty, a wzniesiony przez kameralnego kasjera Johanna Hollanda.

Il. 6. Jedyna znana fotografia domu przy ul. Warszawskiej 9 przed jego rozbudową, wydrukowana jako pocztówka ok. 1910 r. (źródło: zbiory prywatne Tadeusza Chańko).

Z łatwością więc możemy wyobrazić sobie dom zbudowany staniem Krzysztofa Schultza, gdyż nie odbiegał on pod względem architektonicznym od sąsiednich budynków. Z pomocą przychodzi nam dodatkowo jedyne znane zdjęcie obiektu, wykonane na początku XX w. i przedrukowane jako pocztówka. Choć dom jest widoczny tylko w niewielkiej części, można z łatwością zauważyć okna o prostokątnym wykroju, ujęte w obramienia, a także szczyt budynku z naczółkowym dachem. Bliższa analiza zdjęcia ujawnia, że budynek posiadał przynajmniej dziewięć osi: na osi środkowej znajdowały się drzwi wejściowe, zaś pozostałe osie wyznaczone były przez okna, przy czym okna skrajne znajdowały się w większej odległości od trzech pozostałych, a skraje budynku były dodatkowo podkreślone ryzalitami. Źródła

pisane i zdjęcie potwierdzają, że Schultz zbudował dom parterowy, ustawiony kalenicowo do ulicy. Z analizy mapy Białegostoku z 1810 r. wynika, że był to budynek o podstawie posiadającej największe rozmiary w stosunku do pozostałych domów pruskich z Bojaren Strasse. Musiał być więc obiektem dziewięcioosiowym, z centralnie usytuowanym wejściem głównym. Dom ustawiony był w południowo-zachodnim narożniku działki, natomiast przeciwległy narożnik zajmowała drewniana oficyna boczna. Między domem i oficyną znajdowała się brama prowadząca na niewielkie podwórze, zamknięte dodatkowo prostokątnym budynkiem gospodarczym. Resztę działki w kierunku zachodnim zajmowały ogrody i sady.

Il. 7. Próba rekonstrukcji pierwotnego wyglądu domu przy ul. Warszawskiej 9 (oprac. W. Wróbel).

W wyniku postanowień traktatu pokojowego zawartego w 1807 r. w Tyłży między cesarzem Francji Napoleonem Bonaparte, carem Rosji Aleksandrem I i królem Prus Fryderykiem Wilhelmem III, znaczna część Departamentu Białostockiego, złożona z powiatów białostockiego, bielskiego, sokólskiego, drohickiego i części suraskiego, przeszła za zgodą Napoleona spod panowania pruskiego pod władzę rosyjską. Z otrzymanych ziem utworzono nową jednostkę administracyjną pod nazwą Obwód Białostocki. Od tego momentu Białystok, aż do sierpnia 1915 r. pozostawał w granicach Rosji.

Zmiana przynależności państwowej pociągnęła za sobą przemiany społeczne także w Białymstoku, który utrzymał swoją dominującą rolę w regionie jako centrum administracyjno-sądownicze, a z czasem także i handlowe. Kamara Wojny i Domen musiała opuścić miasto, a władza pruska została zastąpiona nowymi urzędami rosyjskimi. Duża grupa urzędników przybyłych do Białegostoku po 1795 r. wyjechała, ale zgodnie z postanowieniami traktatu tylżyckiego, część z nich miała prawo przebywać jeszcze jakiś czas na miejscu. Niektórzy rzeczywiście zdecydowali się pozostać w Białymstoku, szukając innych zajęć lub aktywnie uczestnicząc w organizacji nowych struktur administracji Obwodu Białostockiego. Dotyczy to zwłaszcza tych osób i ich rodzin, które przed 1807 r. zainwestowały we własne nieruchomości i domy.

Wspomniany spis z 1810 r. zdaje się udowadniać, że w Białymstoku pozostał także Krzysztof Schultz, ale równie dobrze w dokumencie mógł być odnotowywany jedynie fakt przynależności praw własności do pruskiego urzędnika. Skromne źródła historyczne z tego okresu nie pozwalają na jakiegokolwiek wnioski.

Kolejne informacje o posesji przy ul. Warszawskiej 9 pochodzą dopiero z 1818 r. Stanowiła ona wówczas własność Dymitra Wysoczyna, pełniącego funkcję prezydenta Pierwszego Departamentu Sądu Głównego w Białymstoku³⁷. Możemy domyślać się więc, że Schultz rzeczywiście opuścił Białystok niedługo po 1810 r., po czym pozostałą po nim nieruchomość nabył Wysoczyn.

O Wysoczynie mamy zaledwie garść danych: urodził się 13 października 1761 r., zapewne z wykształcenia był prawnikiem, osiągnął rangę radcy stanu i przed objęciem funkcji sądowniczych w Białymstoku był przewodniczącym Drugiego Departamentu Sądu Cywilnego w Petersburgu. Zdaje się, że był on pierwszym przewodniczącym Pierwszego Departamentu Sądu Głównego, gdyż pełnił swą funkcję na pewno już 1809 r. Rok wcześniej powołano bowiem do życia specjalny „Komitet do porównania praw koronnych z litewskimi”. Jego

zadaniem było przeprowadzenie kodyfikacji praw na terenie Obwodu Białostockiego, które to zadanie car Aleksander I powierzył Ignacemu Theylsowi. W 1809 r. ustalono skład Komitetu, do którego weszli Rosjanie, Prusacy oraz dawna szlachta koronna i litewska. Stronę rosyjską reprezentował rządca (nazywany też gubernatorem) Obwodu Białostockiego, Siemion Szczerbinin oraz Dymitr Wysoczyn, jako dobrze wykształcony prawnik, znający doskonale aktualny stan ustawodawstwa w Rosji. Prace nad projektem prawa prowincjonalnego Obwodu Białostockiego trwały do 1811 r., gdy dokument przedłożono carowi. Imperator przyjął go z wielkim uznaniem, a uczestników prac nagroził orderami (wśród nich był Wysoczyn, który otrzymał order św. Anny drugiej klasy). Do Białegostoku przybył z rodziną, gdyż jego syn Aleksander, urodzony w 1802/1803 r. kształcił się w Gimnazjum Białostockim w latach 1814–1817. Był później uczestnikiem powstania dekabrystów. Dymitr Wysoczyn zmarł 14 października 1823 r.³⁸

Na marginesie warto zwrócić uwagę, że owe niepozorne przejście praw własności omawianego domu z obywatela pruskiego na rosyjskiego jest odzwierciedleniem w mikroskali jednej nieruchomości zmian, jakie zaszły w Białymstoku po traktacie w Tylży, gdy przedstawiciele jednej władzy zaborczej, zastąpili urzędnicy nowego zaborcy. Jednocześnie zmiany te udowadniają, że rola prestiżowej dzielnicy urzędniczej, jaką nadali Prusacy dawnej ul. Bojarskiej, została utrzymana: w ciągu kilku lat po 1807 r. duża część budynków przy tej ulicy, wzniesiona przez urzędników Kamery Wojny i Domen, stała się własnością nowych mieszkańców Białegostoku – w większości wywodzących się z polskiej i rosyjskiej szlachty przedstawiciele administracji Obwodu Białostockiego i nowych instytucji, powołanych do życia w latach 1807–1808.

Wiemy więc, że między 1810 a 1818 r. budynek przeszedł na własność Dymitra Wysoczyna, natomiast między 1818 a 1825 r. po raz kolejny nieruchomość zmieniła swego właściciela. Szczegóły z tym

związane znajdujemy w pochodzących z 1825 r. wykazach przygotowanych przez Radę Miejską na zlecenie Komitetu ds. Miejskich Dochodów i Wydatków. Zawierają one dane dotyczące miejskich domów i ich właścicieli, pogrupowanych na domy szlacheckie, urzędnicze, kupieckie, rzemieślników oraz mieszczan chrześcijańskich i żydowskich³⁹. W REGESTRZE WYMIAROWYM WSZYSTKICH PLACOW W MIESCIE BIAŁYMSTOKU ZNAYDUJĄCYCH SIĘ, posesja nr 501 przy ul. Bojarskiej została wymieniona jako własność *marszałka Ciecierskiego*, natomiast WIADOMOŚĆ O LICZBIE DOMÓW SZLACHECKICH I URZĘDNICZYCH odnotowuje pod tym adresem *Dom Rady Szlacheckiej*, na potrzeby której przeznaczony był cały budynek⁴⁰.

Dowiadujemy się z tych zapisów dwóch istotnych faktów. Po pierwsze, między 1818 a 1825 r. dom należący do Wysoczyna stał się własnością Dominika Ciecierskiego h. Rawicz. Po drugie, Ciecierski pełniący wówczas funkcję marszałka szlachty Obwodu Białostockiego omawiany dom przeznaczył w całości na potrzeby Rady Szlacheckiej Obwodu Białostockiego. Żeby lepiej zrozumieć wagę tych wydarzeń, przyjrzyjmy się najpierw osobie Dominika Ciecierskiego, a następnie wyjaśnijmy, czym była owa Rada Szlachecka. Obie te kwestie stanowią bowiem odpowiedź na pytanie, kiedy i dlaczego dom przy ul. Warszawskiej 9 zmienił właściciela oraz dlaczego zaczął pełnić zupełnie nowe funkcje.

W przeciwieństwie do tajemniczego Krzysztofa Schultza czy mało rozpoznanego Dymitra Wysoczyna, Dominik Ciecierski to postać bardzo dobrze znana, która z racji swych zasług i ważnej roli odegranej w historii regionu, doczekała się stosunkowo obszernego zestawu opracowań biograficznych⁴¹.

Urodził się 30 lipca 1784 r., jako drugie dziecko i pierwszy syn Jakuba i Konstancji z Kuczyńskich. Jego ojciec, urodzony w 1726 r., był właścicielem miasteczka Mordy z wsiami Hołubla, Stok, Czepielin, Patkowice i Kamianka. W latach 1756–1766 pełnił funkcję miecznika drohickiego, następnie od 1766 do 1775 r. podstolego drohickiego,

w latach 1775–1783 był podczaszym tej ziemi, i w 1783 r. postąpił na stolnikostwo drohickie, które sprawował do śmierci w 1801 r. Matka Dominika była córką Leona, podkomorzego drohickiego i Magdaleny z Kossakowskich⁴².

Il. 8. Dominik Ciecierski (1784–1828), właściciel domu przy ul. Warszawskiej 9 w latach 20. XIX w. (źródło: H. Mościcki, *Sprawa włościańska na Litwie w pierwszej ćwierci XIX w.*, w: tegoż, *Pod znakiem Orła i Pogoni. Szkice historyczne*, wyd. 2, Lwów – Warszawa 1923, s. 88).

W chwili śmierci ojca Dominik miał zaledwie 19 lat, ale bardzo szybko okazało się, że młodzieniec posiada wyraźne cechy dobrego gospodarza – zaczął od otrzymanego mocą ojcowskiego testamentu folwarku Czepielin, z czasem znacząco powiększając własne dobra oraz przejmując kolejne składniki spadku po Jakubie, którym do

śmierci w 1812 r. zarządzała Konstancja. Słusznie zauważył Norbert Dariusz Tomaszewski, że Ciecierski *w ciągu niespełna 15 lat stał się właścicielem ogromnej fortuny, na którą składały się liczne majątki ziemskie położone na terenie ówczesnego powiatu bielskiego, ciągnące się od miasteczka Ciechanowca aż do Siemiatycz, czyli na powierzchni [!] blisko 40 kilometrów*⁴³. Swoją działalność polityczną Dominik Ciecierski zainicjował dopiero w 1812 r., ale niewątpliwie byłyby ona niemożliwa, gdyby nie poparcie i zaufanie, jakim cieszyła się jego rodzina w ziemi drohickiej. Po zajęciu zachodnich połaci Rosji przez Napoleona w 1812 r. utworzono Departament Białostocki z siedzibą w Białymstoku. Departament podzielono na powiaty, na czele których ustanowiono podprefektów – w przypadku powiatu drohickiego został nim Dominik Ciecierski. Jeszcze 14 lipca 1812 r. w Drohiczynie podpisał akces do *konfederacji jeneralnej urzędników i obywateli stanu szlacheckiego powiatu drohickiego* jako pierwszy z liczącej 700 osób reprezentacji szlachty zgromadzonej w nadbużańskim grodzie, natomiast wspólnie z Michałem Niemirą wyjechał do Warszawy w celu przedłożenia odpowiednim władzom akcesu powiatu drohiczynskiego do Konfederacji Generalnej Królestwa Polskiego⁴⁴. Epizod napoleoński w życiorysie Dominika Ciecierskiego zakończył się wraz z klęską francuskiej armii i ponownym wkroczeniem wojsk rosyjskich na teren Podlasia już pod koniec 1812 r. Mimo to poparcie społeczne, jakim cieszył się Ciecierski, nie osłabło i w latach 1814–1817 sprawował funkcję marszałka szlachty powiatu drohickiego⁴⁵. W 1817 r., mając 36 lat, został po raz pierwszy wybrany na marszałka szlachty Obwodu Białostockiego, obejmując urząd ten po tajemniczej śmierci w 1816 r. swego poprzednika, Wiktora Grądzkiego⁴⁶.

Dominik Ciecierski sprawował funkcję marszałka szlachty Obwodu Białostockiego do śmierci w 1828 r., był więc wybierany ponownie w 1820, 1823 i 1826 w czasie zgromadzeń wyborczych, które odbywały się w Białymstoku, w dawnym pałacu Branickich⁴⁷.

Jednym z najważniejszych przedsięwzięć okresu sprawowania marszałkostwa przez Dominika Ciecierskiego był pomysł zniesienia poddaństwa chłopów na terenie Obwodu Białostockiego. W 1819 r. sejmiki powiatowe wyraziły aprobatę dla likwidacji poddaństwa i stosowną petycję jeszcze tego samego roku Ciecierski przedłożył osobiście carowi Aleksandrowi I w czasie jego pobytu w Białymstoku 9 sierpnia 1819 r. Chociaż projekt przyjął i chwalił, ostatecznie uznał go za niewykonalny odrzucając szczytną ideę podlaskiej szlachty⁴⁸. Był także jednym z organizatorów w 1818 r. niedosłęgo do skutku białostockiego pochodu żałobnego z powodu śmierci Tadeusza Kościuszki.

Dominik Ciecierski od 1804 r. żonaty był z Konstancją Grzybowską h. Prus II, córką Józefa, podstolego liwskiego i Anieli Wodzińskiej. Mieli dzieci: Justyna Lamberta Adama (ur. 1805), Elżbietę (ur. i zm. 1807), Sabinę Dorotę Marię Ewę (ur. 1808), Paulinę (ur. i zm. 1810) oraz Stefana Dominika Ildefonsa Józefa Nepomucena Franciszka Ignacego Adama Konstantego (ur. 1821). Marszałek musiał być słabego zdrowia i od dłuższego czasu chorował na gruźlicę, ratując swe zdrowie wyjazdami do zachodnioeuropejskich uzdrowisk w Wiesbaden i Karlsbadzie. W czasie wyjazdu leczniczego do Wiesbaden zmarł nagle w Dreźnie 10 grudnia 1828 r. w wieku zaledwie 44 lat. Zgodnie z testamentem, sporządzonym 12 maja 1828 r. tuż przed wyjazdem na Zachód, został pochowany w miejscu, w którym zmarł. Spoczął na polskim cmentarzu w Dreźnie, gdzie do dziś zachował się jego nagrobek z inskrypcją: *Pod tym głazem spoczywają zwłoki Dominika Ciecierskiego, Marszałka Gubernii Białostockiej, zmarłego w 48 [!] roku życia, dnia 10 grudnia 1828 roku Prawego Katolika i Polaka, Obywatela i Urzędnika. Pozostała z trojgiem dzieci wdowa Konstancya z Grzybowskich prosi o pobożne za duszę westchnienie*⁴⁹.

Tak więc Dominik Ciecierski od 1814 r. sprawował funkcję marszałka, najpierw przez trzy lata powiatowego, a następnie przez jedenaście lat obwodowego. Urząd marszałków szlachty na szczeblu Obwodu

(guberni) i powiatu stanowił część samorządu szlacheckiego, zaprowadzonego na terenie Obwodu Białostockiego postanowieniami ukazu z 1808 r. Został on szerzej omówiony w poprzednim tomie, poświęconym zabytkowemu domowi przy ul. Lipowej 24, gdzie od 1829 r. mieściła się zarówno siedziba marszałków, jak i podległych im instytucji⁵⁰. Dlatego w tym miejscu zagadnienie to przypomnimy tylko w najistotniejszych punktach. Rok po przyłączeniu Obwodu Białostockiego do Rosji, 18 lipca 1808 r., car podpisał USTAWĘ O RZĄDZIE OBWODU BIAŁOSTOCKIEGO⁵¹. Wśród licznych regulacji ustawodawca rozciągnął na nowe terytorium Rosji zasady organizacji samorządu szlacheckiego, utworzonego mocą ustaw z lat 1766–1785. System ten wprowadził instytucję marszałków szlacheckich, dzielących się na marszałka obwodowego (tzn. gubernialnego) oraz marszałka powiatowego, będących zarówno urzędnikami państwowymi, jak i reprezentantami interesów stanu szlacheckiego. Marszałek obwodu/guberni stał na czele wszystkich przedstawicieli szlachty na terenie podległej mu jednostki administracyjnej, podczas gdy marszałkowie powiatowi, niezawiśli od obwodowego/gubernialnego, roztaczali opiekę nad szlachtą żyjącą w konkretnym powiecie obwodu/guberni. W przypadku Obwodu Białostockiego marszałków powiatowych było czterech: białostocki, bielski, sokólski i drohicki. Wszyscy marszałkowie wybierani byli na trzyletnią kadencję na zjazdach szlachty. Marszałek obwodowy i czterech deputatów powiatowych, wraz z sekretarzem, tworzyli Radę Szlachecką, której zadaniem było przede wszystkim organizowanie deputacji szlacheckiej zajmującej się wywodami szlachectwa i prowadzeniem księgi genealogicznej szlachty⁵². Funkcjonowanie deputacji wywodowej (legitymacyjnej) na terenie Obwodu Białostockiego zostało uregulowane dekretem marszałka obwodowego, a późniejszego gubernatora obwodu, Joachima Wołowicza z 10 marca 1815 r.⁵³

Zarówno wybory marszałków, jak i zebrania członków Rady, odbywały się w Białymstoku. Logiczną tego konsekwencją była konieczność

zapewnienia budynku na potrzeby instytucji samorządu szlacheckiego w stolicy Obwodu. Na razie trudno jest powiedzieć, gdzie i w jakich warunkach funkcjonowała Rada Szlachecka przed 1818 r. Wiemy natomiast, że problemem białostockiej siedziby marszałka i Rady zajął się Dominik Ciecierski w 1818 r. 25 stycznia tego roku zebranie szlachty Obwodu Białostockiego podjęło decyzję o zakupieniu w mieście domu na potrzeby Rady Szlacheckiej. Wskazano dom przy ul. Bojarskiej nr 501, należący do Dymitra Wysoczyna, z którym marszałkowie powiatowy białostocki i obwodowy mieli zawrzeć odpowiednią umowę kupna-sprzedaży⁵⁴. Jednym z powodów wyboru była wspomniana już przez nas duża powierzchnia użytkowa budynku, która nadawała się dobrze na organizację spotkań Rady oraz prowadzenie kancelarii. W lutym 1818 r. stosowny wniosek w tej sprawie trafił z kancelarii rządcy Obwodu Białostockiego na ręce ministra finansów. Koszt zakupu domu obliczono na 7,5 tys. rubli, a pozyskanie tej sumy miało odbyć się wspólnymi siłami szlachty – zamierzano zebrać odpowiedni fundusz poprzez dobrowolne oskładkowanie w wysokości 50 kopiejek z 15 003 dymów w szlacheckich majątkach ziemskich. 29 sierpnia 1818 r. aprobatę dla kupna domu i zbiórki funduszy wyraził car Aleksander I⁵⁵. Sprawa jednak ugrzęzła chyba przede wszystkim z powodów finansowych, starano się bowiem pozyskać fundusze z różnych długów i kapitałów, które po 1807 r. wraz z nieruchomościami przeszły w granice Królestwa Polskiego⁵⁶. Sprawa ciągnęła się jeszcze po śmierci Dominika Ciecierskiego. W 1829 r., już pod marszałkostwem Andrzeja Szczuki, zrezygnowano z domu przy ul. Bojarskiej, a ostateczny wybór padł na inną nieruchomość – dom Johanna Hollanda przy ul. Nowolipie, gdzie po kilkuletnim remoncie marszałkowie szlacheccy mieli swoją rezydencję do 1915 r.⁵⁷

Oficjalnie nie udało się przeprowadzić zakupu domu przy ul. Bojarskiej na potrzeby samorządu szlacheckiego. Jeżeli tak, to pojawia się pytanie, dlaczego w 1825 r. omawiana nieruchomość została określona

jako własność marszałka Dominika Ciecierskiego, a stojący na niej dom był w całości przeznaczony pod siedzibę Rady Szlacheckiej. Odpowiedź wydaje się prosta, chociaż na jej potwierdzenie brakuje bezpośredniego dowodu w źródłach historycznych. Skoro, mimo braku swojej własnej siedziby, Rada Szlachecka i marszałkowie musieli cały czas pracować, najwidoczniej Ciecierski nie czekając na zgodę władz państwowych zdecydował się zakupić budynek na własny koszt, co biorąc pod uwagę jego ogromny majątek mogło być rozwiązaniem najprostszym i najszybszym. Być może liczył na refundację po załatwieniu formalności urzędowych, których jednak nie doczekał, umierając przedwcześnie w 1828 r. W każdym bądź razie wspomniane już wykazy z 1825 r. nie pozostawiają wątpliwości co do faktu, że Ciecierski był właścicielem nieruchomości, w której wówczas działała Rada Szlachecka.

Epizod historii domu przy ul. Warszawskiej 9, związany z Ciecierskim i samorządem szlacheckim Obwodu Białostockiego, trwał na pewno w latach 1818–1828. Nie jest jasne, co dokładnie działo się z omawianym budynkiem niedługo po śmierci Dominika Ciecierskiego. Ponieważ był jego prawowitym właścicielem, w drodze spadku majątek musiał przejść na jego potomków. Jak wiadomo, w 1829 r. Rada Szlachecka i marszałkowie przenieśli się na ul. Nowolipie, ostatecznie doprowadzając transakcję zakupu własnej siedziby do szczęśliwego finału.

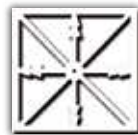
Sporządzony w 1843 r. spis wiernych białostockiej parafii farnej odnotował przy ul. Nowobojarńskiej (w tym czasie taką nazwę nosiła dawna ul. Bojarska, a dzisiejsza ul. Warszawska) mieszkańców interesującego nas domu, który określono jako siedziba Opieki Szlacheckiej⁵⁸.

Opieka Szlachecka została ustanowiona przez Katarzynę II w 1775 r. Była instytucją podległą początkowo sądom ziemskim każdego powiatu. Celem jej istnienia było sprawowanie opieki nad sierotami, wdowami, starszymi i ubezwłasnowolnionymi przedstawicielami stanu szlacheckiego oraz nad ich majątkiem. W jej skład

wchodził powiatowy marszałek szlachty, sędzia i dwóch członków sądów ziemskich, wybieranych na odbywających się co trzy lata zebraniach szlacheckich⁵⁹. Niewątpliwie jest to kontynuacja funkcji budynku ustalonej po 1818 r., w której Radę Szlachecką zastąpiła jedna z instytucji zajmująca się bezpośrednio sprawami szlacheckimi na terenie powiatu białostockiego.

Spis parafian z 1843 r. odnotowuje po raz pierwszy mieszkańców domu przy ul. Warszawskiej 9. Mieszkały tu dwie rodziny: Wojciecha Wilhelma i Kazimiery z Kaluchiewiczów Ołdakowskich oraz Marcina i Anny Celeszyńskich z synem Bolesławem. Poza nimi spis odnotowuje: Józefę Kowalewską, Józefa Olszewskiego, Różę i Brygidę Maleszkiewiczówny, Teresę Stanicką i Piotra Falkowskiego. Biorąc pod uwagę ich młody wiek, mogły być to osoby zatrudnione jako służba u Ołdakowskich i Celeszyńskich.

Warto wspomnieć, że Wojciech Wilhelm Ołdakowski (ur. 1792) był młodszym bratem Melchiora (ur. 1767), który w latach 1817–1837 pełnił funkcję marszałka szlachty powiatu białostockiego. Po jego śmierci na tę samą funkcję wybrano Wojciecha. Sprawował ją w latach 1837–1841. W 1842 r. na kolejne trzylecie został obrany marszałkiem szlachty obwodu⁶⁰. Znany jest także jako fundator nowego, murowanego kościoła w Trzciannem⁶¹. Po jego awansie w 1842 r. szlachta powiatu białostockiego ustanowiła swym marszałkiem porucznika Jakuba Sakowicza, późniejszego właściciela domu przy ul. Warszawskiej 9⁶². Ale nie wyprzedzajmy wydarzeń.

OD ALEKSANDRA TOKARZEWICZA DO SAKOWICZÓW

Opieka Szlachecka działała w dawnym domu Schultza na pewno do końca stycznia 1845 r., gdy nieruchomość tę kupił Aleksander Tokarzewicz.

Być może zmiana stanu własności spowodowana była likwidacją Obwodu Białostockiego. Nastąpiła ona na mocy carskiego ukazu z 18 grudnia 1842 r. O REORGANIZACJI GUBERNI PÓŁNOCNO-ZACHODNICH, który został opublikowany 7 stycznia 1843 r. Zgodnie z punktami 5 i 6 w lipcu 1843 r. Obwód włączono do guberni grodzieńskiej⁶³. Doprowadziło to do zredukowania Białegostoku jedynie do roli miasteczka powiatowego. W konsekwencji likwidacji struktur administracyjnych Obwodu miasto opuściło wiele rodzin urzędniczych, w tym także właściciele domów przy ul. Nowobojarskiej. Chociaż niewątpliwie społeczność miasta znacznie zubożała, wkrótce okazało się, że stan ten wpłynął pozytywnie na ekonomikę Białegostoku – dzięki obniżeniu podatków oraz czynszów miasto zaczęło wchodzić w pierwszy okres swego rozwoju jako ośrodek przemysłu włókienniczego⁶⁴. Także w 1843 r. doszło do różnych przetasowań w obrębie lokalizacji urzędów państwowych, stąd pojawia się możliwość, że Opieka Szlachecka zmieniła swoją siedzibę, zaś dom przy ul. Warszawskiej 9 jako opuszczony został wysta-

Jedyny męski potomek Jakuba i Antoniny, Aleksander Tokarzewicz, 5 lutego 1833 r. w miejscowym kościele parafialnym wstąpił w związek małżeński z Julią Wolską. Spisany przy tej okazji akt ślubu⁶⁶ odnotowuje, że pan młody miał wówczas 34 lata, urodził się więc ok. 1799 r. W 1833 r. posiadał rangę radcy tytularnego (klasa IX w tabeli rang Piotra I), pozostawał więc na służbie państwowej przynajmniej od kilkunastu lat. Można zatem przypuszczać, że już Jakub przybył do Białegostoku w celu podjęcia pracy w strukturach władz Obwodu Białostockiego, ale ranga wskazuje na posadę państwową jedynie w przypadku Aleksandra. Definitywnie nie wiemy, jakie stanowisko piastował i czym się zajmował na co dzień. Pewne wnioski można wysnuć dzięki świadkom, którzy uczestniczyli w ceremonii zaślubin. Byli nimi kapitan wojsk rosyjskich Marcelego Michałowski⁶⁷ oraz Andrzej Szczuka⁶⁸, marszałek szlachty Obwodu Białostockiego w latach 1829–1834. Po Szczuce przez kolejne trzy lata funkcję tę sprawował Konstanty Ostromęcki, po czym w latach 1837–1841 wybrano na marszałkostwo obwodowe Marcelego Michałowskiego. Później rodzicami chrzestnymi dzieci Aleksandra była m.in. Adela Szczuka, małżonka marszałka Andrzeja, Wojciech Ołdakowski, marszałek szlachty powiatu białostockiego oraz Józef Kosiński, pełniący przez wiele lat funkcję sekretarza Rady Szlacheckiej. Tokarzewicz był więc w jakiś sposób powiązany z instytucjami szlacheckimi Obwodu Białostockiego, ale precyzyjne opisanie tych związków wymagałoby jeszcze dodatkowych badań archiwalnych.

Młodsza córka Salomea, urodzona w 1812 r., została w 1831 r. wydana za Józefa Syrewicza, syna Wincentego i Józefaty z Wołęszów. Syrewicz był z wykształcenia lekarzem pracującym w białostockim szpitalu wojennym przy ul. Lipowej. Doczekali się jednej córki, urodzonej w 1832 r., której na chrzcie św. nadano imiona Natalia Maria⁶⁹.

Natomiast Ewa Tokarzewicz w metryce zgonu ojca została określona jako *iam maritata*, była więc już w 1826 r. zamężna. Jej małżonkiem

był kolegialny registrator Ludwik Piotrowski, syn Marcina. Piotrowscy doczekali się kilkorga dzieci: Aleksandra, Ludwika, Konstancji oraz Wiktorii urodzonej w 1827 r., która zmarła jednak w 1829 r.⁷⁰ Dwa lata później zmarł z *gorączki* Ludwik, mając zaledwie 37 lat⁷¹. Jakiś czas później wdowa wstąpiła ponownie w związek małżeński z pochodzącym z parafii dobrzyniewskiej Mateuszem Rybołowiczem, z którym miała synów Konstantina i Jana.

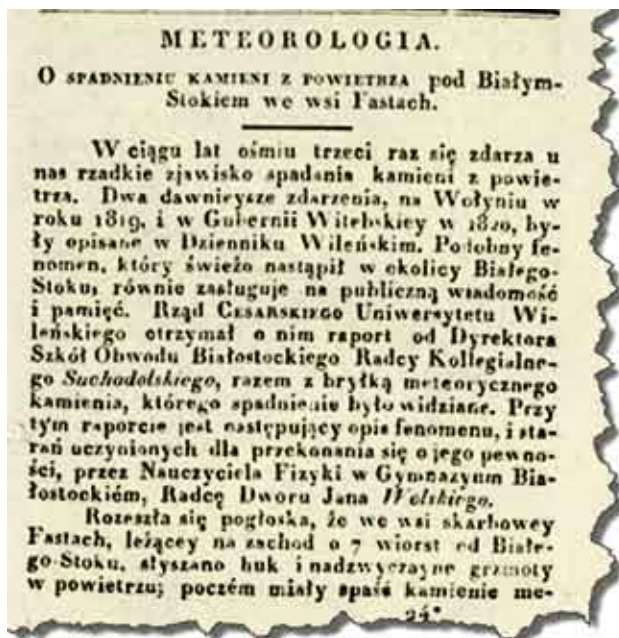
Wybranka Aleksandra Tokarzewicza, Julia Wolska, w chwili ślubu liczyła 22 lata, urodziła się więc ok. 1811 r. Była córką Jana Wolskiego i Józefy z Grzymajłów. Miała młodsze rodzeństwo: siostry Pelagię (ur. 1814), od 1831 r. żonę Piotra Zdanowskiego, nauczyciela Gimnazjum Białostockiego⁷² (zm. 1847⁷³), Idalię (ur. 1818, zm. 1829⁷⁴), Kamilę oraz Pamelę (ur. 1824), a także przedwcześnie zmarłego brata Edwarda, ucznia Gimnazjum Białostockiego (ur. 1813, zm. 1831)⁷⁵. Ojciec Julii, a teść Aleksandra, to postać bardzo ciekawa i nie bez przesady można powiedzieć, że był jednym z wybitniejszych pedagogów i naukowców, trwale zapisanych w dziejach Białegostoku. Niestety, Wolski jest osobą dziś mało znaną, dlatego tym bardziej warto przypomnieć w tym miejscu jego biografię i pokrótce omówić dokonania.

Urodził się w 1781 r. w szlacheckiej rodzinie zamieszkałej w powiecie brzeskim. Kształcił się najpierw w bazylianskich szkołach powiatowych w Brześciu Litewskim i Żyrowicach, a następnie na Uniwersytecie Wileńskim. Z tytułem magistra ukończył Wydział Nauk Fizyczno-Matematycznych, po czym od razu podjął pracę w gimnazjum w Świsłoczy (tam napisał dwa podręczniki do nauki fizyki i historii naturalnej⁷⁶). W 1824 r. został przeniesiony do Gimnazjum w Białymstoku, w którym pracował do emerytury w 1833 r.⁷⁷ Jeden z jego uczniów pisał po latach o Janie Wolskim: *wszędzie głęboki moralista i myśliciel, lubując po ojcowsku swych uczniów był szanowany od nich i od swych kolegów młodszych jak patriarcha szkoły*⁷⁸. Bardzo ważnym dokonaniem Wolskiego było odnotowanie 5 października 1827 r. upadku meteorytu

w pobliskich Fastach, dzięki czemu wiadomości o tym wydarzeniu szybko rozeszły się po świecie⁷⁹. Dziś kosmiczny kamień odnaleziony przez Wolskiego przechowywany jest w zbiorach Muzeum Ziemi Polskiej Akademii Nauk (w 2013 r. był eksponowany w Białymstoku). Co więcej, zachował się w Kijowie rękopis pracy Wolskiego KATALOG ROŚLIN ZEBRANYCH Z OKOLIC BLISKIEGO OBWODOWEGO MIASTA BIAŁEGOSTOKU, obejmujący w ostatecznej redakcji 919 gatunków roślin zebranych podczas pracy w gimnazjum, jak i po przejściu na emeryturę. W 1843 r. wraz z żoną i córką Pamelą mieszkał w domu przy ul. Młynowej (dziś ul. Pałacowa)⁸⁰. Jan Wolski zmarł 24 lipca 1850 r. i dwa dni później jego ciało spoczęło na cmentarzu św. Rocha⁸¹.

Powróćmy do Aleksandra i Julii Tokarzewiczów. W Białymstoku w latach 1833–1839 rodziły się ich dzieci. Jeszcze w 1833 r. na świat przyszła Idalia Antonina Joanna (jej rodzicami chrzestnymi byli Jan Wolski i Adela Szczuka, asystowali zaś dr Józef Syrewicz z Pelagią Zdanowską)⁸². W 1836 r. urodziła się Antonina Zofia (przy chrzcie świadczymi: deputat Józef Łowicki i Eufrozyna Arcimowiczowa, asystowali zaś dr Józef Syrewicz, Pelagia Zdanowska, profesor Jerzy Chrzczonowicz oraz Flora Arcimowicz)⁸³. Wreszcie w 1838 r. małżonkowie doczekali się męskiego potomka, któremu na chrzcie nadano imiona Józef Klemens (ojcem chrzestnym został Józef Kosiński, sekretarz Rady Szlacheckiej)⁸⁴. Rok później doczekali się kolejnego syna, Juliusza Wojciecha (rodzicami chrzestnymi chłopca byli marszałek Wojciech Wilhelm Ołdakowski, Eufrozyna Arcimowicz, asystowali im Stanisław Ołdakowski, prezydent Drugiego Departamentu Sądu Głównego oraz ciotka Pamela Wolska)⁸⁵.

Brak źródeł archiwalnych nie pozwala stwierdzić, gdzie mieszkali Tokarzewiczowie przed 1845 r. Niestety, także wspomniany już spis wiernych białostockiej parafii z 1843 r. nie odnotowuje interesującej nas rodziny, chociaż wymienia familię Wolskich. Jak już wiemy, dopiero 18 stycznia 1845 r. Aleksander Tokarzewicz kupił własną nieruchomość

Il. 10. Pierwsza strona relacji nauczyciela Jana Wolskiego, teścia Aleksandra Tokarzewicza, o upadku meteorytu w Fastach w 1827 r., przedrukowanej w „Dzienniku Wileńskim” (źródło: „Dziennik Wileński. Umiejętności i sztuki” 1827, t. II, s. 391).

przy ul. Bojarskiej 501, w której jeszcze dwa lata wcześniej działała Opieka Szlachecka. Oprócz daty sporządzenia aktu kupna-sprzedaży okoliczności transakcji pozostają nieznane⁸⁶.

Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy rzeczywiście rodzina Tokarzewiczów przeniósł się do omawianego domu. Być może mieszkali w nim przez kilka kolejnych lat, ale *status animarum* parafian białostockiego kościoła z 1853 r. chociaż odnotowuje *Dom P. Tokarzewicza*, nie wymienia w nim rodziny właścicieli, ale szereg innych, szybko zmieniających się osób⁸⁷ Warto zwrócić uwagę na wymienionego na początku listy lokatorów wielmożnego Sylwestra Szpaka z żoną

Zofią. Był on przed 1847 r. nauczycielem języka rosyjskiego w Gimnazjum Białostockim. W tym czasie miał rangę tytularnego radcy, awansując w ciągu kolejnej dekady na radcę kolegiального z przydzieloną funkcją nadzorcy uczniowskiej kwatery nr 1⁸⁸. Pracował do 1863 r., gdy podobnie jak wielu innych pedagogów gimnazjalnych stał się ofiarą powstaniowej „miotły”. Mieszkał jednak dalej w Białymstoku. W 1866 r. urodził mu się syn Jan Stanisław, a w 1869 r. odnotowano go przy ul. Aleksandrowskiej w domu Wajnracha⁸⁹.

W konsekwencji powyższego, dodatkowo biorąc pod uwagę nieobecność Tokarzewiczów w źródłach archiwalnych po 1845 r., można wysnuć wniosek, że chociaż krótko po 1843 r. mieszkali nadal w Białymstoku i nawet dwa lata po likwidacji Obwodu Białostockiego zakupili własną nieruchomość, usunięcie struktur administracyjnych, w których pracował Aleksander, zmusiło rodzinę do wyjazdu z miasta. Mimo to, jeszcze w 1853 r. Aleksander Tokarzewicz został odnotowany na liście płatników podatku kwaterunkowego jako właściciel murowanego domu przy ul. Nowobojarńskiej. Stan ten utrzymał się do 1858 r. Wniosek dotyczący nieobecności Tokarzewiczów w Białymstoku uprawdopodobnia wreszcie fakt, że w 1858 r., gdy omawianą nieruchomość wykupiła z rąk Aleksandra Tokarzewicza Wiktoria z Grądzkich Sakowiczowa, w roli pełnomocnika właściciela wystąpiła jego szwagierka, Pamela Wolska, mieszkająca wciąż w grodzie nad Białą⁹⁰.

Tak więc w ciągu trzynastu lat, począwszy od stycznia 1845 r. do września 1858 r., posesja przy ul. Warszawskiej 9 należała do Aleksandra Tokarzewicza, który najprawdopodobniej w swoim domu mieszkał krótko, gdyż zapewne zmiana miejsca pracy zmusiła go do wyjazdu z Białegostoku. Dopiero w 1858 r. rozpoczął się w dziejach tego adresu nowy rozdział, związany z rodziną Sakowiczów, który jak się później okazało trwał z krótką przerwą do 1921 r.

JAKUB I WIKTORIA Z GRĄDZKICH SAKOWICZOWIE

Nowa właścicielka domu, Wiktoria Sakowicz, urodzona 22 września 1815 r. była najmłodszą córką Wiktora i Zuzanny z Drewnowskich Grądzkich h. Łada, właściciele majątku Niewodnica Lewicka⁹¹.

Wywodziła się więc ze starego rodu szlacheckiego z pogranicza podlasko-mazowieckiego, którego gniazdo mieściło się początkowo we wsi Grądy w ziemi wiskiej⁹², z czasem jednak przenieśli się na teren właściwego Podlasia. W 1803 r., jeszcze w okresie zaboru pruskiego, małżonkowie nabyli od Franciszka Orsettiego dobra Niewodnica Lewicka⁹³. Wiktor Grądzki był osobą szczególnie cenioną i poważaną przez podlaskich przedstawicieli stanu szlacheckiego. Na pierwszym sejmiku szlacheckim po utworzeniu Obwodu Białostockiego został wybrany na marszałka szlachty powiatu białostockiego i funkcję tę sprawował do 1811 r., gdy został obrany marszałkiem szlachty Obwodu Białostockiego, zastępując hrabiego Michała Starzeńskiego⁹⁴. Od razu po objęciu funkcji marszałka powiatowego, wykorzystując rozciągnięte na teren Obwodu prawo o wolnych rolnikach z 1803 r., przygotował obszerny projekt prawa o uwolnieniu włościan, mocą którego właściciele ziemscy otrzymaliby prawo uwalniania swoich poddanych na zasadzie umowy. Propozycja została przedstawiona pozostałym

marszałkom powiatowym, którzy wyrazili aprobatę dla świątłego projektu. W 1809 r. Grądzki został powołany w skład wspomnianego już „Komitetu do porównania praw koronnych z litewskimi”, ale nie zdołał na pozostałych współautorach wymusić wprowadzenia zapisów dotyczących zniesienia pańszczyzny⁹⁵. Tym niemniej za udział w pracach nad przygotowaniem projektu prawa prowincjonalnego obwodu otrzymał od cara Aleksandra I w 1811 r. order św. Anny drugiej klasy⁹⁶. W 1812 r. został wskazany przez Napoleona Bonaparte na członka Białostockiej Izby Administracyjnej, jednak jeszcze tego samego roku został zmuszony do wyjazdu w głąb Rosji wraz z Michałem Daszkiewiczem. Powrócił do Niewodnicy Lewickiej dopiero na początku 1813 r. Być może w związku z tymi wydarzeniami nie został ponownie wybrany marszałkiem szlachty Obwodu Białostockiego na kolejnych wyborach w 1814 r. Rok później, w dość niejasnych okolicznościach – przypuszczalnie z powodu trudności finansowych – 22 czerwca 1815 r. popełnił samobójstwo przebywając w Klukowie, w gościnie u Starzeńskich.

Pozostawił wdowę Zuzannę, wnuczkę Henryka Drewnowskiego, pełniącego w latach 1817–1828 funkcję marszałka szlachty powiatu drohickiego oraz mającego swój udział w pracach nowej administracji terenowej, ustanowionej w 1812 r. przez Napoleona (był bliskim współpracownikiem Dominika Ciecierskiego, po którym przejął funkcję marszałka powiatu drohickiego)⁹⁷. Ślub wzięli na początku XIX w., ale precyzyjna data i miejsce zawarcia związku na razie pozostają nieznanne. Małżonkowie Grądzcy doczekali się czterech córek: Marianny, Zofii (ur. 1813 w Białymstoku⁹⁸), Izabeli i Wiktorii. Wdowa wraz z córkami w 1825 r. mieszkała nadal we dworze w Niewodnicy Lewickiej⁹⁹.

28 października 1836 r. w juchnowieckiej parafii miał miejsce ślub Tadeusza Nowickiego, wywodzącego się z miejscowości Starzynka w parafii Mosty niedaleko Grodna, z Zofią Grądzką¹⁰⁰. Nie doczekali się dzieci, a Tadeusz zmarł na początku 1852 r. Wdowa niedługo później przeprowadziła się wraz z matką Zuzanną do Białegostoku,

gdzie wykupiła nieruchomość Janiewiczów przy ul. Warszawskiej 7. W 1864 r. sprzedała ją Elżbiecie Pilcickiej¹⁰¹, ale mieszkały tu nadal w 1869 r.¹⁰² Zuzanna z Drewnowskich Grądzka wkrótce zmarła.

Pięć lat później, 7 października 1841 r., w tej samej juchnowieckiej świątyni Izabela Grądzka poślubiła znacznie starszego od siebie, bo liczącego 45 lat Piotra Bienkiewicza, wdowca z majątku Śledzianowo¹⁰³.

Natomiast 6 stycznia 1844 r. w Juchnowcu związek małżeński zawarła najmłodsza córka Wiktora i Zuzanny Grądzkich, Wiktoria. Jej wybrankiem został porucznik Jakub Sakowicz h. Pomian, wówczas już od dwóch lat pełniący funkcję marszałka szlachty powiatu białostockiego¹⁰⁴.

To właśnie z trzema pokoleniami podlaskiego rodu Sakowiczów h. Pomian związane były losy domu przy ul. Warszawskiej 9 po 1858 r., gdy Wiktoria z Grądzkich Sakowicz wykupiła go za pośrednictwem Pamelii Wolskiej od Aleksandra Tokarzewicza.

Mąż Wiktorii Grądzkiej, Jakub Korneliusz Sakowicz, urodził się w 1811 r., jako syn Jana Sakowicza i Anny z Mierkowskich. Był ich drugim synem, rok wcześniej urodził się im bowiem Dionizy. Później na świat przyszło dalsze rodzeństwo Jakuba: Eugeniusz, Jan, Idalia Tekla (ur. 1815), później żona Wincentego Tołoczko, Władysław (ur. 1817), Artur (ur. i zm. w 1818), Laurentyna Melania (ur. 1822) i Witold August (ur. 1824). Dzieci Jana i Anny Sakowiczów rodziły się w Janopolu (Królowym Moście) i w Białymstoku – pierwsza miejscowość stanowiła ich majątek ziemski, w drugiej zaś Jan miał swoje nieruchomości. Żeby lepiej zrozumieć znaczenie zarówno małżeństwa Jakuba i Wiktorii, jak i rolę rodu Sakowiczów w regionie, warto przyjrzeć się bliżej ich historii.

Podlascy Sakowiczowie najprawdopodobniej wywodzili się z bojarskiego rodu, którego protoplastą był Stanisław Sak. W Horodle w 1413 r. został on przyjęty przez biskupa włocławskiego Jana Pella

do herbu Pomianów¹⁰⁵. Sakowiczowie szybko awansowali i w ciągu XV–XVI w. dostąpili wielu dostojęństw, pełniąc urzędy starostów, wojewodów, namiestników oraz skupili w swych rękach duże majątki ziemskie¹⁰⁶. Niestety, pomiędzy XV- i XVI-wiecznymi przedstawicielami tego szlacheckiego rodu a, związanymi z Podlasiem w XVIII w., Sakowiczami istnieje duża luka źródłowa, ale jej wypełnienie wykracza poza ramy tej monografii i powinno stanowić obiekt odrębnych badań historycznych¹⁰⁷.

Pierwszym potwierdzonym źródłowo przedstawicielem rodu Sakowiczów związanym z Podlasiem był Franciszek Sakowicz. Niedługo przed 1762 r. ożenił się z Ludwiką z Izbickich. Nie udało się odnaleźć ich aktu ślubu, w którym być może zawarta byłaby odpowiedź na pytanie, skąd przybyli i jakie mieli związki z litewskim rodem. Przypuszczalnie Franciszek Sakowicz został sprowadzony na Podlasie przez Radziwiłłów, jako jeden z oficjalistów obsługujących włość zabłudowską. Przed 1762 r. Franciszek i Ludwika Sakowiczowie mieszkali w Tylwicy, niedużym dworku położonym niedaleko Zabłudowa. W 1772 r. odnotowano, że była to *straż*, a więc punkt broniący wstępu do lasu. Co więcej, w 1776 r. Franciszka Sakowicza określono mianem wicełowczego zabłudowskiego, co wyjaśnia ich mieszkanie w Tylwickim dworku. W nim w latach 1762–1776 urodziło się Franciszkowi i Ludwice siedmioro dzieci: Rozalia (ur. 1762, zm. 1766), Józefata (ur. 1764), Józef Zachariasz (ur. 1767), Tekla Anna (ur. 1770), Jan (ur. 1772), Dionizy Józef (ur. 1774) i Józefa Helena (1776)¹⁰⁸. Rodzicami chrzestnymi byli zwykle wysoko postawieni urzędnicy dworscy Radziwiłłów w Zabłudowie, zaś ostatnie dziecko do chrztu trzymały Maria i Józefa Radziwiłłówny. Niestety, po 1776 r. Franciszek i Ludwika Sakowiczowie znikają z Tylwicy oraz ze znanych źródeł historycznych, co nie pozwala na wnioskowanie w kwestii ich dalszych losów. Być może Franciszek został odwołany z zajmowanych urzędów, przeniesiony do innej włości Radziwiłłów lub wrócił w rodzinne strony.

Il. 11. Hoff Tyluwa – dwór Tylwica na mapie Prus Nowowschodnich z lat 1795–1800 (źródło: Staatsbibliothek zu Berlin, Kartenabteilung, SBB-III-C-Kart-Q17030 – blatt 104).

Z grona dzieci Franciszka i Ludwiki interesować nas będzie szczególnie Jan Nepomucen Franciszek Sakowicz, przyszły ojciec Jakuba Korneliusza. Ochrzczono go 17 maja 1772 r. w zabłudowskim kościele parafialnym. Trudno powiedzieć coś więcej o jego pierwszych latach życia i młodości. Podobnie jak ojciec, także i on związał się z Radziwiłłami. Wiadomo, że w 1808 r. był już geometrą (komornikiem) w dobrach radziwiłłowskich¹⁰⁹. W liście z Nieświeża 27 czerwca 1810 r. książę Dominik Radziwiłł tak o nim pisał: *kiedy nasz komornik Sakowicz wiele w dobrach moich gruntów przemierzywszy i one uregulowawszy dla objaśnienia niektórych wątpliwości do niejakiemu czasowi jeszcze mnie jest potrzebny. Generalna Administracja moja póty tegoż Jegomościa przy dawnych obowiązkach utrzyma, póki inna wyraźna w tej mierze nie nastąpi wola*¹¹⁰. W 1815 r. otrzymał plenipotencję do rozliczeń pomiędzy majątkiem księżniczki Stefanii Radziwiłłówny, córki Dominika Radziwiłła a dzierżawcami dóbr: [...] *rachunki realizować względem ich decydować,*

wszelki porządek podług regulaminu geometryczno-ekonomicznego wprowadzać, inwentarze podawcze z określeniem powinności, danin podpisywać. [...] Do sporządzania inwentarzy regulamentowo-ekonomicznych tak dóbr Zabłudowskich jako też Sławatyckich, Domaczewskich, Bielskich. Lustratorom dawać lasy i straż leśną organizować, włościan do powinności i posłuszeństwa inwentarzami określonej przez przodki, [...] plany zabudowań zatwierdzać, [...] umowy zawierać, pensje wyznaczać, układy czynić, itd.¹¹¹

O działalności Jana Sakowicza zachowało się nieco wzmianek w różnych źródłach archiwalnych. Na dokumencie dotyczącym spadkobierców Hrabstwa Zabłudowskiego po Izabeli Demblin, która nabyła majątność z „Komisji Massy Radziwiłłowskiej” 26 lipca 1821 r. od Stefanii Radziwiłłówny, na dole wymienione zostały osoby, które sporządzały plany. Wśród nich pod datą 22 kwietnia 1822 r. widnieje nazwisko Jana Sakowicza¹¹². Pojawia się również w inwentarzu majątku Janopola (Królowego Mostu) z 1815 r., gdzie na ostatniej stronie pod podpisem lustratora znajduje się inskrypcja: *takowy inwentarz rewersalnie podpisuję, 15 maj 1816 w Mińsku Jan Sakowicz, sędzia nowogródzki*¹¹³. W 1817 r. sędzia Sakowicz został wezwany do *objaśniania dokładnego i wytłumaczenia skarg włościan zabłudowskich*¹¹⁴. W swoim liście z 30 kwietnia 1817 r. Jan oznajmił wykonanie powierzonego mu zadania i przekazał swoją opinię na ten temat. Obawiał się, że jeśli sprawa włościan nie zostanie stanowczo i szybko rozwiązana to *zmniejszą Massę do tyłu, że nawet na satysfakcję kredytorów nie stanie, a o Radziwiłłach i zapomnieć wypadnie*¹¹⁵.

Już w 1815 r. Jan Sakowicz odnotowany został jako sędzia graniczny powiatu nowogródzkiego i funkcję tę sprawował jeszcze w 1825 r. Na kilka lat przed śmiercią został prezydentem sądu powiatowego białostocko-sokólskiego (odnotowany w 1841 r.).

Il. 12. Królowy Most na mapie Prus Nowowschodnich z lat 1795–1800 (źródło: Staatsbibliothek zu Berlin, Kartenabteilung, SBB-III-C-Kart-Q17030 – blatt 93).

Zdaje się, że w pierwszych dekadach XIX w. Jan Sakowicz żył głównie na terenie dóbr zabłudowskich, gdzie wypełniał swe najwcześniej sprawowane funkcje. Natomiast w 1815 r. otrzymał prawo zastawne na folwark Janopol czyli Królowy Most na okres 12 lat¹¹⁶. Między 1815 r. a 1846 r. stał się jego właścicielem. Być może akt wykupu miał miejsce w 1819 r., kiedy to *sama prokuratoria czyniąc układ o wybycie Janopola [...] dla Sakowicza taxując*¹¹⁷. Warto zwrócić uwagę, że w 1833 r. Jan Sakowicz został pozwany przez cara Mikołaja I z *rzeczy nabycia Janopola, o powrót summ nienależnie wziętych i dopłatę szacunku jako też o sądenie zawinionych przezeń rub[li] sr[ebrem] 914, kop[iejek] 82 na obli oraz rubli sr[ebrem] 760 niedopłaconych za nabyty plac i spichlerz w Tykocinie z doliczyć się mającym procentami*¹¹⁸. Zakupy te mogły nastąpić niedługo przed 1833 r., ale rozstrzygnięcie tego problemu mogą przynieść dalsze poszukiwania archiwalne.

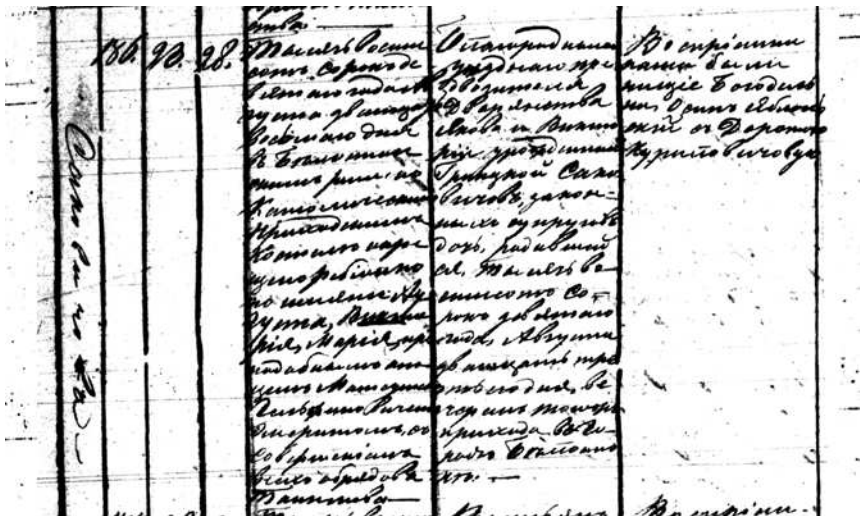
W rękach Sakowiczów Janopol (Królowy Most) pozostał do 1921 r. stanowiąc podstawę majątkową rodu. Do jego wzrostu znacznie przyczynił się Jakub Sakowicz, ale więcej szczegółów o tym podamy nieco dalej. Tymczasem przed 1825 r. Jan Sakowicz zado-mowił się także w Białymstoku. Cytowane już dokumenty z 1825 r.: REGESTR WYMIAROWY WSZYSTKICH PLACÓW W MIEŚCIE BIAŁYMSTOKU ZNAJDUJĄCYCH SIĘ ORAZ WIADOMOŚĆ O LICZBIE DOMÓW SZLACHECKICH I URZĘDNICZYCH wymieniają dwie nieruchomości przy ul. Warszawskiej (odcinek między ul. Pałacową a ul. Świętojańską) związane z osobą sędziego nowo-gródzkiego¹¹⁹. Pierwsza pod nr 447 była własnością Sakowicza, natomiast druga, pod nr 446, stanowiła przedmiot jego dzierżawy. Pod nr 447 znajdował się murowany dom z czasów pruskich, należący uprzednio do Karola Szyllera – w 1825 r. zanotowano, że tradycyjnym posesorem był *W[ielmożny] sędzia Sakowicz, który cały dom na własne pomieszkanie zajmuje*. Z kolei na posesji nr 446 stał drewniany dom należący do Jana Langhamera, który został *zaarędowny W[ielmożnemu] Sakowiczowi za rubli srebr[em] 40 rocznie*¹²⁰. Domy te znajdowały się na posesjach dziś położonych przy ul. Warszawskiej 48 i 50¹²¹. W posiadaniu Jana Sakowicza dom przy ul. Warszawskiej 50 znajdował się jeszcze w 1843 r.¹²², ale nie wiadomo, gdzie mieszkał w tym czasie – nie wymienia go spis wiernych białostockiej parafii ani w granicach Białegostoku, ani w Janopolu.

Jan Sakowicz zmarł przed 1846 r.¹²³, natomiast w 1855 r. w Białymstoku zmarła matka Jakuba, Anna z Mierkowskich¹²⁴. Jeszcze przed 1852 r. Sakowiczowie wyzbyli się domu przy ul. Warszawskiej, skupiając się zapewne na zarządzaniu Janopolem.

Powróćmy do Jakuba Sakowicza, którego poznaliśmy w chwili ślubu, zawartego w 1844 r. z Wiktorią Grądzką. O życiu i działalności Jakuba Sakowicza przed 1842 r. mamy mało informacji. W 1842 r. posiadał już stopień porucznika, wstąpił więc na służbę wojskową, co wyjaśniałoby jego nieobecność w źródłach archiwalnych. W 1842 r.,

po krótkim wakacie wynikającym z postąpienia Wojciecha Wilhelma Ołdakowskiego na marszałkostwo obwodowe, Jakub Sakowicz został wybrany po raz pierwszy na trzyletnią kadencję marszałka szlachty powiatu białostockiego¹²⁵. Musiał cieszyć się poparciem stanu szlacheckiego z obszaru powiatu, gdyż na to stanowisko wybierano go ponownie aż do 1862 r., gdy zastąpił go Wiktor Starzeński, ostatni obieralny marszałek szlachty (po 1863 r. marszałków wybieranych zastąpili marszałkowie mianowani przez cara).

Małżonkowie Sakowiczowie doczekali się trójki dzieci. Pierwszy syn, któremu na chrzcie św. nadano imię Zygmunt, zmarł w 1846 r. po przeżyciu zaledwie 1,5 roku. W 1849 r. w Białymstoku urodziła się Augusta Wiktorja¹²⁶, zaś dwa lata później, także w Białymstoku, przyszedł na świat Ksawery Bolesław, który zmarł jako nastolatek po 1860 r. Splot smutnych okoliczności sprawił, że z trójki dzieci Sakowiczów dorosłego wieku dożyła jedynie córka, Augusta Wiktorja.

Il. 13. Akt chrztu Augusty Wiktorji Marii Sakowicz, urodzonej w Białymstoku 23 sierpnia 1849 r. (źródło: LPAH w Wilnie, f. 604, op. 58, d. 69, nr 186).

Trudno powiedzieć, gdzie po 1852 r. mieszkał w Białymstoku Jakub Sakowicz. Być może młodość spędzał okresowo w jednym z domów ojca przy ul. Warszawskiej oraz w folwarku janopolskim. Jak wspomnieliśmy, w 1852 r. Sakowiczowie nie byli już właścicielami domu przy ul. Warszawskiej, chociaż w stolicy powiatu musieli bywać stosunkowo często głównie z powodu sprawowania funkcji marszałka szlachty przez Jakuba. Wówczas z pewnością korzystali z mieszkania usytuowanego na piętrze domu szlachty przy ul. Lipowej (ul. Lipowa 24). Wiadomo, że po 1853 r. Jakub Sakowicz skupił się głównie na gospodarzeniu w Janopolu (Królowym Moście), gdzie mieszkał wraz z żoną i dziećmi (odnotowano ich tam w 1860 r.¹²⁷, natomiast spis wiernych białostockiej parafii z 1869 r. odnotowuje pod interesującym nas adresem tylko rodziny Czarkowskich i Roszczyńskich¹²⁸). Nie ma więc jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, dlaczego Wiktoria zakupiła od Tokarzewiczów dom przy ul. Warszawskiej 9. Możemy tylko przypuszczać, że miało to związek z częstymi pobytami rodziny w Białymstoku, możliwe też, że jedną z przyczyn była choroba Wiktorii, która utrudniała jej przemieszczanie się.

Warto w tym miejscu opuścić na chwilę Białystok i wybrać się na krótką wędrowkę do wielokrotnie już wspomnianego Janopolu (Królowego Mostu), z którym Sakowiczowie związani byli przez ponad stulecie.

Miejscowość ta wzmiankowana była po raz pierwszy w latach 70. XVIII w.¹²⁹ Wchodziła wówczas w skład należącego do Radziwiłłów Hrabstwa Zabłudowskiego¹³⁰. Dopiero w 1815 r. został wydzielony majątek Janopol (Królowy Most), którego nazwa mogła zostać wywiedziona od imienia jego pierwszego właściciela – Jana Sakowicza. O dacie jego powstania informuje nas inwentarz sporządzony w 1815 r. Ze strony tytułowej dokumentu dowiadujemy się, że jest to *Inwentarz nowego folwarku Janopola po regulaminie geometrycznym roku 1815 dnia 30 augusta na gruncie sporządzony, folwark Janopol nowo założyć*

się mający w pozycji pięknej nad rzeką, pod nazwiskiem, gruntach dobrych w małej bardzo części występujących [...] ¹³¹. Jak już wspomnieliśmy, tego roku Janopol oddano Janowi Sakowiczowi w dwunastoletnią dzierżawę. 19 stycznia 1816 r., plenipotent dóbr radziwiłłowskich nazwiskiem Lewkowicz wydał sędziemu Sakowiczowi sześćioletni kontrakt na wyrąb lasów (10 włók 14 morgów) w obrębie nowego folwarku Janopola ¹³². W inwentarzu z 1846 r. Jan Sakowicz występował już jako właściciel tego majątku, tak więc przed tą datą dzierżawa została zastąpiona pełnią praw własności ¹³³. Prawdopodobnie kontrakty dzierżawne były przedłużane na kolejne lata do momentu, aż majątek przeszedł na własność Sakowicza. W 1815 r. posiadał powierzchnię 1596,78 ha i składał się z 5 wsi (Załuki, Nowosiółki, Kołodno, Królowy Most, Puciły ¹³⁴), 5 zaścianków (Stefanówka ¹³⁵, Perejma ¹³⁶, Rozedranka nad Supraślem ¹³⁷, Rozedranka nad Cieliczanką ¹³⁸, Rozalin ¹³⁹) oraz uroczyska Świnio-bród ¹⁴⁰. Były w nim 92 dymy. Kolejny inwentarz z 1846 r. podaje, że do majątku należały 2 folwarki – Janopol i Stefanówka oraz 5 wsi – Kołodno, Przechody, Rozalin, Downiewo i Nowosiółki. Posiadłość obejmowała 2887,50 ha ziemi, w tym: 139,70 ha folwarcznej, 1021,90 ha ornej, 211,20 ha łąk, 44 ha pastwisk, 102,30 ha nieurodzajów i 1368,40 ha lasów ¹⁴¹. W tym czasie w majątku żyło 435 włościan (215 mężczyzn i 220 kobiet) ¹⁴².

18 kwietnia 1852 r. między matką Anną z Mierkowskich Sakowiczową i rodzeństwem Dionizym, Eugeniuszem, Janem, Witoldem oraz siostrą Idalią a Jakubem Sakowiczem został sporządzony akt podziału majątku pozostałego po śmierci Jana. Układ między spadkobiercami obejmował przekazanie w wyłączne posiadanie majątku Janopol Jakubowi Sakowiczowi, ale pod warunkiem spłacenia pozostałej rodziny w łącznej kwocie 38 tys. rubli. W akcie z 2 sierpnia 1853 r. stwierdzono, że nie ma żadnych przeszkód, aby przekazać majątek Janopol Sakowiczowi, co potwierdza, że spłacił on już braci i siostrę. Jakiś czas później spłacił także dożywocie matki, Anny Sakowiczowej. Wówczas

cały majątek z przynależnymi do niego wsiami, gospodarskimi i włościańskimi budynkami, młynem, terpentyniarnią, tartakiem, karczmi oraz z wszelkiego rodzaju gruntami i włościanami przeszedł na własność Jakuba Sakowicza. W 1890 r. do majątku należały 4 folwarki – Downiewo, Rozalin, Stefanówka i Jakubin. Obejmował on 1856,80 ha powierzchni, w tym: 517 ha ziemi folwarcznej i ornej, 371,80 ha łąk i pastwisk, 880 ha lasów oraz 88 ha nieużytków¹⁴³.

Okres, gdy Janopol (Królowy Most) pozostawał w posiadaniu Jakuba Sakowicza, to czas intensywnego rozwoju włości. W latach 60. XIX w. nad rzeką Płoską w Królowym Moście i Rozalinie Sakowicz sfinansował budowę dwóch zakładów produkcyjnych w formie manufaktur, które następnie oddawał w dzierżawę¹⁴⁴. Zapoczątkowały one przemysł włókienniczy na tych terenach. W Rozalinie, w miejscu zwężenia doliny zbudowana została grobla, która spiętrzała wodę. W Królowym Moście natomiast do tego celu wykorzystano groblę, którą przechodziła droga. Umożliwiło to spiętrzenie wody przy małym nakładzie kosztów¹⁴⁵. Zachował się sporządzony w 1870 r. opis fabryki w Królowym Moście. Wynika z niego, że w zakładzie stosowano m.in. owczą wełnę, kupowaną w Białymstoku, a wyroby gotowe sprzedawano do Petersburga. Był to jeden piętrowy budynek, położony poniżej grobli. Na parterze umieszczono urządzenia wykańczalni poruszane wodą, a na piętrze ręczne warsztaty tkackie¹⁴⁶. Fabryka produkowała kort na 13 maszynach obsługiwanych przez 50 robotników. Majstrem był sam fabrykant. Wszystkie maszyny były napędzane przy pomocy wodnego koła młyńskiego¹⁴⁷. Prawdopodobnie w początkowym okresie rozwoju przemysłu w Rozalinie umiejscowione były budynki tkalni. Tam sortowano, przygotowywano i tkano materiał, zaś w Królowym Moście farbowano go i wykańczano. Po całym procesie uzyskiwano gotowy towar. Oba te przedsiębiorstwa były położone blisko siebie i przy głównych drogach, co umożliwiało szybkie przewożenie produktów¹⁴⁸.

Jednym z ważniejszych przejawów działalności Jakuba Sakowicza w dobrach janopolskich była fundacja kaplicy pw. św. Anny¹⁴⁹. Dnia 7 lipca 1856 r. wystąpił z prośbą o zezwolenie na wybudowanie prywatnej kaplicy¹⁵⁰, które otrzymał 8 stycznia 1857 r.¹⁵¹ We wniosku odnotował, że podstawową przyczyną fundacji była ciężka choroba jego żony Wiktorii, która nie pozwalała jej na uczęszczanie do parafialnego kościoła w Białymstoku¹⁵². Oczywiście wraz z pozwoleniem na budowę postawiono też kilka bezwzględnych warunków: *msze będą odprawiane tylko czasowo. Kaplica nie może posiadać stałego księdza. Ksiądz będzie dojeżdżał. Jeżeli msze będą odprawiane stale zgoda nie zostanie wydana. W majątku jest tylko kilka dusz katolickich, a okoliczne wsie są prawosławne, dlatego też do tej kaplicy dołączą się ludzie z okolicznych wsi zabłudowskiej parafii*¹⁵³. W marcu 1857 r. zostały zatwierdzone plany budowy¹⁵⁴. Prace postępowały szybko i już 12 sierpnia 1858 r. kaplicę poświęcił biskup wileński Wacław Żyliński. Do jej obsługi wyznaczył stałego kapelana ks. Teofila Hryniewickiego¹⁵⁵. W 1860 r. biskup wileński przekształcił kaplicę janopolską w filię kościoła białostockiego, do której przypisanych było 400 wiernych¹⁵⁶. Przy świątyni został założony cmentarz grzebalny, przygotowano również księgi metrykalne, które w momencie utworzenia filii w 1860 r. przeniesiono do kościoła białostockiego¹⁵⁷.

Królowy Most w 1863 r. był miejscem koncentracji oddziałów powstańczych, o czym wspominał w pamiętniku Paweł Powierza: na punkt zborny oddziałów białostockich wybrano lasy koło Królowego Mostu, należące do marszałka szlachty Jakuba Sakowicza. Stawiło się do tysiąca powstańców. Byli to przeważnie: urzędnicy, studenci, uczniowie, oficjaliści i drobna szlachta. Mniej więcej połowa miała broń palną, a pozostali kosy¹⁵⁸. W okolicy majątku Jakuba Sakowicza doszło do kilku ważnych wydarzeń związanych z przebiegiem powstania. Chociaż Królowego Mostu nie skonfiskowano, w ramach represji popowstaniowych doszło do likwidacji kaplicy św. Anny, którą także

z powodu złamania warunków opisanych w decyzji, zezwalającej na budowę, zamknięto 29 listopada 1864 r. Sześć lat później przemianowano ją na cerkiew prawosławną.

Pod koniec życia Jakub Sakowicz zdecydował się wyprzedać części majątku janopolskiego. Dnia 27 października 1896 r. wyzbył się folwarku Stefanówki na rzecz włościan wsi Nowosiółki, którym odstąpił we wspólne posiadanie grunty folwarczne o powierzchni ok. 376 ha za kwotę 14 300 rubli¹⁵⁹. Natomiast 1 sierpnia 1903 r. sprzedał kolejną część majątku, tym razem na rzecz państwa, z przeznaczeniem pod budowę strategicznej drogi Białystok – Baranowicze¹⁶⁰.

Choroba Wiktorii z Grądzkich Sakowiczowej doprowadziła do jej śmierci tuż przed 1872 r. Pewne światło na okoliczności jej zgonu rzuca testament Augusty Wiktorii Małachowskiej, w którym poleca ona sprowadzić do Warszawy ciało swej matki, pochowanej w mieście Merano, jednym z największych uzdrowisk w Alpach oraz do 1849 r. stolicy regionu tyrolskiego. Tak więc, podobnie jak to miało miejsce kilka dekad wcześniej w przypadku Dominika Ciecierskiego, schorowana Wiktoria Sakowicz wyjeżdżała do miejscowości leczniczych dla poratowania zdrowia. W trakcie jednego z takich wyjazdów zmarła i została pochowana w miejscowości, w której aktualnie przebywała¹⁶¹ (nie wiadomo, czy przed I wojną światową ciało Wiktorii zdołano sprowadzić i pogrzebać na Cmentarzu Powązkowskim razem z córką i zięciem). Trudno powiedzieć, czy sporządziła testament, ale jeśli tak, to nie znamy jego postanowień. Na pewno jedno z nich dotyczyło przekazania białostockiej nieruchomości przy ul. Warszawskiej 9 jedynej pozostałej przy życiu córce – Augustie Wiktorii Małachowskiej. Sprawy spadkowe trwały jednak kilka kolejnych lat, dlatego sądowy akt wwiązania jej w posiadanie interesującego nas majątku nastąpił 9 maja 1879 r.¹⁶²

O wczesnych latach życia Augusty Wiktorii Sakowicz wiemy bardzo mało. Z faktu, że w 1860 r. mieszkała przy rodzicach w Królowym Moście możemy wnioskować, że podstawową edukację odbierała

w domu. Tymczasem to jedyna informacja, która odnosi się bezpośrednio do młodości córki Jakuba i Wiktorii. Późniejsza właścicielka domu przy ul. Warszawskiej 9 pojawia się w źródłach historycznych dopiero w 1873 r. Znajdujemy ją w odległym Krakowie, gdzie w kościele Najświętszej Maryi Panny (zwanym Mariackim) dnia 19 marca ks. Albin Dunajewski, który za kilka lat miał zostać biskupem krakowskim, pobłogosławił związek małżeński między trzydziestoletnim Maksymilianem Kacprem Małachowskim h. Nałęcz z Brukseli i Augustą Wiktorią Sakowicz, dwudziestotrzyletnią panną z Białegostoku w Imperium Rosyjskim¹⁶³.

Trudno powiedzieć jednoznacznie, w jaki sposób doszło do tego ślubu. Pewne wskazówki znajdują się w samym akcie małżeństwa. W 1873 r. Małachowski był obywatelem belgijskim, zamieszkałym w Brukseli, gdzie w parafii św. Stefana były ogłaszane zapowiedzi przedślubne. Urodził się jednak w Brześciu Litewskim w 1842 r. jako syn Romana, generała-majora wojsk rosyjskich i Zofii z Wysockich Małachowskich, zatem rodzice państwa młodych mogli się poznać jeszcze w granicach guberni grodzieńskiej. Inną możliwością jest wspólny wyjazd matki Wiktorii z córką do Europy Zachodniej, skoro wiemy, że podróżowała ona do znanych kurortów w celu poratowania zdrowia. Z aktu ślubu wynika, że Augusta Wiktoria mieszkała w 1873 r. w Krakowie przy ul. św. Jana nr 291. Świadcami byli Ignacy Kruszewski, generał wojsk belgijskich i Marian Sokołowski. Do metryki dopisano zgody ojców: Jakuba Sakowicza i Romana Małachowskiego na zawarcie związku ich dzieci.

Koleje życia małżonków Małachowskich pozostają wciąż tematem badawczym, wymagającym odkrycia. Z zebranych na potrzeby tej książki materiałów źródłowych dowiadujemy się niewiele. Maksymilian był z wykształcenia inżynierem, a tytuł zawodowy uzyskał najpewniej w czasie zagranicznych studiów. Dopiero w 1892 r.¹⁶⁴ wraz z kilkoma współnikami założył dochodowy interes w postaci cegielni, zlokalizowanej w Pustelniku niedaleko Marek koło Warszawy, w której produkował cegły, dachówki, rury kanalizacyjne i ceramiczne dreny na potrzeby

rozwijającej się Warszawy, ale także chłonnych rynków zachodnich guberni Rosji. Produkty firmy „Pustelnik” docierały do szerokiego grona odbiorców, zyskując uznanie dzięki nowoczesnej technologii produkcji oraz wytwarzanym produktom, m.in. dachówce w systemie szwajcarskim. Wyroby „Pustelnika” trafiały także na Podlasie, gdzie użyto ich np. na potrzeby remontu dachu kościoła w Surażu czy budowy nowego kościoła parafialnego w Białymstoku¹⁶⁵, a nawet dalej – katedry w Grodnie i Nowogródka także otrzymały nowe dachy pokryte dachówką z podwarszawskiej cegielni. W 1900 r. przedsiębiorstwo przekształcono w Towarzystwo Akcyjne Parowej Fabryki Dachówek Żłobionych „Pustelnik”. Księga adresowa Królestwa Polskiego z 1900 r. odnotowuje, że siedziba i kantor firmy mieścił się w Warszawie przy ul. Brackiej 16, zaś dyrektorem był Adam Sokólski¹⁶⁶. O szybkim rozwoju przedsiębiorstwa świadczą liczby: w 1904 r. cegielnia i fabryka dachówek „Pustelnik” Małachowskiego zatrudniały 170 robotników, a ich produkcja roczna wynosiła 200 tys. rubli¹⁶⁷.

Il. 14. Fotografia z 1909 r. zakładów „Pustelnik”, założonych w 1892 r. przez Maksymiliana Małachowskiego, męża Augusty Wiktorii z Sakowiczów (źródło: „Tygodnik Ilustrowany” 1909, nr 39, s. 807).

Maksymilian Małachowski zaangażowany był także w działalność społeczną – dbał o sytuację materialną swoich pracowników, budując na ich potrzeby domy. Był jednym z głównych inicjatorów budowy kościoła parafialnego w Markach, zasiadając w Komitecie jego budowy oraz dostarczając cegieł i dachówek (dziś w kościele znajduje się tablica upamiętniająca Maksymiliana Małachowskiego). Maksymilian Małachowski zmarł 11 stycznia 1905 r. i został pogrzebany na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie. Nie znamy treści jego testamentu, ale jednym z jego zapisów mogło być utworzenie ochronki zakładowej, później przekształconej w szkołę. W 1909 r. (cztery lata po śmierci Małachowskiego) na łamach „Tygodnika Ilustrowanego” anonimowy „Przygodny” w rozmowie z pracownikiem zakładu odnotował:

należy podkreślić także, iż zarząd fabryki, o której mowa, z panem Janem Ulanickim, jako dyrektorem zarządzającym, w epoce krytycznej, jak obecna, umiał nader szczęśliwie połączyć względy produkcji intensywnej z dbałością o kulturalną korzyść rzeszy robotniczej. Mam tu na myśli wzorowo urządzoną szkołę dla dziatwy pracowników «Pustelnika», a wiemy, niestety, w jak strasznym zaniedbaniu znajdują się latorośle większej części rodzin, pracujących w okolicach podmiejskich.

– Jest tu zatem szkoła?

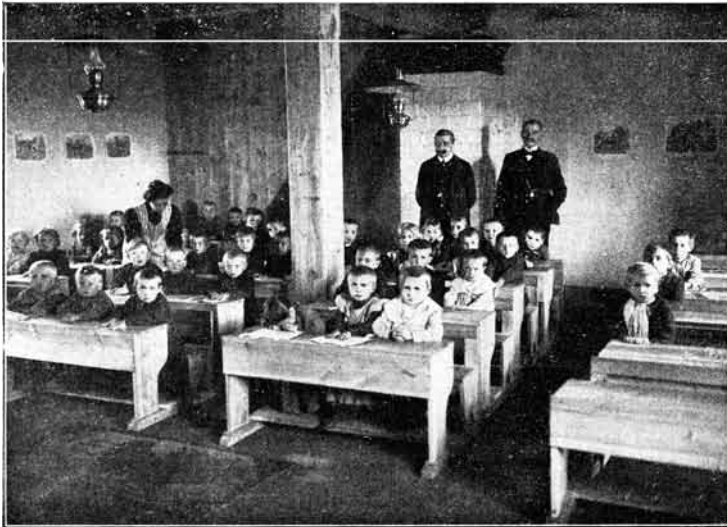
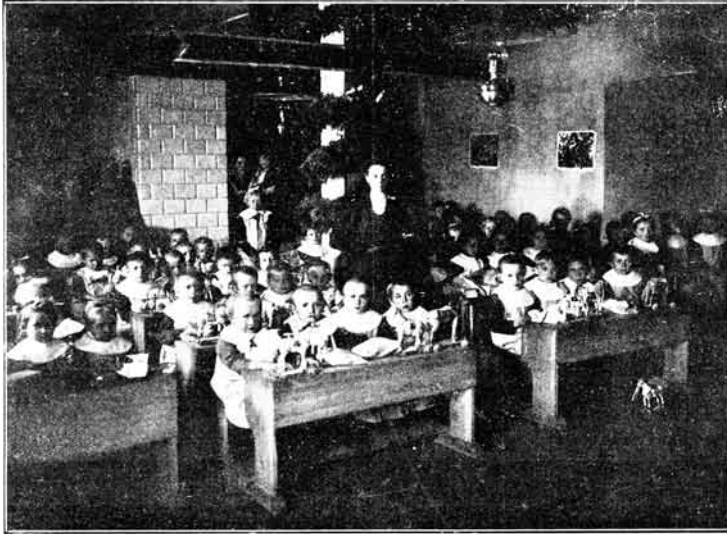
– Tak. Zarząd stworzył ją własnym kosztem przed trzema laty niespełna, pierwotnie jako ochronkę. W czasie nieobecności rodziców, zajętych pracą poza domem, dziatwa robotnicza w szkole, oddanej pod opiekę specjalistek, korzysta z opieki niemal macierzyńskiej. W zakładzie tym znajduje wszystko, co sprzyja jej rozwojowi umysłowemu i fizycznemu. Ów tłum maleństw, wychowywany na „porządnym ludzi”, w przyszłości wyrośnie na pożytek społeczeństwa. Program, ściśle stosowany do wymagań pedagogii, atmosfera rodzinna, rozrywki i obchody świąteczne tworzą całość, doskonale przystosowaną do istotnych potrzeb

działwy tej sfery. Więc nie dziw, iż ogół pracowników "Pustelnika" żywi szczerą wdzięczność dla hojnych ofiarodawców, ożywiających chęcią przyczynienia się do dobra społecznego¹⁶⁸.

Niestety, także o dorosłym życiu Augusty Wiktorii Małachowskiej wiemy bardzo mało. Możemy domyślać się, że żyła przy mężu i wypełniała obowiązki pani domu. Małżonkowie nie doczekali się potomstwa, co było zapewne powodem, dla którego szczególnie nacisk kładli na ochronę rodzin pracowników, edukację dzieci i różnego rodzaju inicjatywy charytatywne. Potwierdza to testament Augusty Wiktorii Małachowskiej z 1907 r., w którym rozdysponowuje znaczne kwoty m.in. na rzecz Towarzystwa Świętego Wincentego a Paulo w Warszawie, przytulisko przy ul. Wilczej 7 w Warszawie, ochronki i szwalni przy Warszawskim Towarzystwie Dobroczyńności, Towarzystwa Opieki nad Biednymi Matkami oraz Ich Dziećmi w Warszawie, sanatorium dla suchotników w Rudce przekazuje tysiąc rubli, Towarzystwa Opieki nad Wychodzącymi ze Szpitali, schronienia dla paralityków św. Władysława w Warszawie. Zatrzaszczyła się także o szkołę przy cegielni „Pustelnik”, ofiarując fundusze Towarzystwu Polskiej Macierzy Szkolnej na założenie szkoły imienia Maksymiliana Małachowskiego (por. aneks na końcu książki).

Trudno także wskazać na konkretnych przykładach, jak wiele tak naprawdę łączyło Augustę Wiktorię z rodzinnymi stronami. Jediną „nicią” łączącą ją z Białymstokiem był interesujący nas dom i posesja przy ul. Aleksandrowskiej, które otrzymała w spadku po śmierci matki. Jak już wiemy, osiągnąwszy pełnoletniość przeprowadziła się do Krakowa, toteż 1 maja 1872 r. wydała pełnomocnictwo swemu ojcu, prosząc go o zastępowanie jej we wszystkich czynnościach związanych z zarządem nieruchomości¹⁶⁹, sama natomiast skupiła się na życiu małżeńskim, z czasem przenosząc się do Warszawy, gdzie mieszkała do śmierci 12 lipca 1914 r.

Il. 15. Nauka w szkole założonej przy fabryce „Pustelnik”, najpewniej z fundacji Maksymiliana Małachowskiego, na której utrzymanie przekazała także darowiznę Augusta Wiktorja Małachowska w swoim testamencie z 1907 r. (źródło: „Tygodnik Ilustrowany” 1909, nr 39, s. 807).

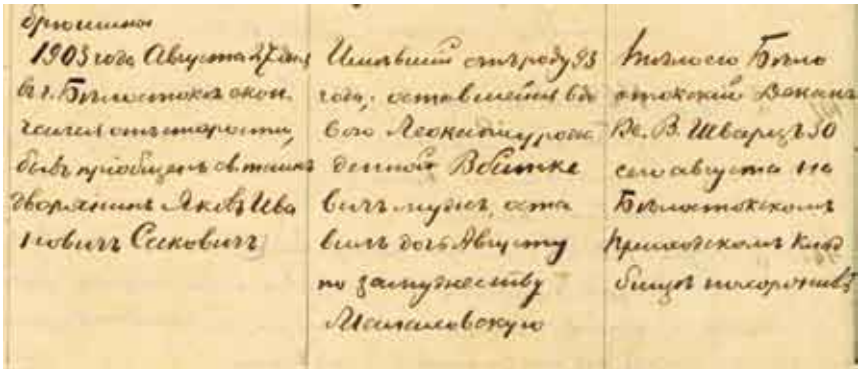
Po 1872 r. dom przy ul. Warszawskiej 9 był więc *de facto* pod stałą opieką i zarządem byłego marszałka Jakuba Sakowicza. Korzystając z uprawnień udzielonych mu przez córkę, zapewne już w latach 80. XIX w. obok murowanego domu Krzysztofa Schultza Jakub Sakowicz wznosił dodatkowy dom z drewna. Sporządzony w 1883 r. spis białostockich parafian odnotował żyjącego w domu córki przy ul. Aleksandrowskiej Jakuba Sakowicza z drugą małżonką, Leokadią z Wojtkiewiczów, którą musiał poślubić kilka lat wcześniej (o niej nie mamy jednak żadnych informacji). Stan ten trwał nadal w 1891 r., odnosi się więc wrażenie, że postępując w latach, Sakowicz zdecydował się na stałe przenieść do Białegostoku¹⁷⁰. Uczestniczył w życiu tutejszej społeczności miejskiej, łącząc m.in. kwoty na budowę nowego Cmentarza Farnego w Białymstoku oraz na nową świątynię parafialną, do której ufundował organy¹⁷¹.

W tym czasie pozostałe lokale w obu domach Sakowiczów przy ul. Aleksandrowskiej były przeznaczone pod wynajem. Z pierwszego z wymienionych spisów dowiadujemy się, że sąsiadami Sakowiczów byli wielmożna Melania Wilczewska oraz Antoni Roszczyński z żoną Katarzyną i dziećmi: Antonim, Józefem, Michałem, Janem i Julią. Zamieszkały był tylko jeden dom, podczas gdy w drugim nie odnotowano żadnych parafian (może był to ów drugi dom, który został ukończony wcześniej).

W maju 1887 r. w domu Sakowiczów mieszkali dwaj fotografowie: Stefan Kramkowski i Iwan Simonowicz. Tego roku złożyli do gubernatora grodzieńskiego podanie o wyrażenie zgody na uruchomienie własnego zakładu, dołączając standardowe pismo policmajstra o niekaralności i „prawomyślności”. Ze względu na pochodzenie Kramkowskiego i jego bardzo prawdopodobne związki z rodzinami o tym nazwisku, biorącymi aktywny udział w powstaniu styczniowym, gubernator nakazał policmajstrowi, aby od fotografów uzyskał podpisane przez nich specjalne oświadczenie. Mieli w nim zobowiązać się, że *nie będą*

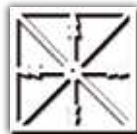
fotografować [tzn. powielać] kartek przedstawiających portrety osób znanych z udziału w powstaniu jak i widoków przypominających polityczny zamęt w Polsce, a także innych druków i pocztówek z tym związanych¹⁷². Stosowny dokument musiał powstać, skoro 2 czerwca 1887 r. władze gubernialne wydały Kramkowskiemu i Simonowiczowi stosowne pozwolenie¹⁷³. Ich studio działało przez siedem lat, ale nic nie wskazuje na to, aby mieściło się ono przy ul. Warszawskiej 9. Ostatni raz ich zakład był poświadczony w statystyce gubernialnej na pierwszy dzień 1894 r. i jeszcze tego samego roku firma przestała działać¹⁷⁴. Z blisko siedmiu lat pracy wspólników nie zachowały się żadne zdjęcia wykonane w ich zakładzie¹⁷⁵.

W 1891 r. oba domy mieszkalne przy ul. Warszawskiej 9 były już wykorzystywane. W pierwszym, oprócz Sakowiczów i ich służącej Salomei Horbaczewskiej, mieszkali: Bronisław Matylski z żoną Marianną i pasierbem Janem oraz wdowa Julia Kaluchiewicz z dorosłym synem Aleksandrem, zatrudniający służące Aleksandrę Wysocką i Kazimierę Hołdanowską. Warto odnotować, że Aleksander Kaluchiewicz pełnił pod koniec ostatniej dekady XIX w. funkcję komendanta miejskiej straży ogniowej, mającej swoją remizę przy tej samej ulicy (obecnie ul. Warszawska 3)¹⁷⁶. Drugi dom w całości wynajęty był przez rodzinę Gustawa i Felicji Szpilewskich. Mieszkali oni pod tym adresem nadal w 1897 r. Odnotowała ich tu księga adresowa z kwietnia tego roku jeszcze jako lokatorów *domu Sakowicza*¹⁷⁷. Wkrótce, 7 czerwca 1897 r. Szpilewscy odkupili całą nieruchomość od Augusty Wiktorii Małachowskiej, reprezentowanej przez jej ojca, Jakuba¹⁷⁸. O Szpilewskich opowiemy już w nowym rozdziale.

Il. 17. Akt zgonu i pogrzebu Jakuba Sakowicza, zmarłego 27 sierpnia 1903 r. Jego ciało spoczęło na białostockim Cmentarzu Farnym 30 sierpnia (źródło: APB, Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Białymstoku, sygn. 18, nr 453 – 1903 r.).

Chociaż w 1897 r. doszło do zmiany właściciela, sędziwy już Jakub Sakowicz mieszkał nadal w domu przy ul. Warszawskiej 9. Odnotowano go tu m.in. w 1901 r.¹⁷⁹ Były marszałek szlachty powiatu białostockiego zmarł dwa lata później, 27 sierpnia 1903 r., w wieku 92 lat. Został pochowany na Cmentarzu Farnym w Białymstoku¹⁸⁰. Niestety, jego grób nie zachował się – zabrakło potomków, którzy mogliby zadbać o pamięć o nim.

Z RĄK DO RĄK

Okres 1897–1906 to czas stosunkowo „niespokojny” w dziejach nieruchomości przy ul. Warszawskiej 9, gdy przechodziła ona z rąk do rąk różnych osób, aby ostatecznie powrócić do pierwotnej właścicielki – Augusty Wiktorii Małachowskiej.

Il. 18. Widok na ul. Aleksandrowską od strony ul. Mikołajewskiej (ul. Sienkiewicza), ok. 1890 r. (źródło: zbiory prywatne Pawła Wenclika).

Jak wspomnieliśmy, 7 czerwca 1897 r. majątek wykupili od Małachowskiej małżonkowie Gustaw i Felicja Szpilewscy, z którymi dzieje omawianego adresu związane były przez kolejne 5 lat. Sporządzony przy tej okazji akt notarialny po raz pierwszy opisuje zabudowę, znajdującą się wówczas na terenie posesji przy ul. Warszawskiej 9. Stały na niej murowany parterowy dom z poddaszem oraz oficyna boczna, pamiętające czasy Krzysztofa Schultza, a także nowo zbudowany dom drewniany, murowany chlew i kilka mniejszych budynków gospodarczych. Posesja ciągnęła się od ul. Aleksandrowskiej do ul. Policynnej (dziś ul. Ogrodowa) i miała wymiary: z obu stron po 63,55 sążni długości i szerokości od strony ul. Aleksandrowskiej 18,60 sążni, a od strony ul. Policynnej 18,72. Sąsiadami Szpilewskich byli wówczas Szmul Bułkowsztein (później ul. Warszawska 7) i Minucha Aronson (później ul. Warszawska 11).

Gustaw, syn Adolfa Szpilewskiego i Kazimierzy z Kuczyńskich, urodził się ok. 1848 r. prawdopodobnie na terenie powiatu prużańskiego, ale pewności co do tego nie ma. Z różnych danych urzędowych wiadomo, że był z zawodu lekarzem, a wykształcenie uzyskał na Uniwersytecie Warszawskim.

Przed 1875 r. Gustaw Szpilewski wstąpił w związek małżeński z Felicją z Narbutów. W kolejnych latach doczekali się łącznie szóstki dzieci: Marii (ur. 1875), Heleny (ur. 1877), Władysława (ur. 1878), Waldemara (ur. 1879), Anny (ur. 1884) i Tadeusza (ur. 1889). Z tej gromadki dzieci warto zwrócić uwagę na najmłodszą córkę, która w 1905 r. w Warszawie wstąpiła w związek małżeński z Henrykiem Mościckim.

Warto kilka słów poświęcić i tej postaci. Jego rodzice wywodzili się z Ciechanowca. Ojciec Władysław był z wykształcenia farmaceutą, natomiast jego żona Stanisława Niedziałkowska była córką lekarza. W 1881 r. w Ciechanowcu urodził się ich jedyny syn Henryk. W 1888 r. rodzina przeprowadziła się do Białegostoku. Tu niewątpliwie nawiązały się kontakty między farmaceutą Mościckim i lekarzem Szpilewskim,

a kto wie czy nie między Anną i Henrykiem – przyszły wybitny historyk uczęszczał do Szkoły Realnej, mieszczącej się przy ul. Aleksandrowskiej (obecnie ul. Warszawska 8) po przeciwnej stronie domu, w którym mieszkali Szpilewscy. Mościcki edukację ukończył w 1902 r., ale z powodu zgonu w tym samym roku jego rodziców, przeprowadził się do Warszawy, gdzie wstąpił w związek małżeński z Anną Szpilewską. Mościcki już od czasu nauki w Szkole Realnej zajmował się badaniami nad porozbiorową historią ziem polskich, a zwłaszcza dawnej Litwy w 1 poł. XIX w. W Warszawie pracował jako wykładowca historii w Seminarium Nauczycielskim na Ursynowie (którego w latach 1916–1919 był dyrektorem), Szkole Nauk Politycznych i Towarzystwie Kursów Naukowych (późniejsza Wolna Wszechnica Polska), należał też do redakcji „Tygodnika Ilustrowanego”. W 1914 r. otrzymał propozycję objęcia katedry historii Litwy na Uniwersytecie Jagiellońskim, ale z powodu wybuchu I wojny światowej nie mógł jej przyjąć. Po wojnie krótko pracował na Uniwersytecie Wileńskim, a później na Uniwersytecie Warszawskim. Poświęcając się niemal całkowicie pracy naukowej i dydaktycznej, stronił od polityki. Nigdy nie zerwał kontaktów z Białymstokiem i często tu bywał. Nieprzypadkowo więc to jemu zlecono w 1932 r. przygotowanie pierwszej monografii historycznej naszego miasta, która ukazała się drukiem rok później. Aresztowany w 1944 r. przebywał na Pawiaku, a po wybuchu powstania warszawskiego (w czasie którego stracił swoją bibliotekę, kolekcję rękopisów i własne prace) przewieziono go najpierw do Pruszkowa, następnie do obozu w Burgweide, a na koniec do Milicza k. Wrocławia. Uzyskawszy zwolnienie z powodu choroby osiadł w Krakowie. W 1945 r. znalazł zatrudnienie na Uniwersytecie Jagiellońskim. Zmarł w Krakowie w 1952 r. i tam został pochowany. Z Anną Szpilewską miał dwie córki Marię i Zofię¹⁸¹.

Powróćmy jednak do Gustawa Szpilewskiego i domu przy ul. Warszawskiej 9. Doktor Szpilewski na służbę państwową wstąpił w 1872 r. Najpierw pracował jako wiejski lekarz na terenie powiatu prużańskiego, od 1873 r. jako lekarz miejski w Prużanach, od 1877 r. pracował na terenie powiatu sokólskiego, a od 1885 r. na stanowisku lekarza powiatowego białostockiego. Jeszcze w 1884 r. mieszkał w Sokółce, natomiast rok później przebywał już w Białymstoku, wynajmując mieszkanie u Sakowiczów¹⁸².

W 1897 r. był on już urzędnikiem państwowym w randze radcy stanu i za wieloletnią służbę był odznaczony medalem upamiętniającym panowanie imperatora Aleksandra III oraz orderem św. Stanisława 3 stopnia. Oprócz funkcji lekarza powiatowego białostockiego pełnił on także rolę lekarza-konsultanta zatrudnionego przy Instytucie Panien Szlacheckich (przekształconym później w Instytut Mikołaja I). Pierwsze ze stanowisk utracił chyba w 1899 r., rok wcześniej odnotowano go jeszcze w tej funkcji, podczas gdy w 1900 r. stanowisko wakowało¹⁸³. Natomiast leczeniem panien kształconych w Instytucie zajmował się na pewno jeszcze w 1906 r. Wówczas najprawdopodobniej przeszedł na emeryturę i jego nieobecność w źródłach historycznych po tej dacie zdaje się potwierdzać, że wyjechał wraz z rodziną z Białegostoku, być może do Warszawy¹⁸⁴.

Na marginesie historii domu przy ul. Warszawskiej 9 i rodziny Szpilewskich, należy wspomnieć o jeszcze jednym, ciekawym powiązaniu rodzinnym. Adolf i Kazimiera z Kuczyńskich oprócz syna Gustawa, mieli także młodszą córkę imieniem Władysława. Przed 1874 r., a więc nieco wcześniej niż brat, wstąpiła w związek małżeński z Janem Kobylińskim, synem Dominika, który podobnie jak Gustaw ukończył Uniwersytet Warszawski z tytułem lekarza. Z małżeństwa tego na świat przyszła w 1874 r. córka Kazimiera. Jeszcze w 1891 r. rodzina

Kobylińskich mieszkała w Białymstoku, w domu należącym do Szejny Małki Halpern-Tumarkin przy placu Bazarnym (później Rynek Kościuszki 1)¹⁸⁵. Przed 1900 r. rodzice wydali Kazimierę za inż. Józefa Białego. W tym czasie był on jednym ze współwłaścicieli spółki inżynierskiej, budującej linię kolei żelaznej do Afganistanu, mieszkał więc na terenie Rosji. Józef i Kazimiera zamieszkali w Carycynie (dziś Wołgograd), gdzie na świat przyszła gromadka ich dzieci. Wśród nich trzeba odnotować urodzoną w 1900 r. Irenę – późniejszą absolwentkę Uniwersytetu Warszawskiego, znanego w Białymstoku wybitnego lekarza i społecznika¹⁸⁶. Władysława ze Szpilewskich zmarła w 1911 r. w Białymstoku i została pochowana na Cmentarzu Farnym, natomiast dr Jan Kobyliński zakończył życie w Jelcu, w 1913 r. Za zgodą władz państwowych jego ciało przewieziono do Białegostoku i złożono we wspólnym grobie z małżonką. Później w grobie Kobylińskich pochowano Józefa i Kazimierę Białych. Ich piękny marmurowy nagrobek znajduje się do dziś. Nieprzypadkowo obok niego znajduje się także mogiła dr Ireny Białówny i Janiny Krzyżaniak.

Zakup nieruchomości uczyniony w 1897 r. opiewał na niebagatelną sumę 25 tys. rubli, która jest bardziej odzwierciedleniem prestiżowej lokalizacji domu, aniżeli jego wartości materialnej. Pojawia się pytanie o to, dlaczego Sakowiczowie chcieli zbyć prawa własności, a Szpilewscy wyłożyć tak pokaźną sumę. Powodów raczej nigdy nie poznamy, a sytuacja komplikuje się tym bardziej, że Jakub Sakowicz, mimo utraty praw własności, jeszcze w 1901 r. mieszkał nadal w tym domu. Ciekawe, że jeszcze przed koniec 1897 r. Gustaw Szpilewski pod zastaw kupionej nieruchomości wziął pożyczkę w Petersbursko-Tulskim Banku Ziemskim¹⁸⁷. W każdym razie w omawianym domu Gustaw Szpilewski z rodziną mieszkał na pewno do 1901 r. 12 maja 1901 r. odsprzedał nieruchomość przy ul. Warszawskiej 9 Władysławowi Ołdakowskiemu. Jednym z powodów szybkiego zbycia majątku mógł być właśnie ciężący na nim dług wobec banku, którego Szpilewski nie dał rady spłacać.

O nowym właścicielu, Władysławie Ołdakowskim, wiemy bardzo mało i trudno jest jednoznacznie określić, do której gałęzi rodu Ołdakowskich przynależał. Jego ojcem był Dionizy. Możliwe, że był to urodzony w 1780 r. brat wspomnianych już Melchiora i Wojciecha Wilhelma Ołdakowskich. Warto jednak odnotować, że w 1 poł. XIX w. żył inny Dionizy Ołdakowski, urodzony w 1787 r. również w Szorcach Krynicach, ale syn Jakuba i Józefy z Kuropatnickich. W 1827 r. poślubił on w parafii Nabrzuska w diecezji łuckiej Paulinę Rukiewicz, córkę Tomasza i Antoniny z Adamowiczów¹⁸⁸. Wszystko wskazuje na to, że to właśnie ich synem był Władysław Ołdakowski, rodziny tej nie odnotowały bowiem spisy wiernych parafii w Trzciannem, mieszkali więc poza rodzinną miejscowością. Dopiero pod koniec XIX w. Władysław powrócił do wsi Szorce Krynice, której mieszkańcem był na pewno w 1901 r.

Władysław Ołdakowski postąpił niemal identycznie jak Szpilewski – nieco ponad miesiąc po zawarciu aktu kupna-sprzedaży pożyczzył od Jakuba Sakowicza 1000 rubli pod zastaw nieruchomości przy ul. Warszawskiej 9. Trudno więc wyjaśnić do końca te skomplikowane połączenia, jakie istniały między Sakowiczem, Szpilewskim i Ołdakowskim, których wyraźną pozostałością jest właśnie owe przechodzenie z rąk do rąk majątku oraz wzajemnie udzielane pożyczki. Odnosi się wrażenie, że nieruchomość przy ul. Warszawskiej 9 była traktowana przez wszystkie strony nie jako rodowa własność i rodzinny dom, ale jako przedmiot finansowych transakcji, pozwalający na lokatę w nim kapitałów. Sakowicz stał już nad grobem dożywając swych dni w starym domu Schultza, jedyną jego spadkobierczyni – córka Augusta Wiktoria Małachowska – żyła przy mężu w Warszawie, zaś Władysław Ołdakowski, mieszkał na co dzień w swojej części majątku Szorce Krynice. Może gdyby nie trudności w spłacie pożyczki Szpilewscy, pozostałoby dłużę właścicielami omawianej nieruchomości.

Il. 19. Ulica Gimnazjalna – wylot na ul. Aleksandrowską z widokiem na dom Sakowicza, pocztówka z ok. 1910 r. (źródło: zbiory Tadeusza Chańko).

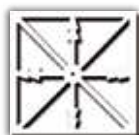
W każdym razie ostatecznie także Władysław Ołdakowski rozstał się stosunkowo szybko z prawami własności – na początku 1906 r. majątek został zasekwestrowany przez Petersbursko-Tulski Bank Ziemski. Bank w ten sposób próbował odzyskać dług od Ołdakowskiego, który także zaprzestał spłacać zobowiązania zaciągnięte jeszcze przez Gustawa Szpilewskiego. Dopiero wizja utraty białostockiego majątku w wyniku wystawienia go na publiczną licytację, zmobilizowała dawną właścicielkę, Augustę Wiktorię Małachowską, do ratowania sytuacji. Na przeprowadzonej 20 czerwca 1906 r. licytacji zdołała zaproponować najwyższą sumę, dzięki czemu nie tyle nabyła nieruchomość przy ul. Warszawskiej 9, co raczej odzyskała ją jako rodzinny majątek. Stosowny akt nadawczy został zawarty u petersburskiego notariusza 11 lipca 1906 r.¹⁸⁹

Od tego momentu aż do śmierci w 1914 r. właścicielką nieruchomości przy ul. Warszawskiej 9 była ponownie Augusta Wiktorii Małachowska. Dwa lata wcześniej, 13 września 1904 r., Sąd Okręgowy w Grodnie wydał wyrok w sprawie potwierdzenia Augusty Wiktorii Małachowskiej w prawach spadkowych do majątku Królowy Most, pozostałego po śmierci jej ojca, Jakuba¹⁹⁰.

Ostatnie informacje o lokatorach domu Małachowskiej przy ul. Aleksandrowskiej nr 354 znajdujemy w księdze adresowej z 1913 r. oraz sporządzonym tego roku spisie wiernych białostockiej parafii. Biorąc pod uwagę lokalizację domu przy jednej z ważniejszych i bogatszych ulic Białegostoku, zestaw mieszkańców omawianego adresu pod względem liczby i statusu społecznego jest stosunkowo ubogi. Budynek był już stary, zapewne od dawna nieremontowany i nie stanowił żadnej konkurencji dla mieszkań w nowych kamienicach czynszowych, które zapełniły miasto w ostatniej dekadzie XIX i na początku następnego stulecia. W 1913 r. spotykamy tu cztery rodziny (podział ten odpowiada zapewne wewnętrznemu rozkładowi lokali w budynku). Mieszkali tu Franciszek i Teofila Rogalko z córką Heleną, Aleksander i Maria Muklewiczowie, Teofil i Paulina Bednarscy z dziećmi: Janiną

i Stanisławem oraz Paweł Kałuba z rodziną. Oprócz nich, w każdym lokalu mieszkali sublokatorzy¹⁹¹. Teofil Bednarski w 1913 r. pełnił funkcję członka zarządu oddziału Wileńskiego Towarzystwa Robotników Katolickich, był więc zapewne rzemieślnikiem lub robotnikiem.

Z grona mieszkańców domu Małachowskiej na uwagę zasługuje postać Pawła Kałuby. Urodził się on w 1873 r. w Białymstoku, jako drugi syn pruskich obywateli Michała i Konstancji z Offerskich¹⁹². Kształcił się w Wyższej Akademii Carskiej Sztuk Pięknych, gdzie uzyskał tytuł architekta z prawem prowadzenia budowy, wydany 21 lipca 1907 r. Otrzymał również prawo nauczania rysunku w szkołach średnich. Od 1906 r. pełnił funkcję białostockiego architekta miejskiego¹⁹³. Miał też własną firmę budowlaną, w ramach której nadzorował m.in. budowę nowego kościoła parafialnego w Uhowie¹⁹⁴. W 1907 r. Paweł Kałuba ożenił się z Eugenią Torrigelli-Epsztejn, z którą miał syna Mikołaja, urodzonego w 1908 r. Miasto opuścił wraz z rodziną w sierpniu 1915 r. w ramach ewakuacji administracji miejskiej przed zbliżającymi się do Białegostoku wojskami niemieckimi¹⁹⁵.

DEDERKOWIE I MŁODECCY

Na kilka lat przed śmiercią, dokładnie 15 lipca 1907 r., Augusta Wiktoria Małachowska sporządziła własnoręcznie testament. Zawarła w nim podstawowe dyspozycje dotyczące jej majątków nieruchomości w Białymstoku i Królowym Moście, liczne zapisy na rzecz bliższych i dalszych krewnych oraz szereg donacji kościołom, instytucjom charytatywnym i placówkom wychowawczym, czy opiekuńczym (por. aneks na końcu książki)¹⁹⁶.

Małżonkowie Małachowscy nie doczekali się potomstwa. W takiej sytuacji Augusta Wiktoria musiała w pierwszej kolejności wytypować swojego spadkobiercę. Jej wybór padł na Janinę Rozalię Sakowicz, córkę Jana, a wnuczkę Dionizego Sakowicza. Dionizy był starszym bratem Jakuba, Janina była więc córką brata stryjecznego Augusty. Przypuszczalnie Augustę, starszą od Janiny o pokolenie, łączyły bardzo bliskie relacje rodzinne, może kuzynka przebywała u niej często w Warszawie i Białymstoku, pod jej opieką wchodząc w dorosłe życie. Jedną z możliwości są także przejścia Janiny związane z udziałem ojca, Jana Sakowicza, w powstaniu styczniowym, jego zesłaniem na Syberię, a następnie utratą w 1876 r. rozległych dóbr ziemskich Dubno po powrocie z zesłania¹⁹⁷. Miał jednak zapewnione dożywocie na Królowym Moście mocą zapisu testamentowego Jana Sakowicza. Tam też po

1876 r. mieszkał i pracował. W Królowym Moście z pewnością dorastała także Janina Rozalia, chociaż obojga nie znajdujemy wśród mieszkańców włości Jakuba Sakowicza odnotowanych w spisie wiernych białostockiej parafii z 1902 r. oraz w księdze parafialnej z 1904 r. Tym niemniej to Janina Rozalia była szczególnie predestynowana do zostania spadkobierczynią nie tyle samej testatorki, co dziedzictwa rodu Sakowiczów. W rezultacie Małachowska dokonała dwóch podstawowych zapisów: Jan Sakowicz był już człowiekiem sędziwym, liczył bowiem blisko 70 lat, dlatego otrzymał prawo dożywotniego użytkowania majątku Królowy Most, natomiast prawa własności otrzymała jego córka, Janina Rozalia.

Nie znamy szczegółów dotyczących przejęcia majątku Królowy Most wraz z domem przy ul. Warszawskiej 9 przez Janinę Rozalię. Zapis testamentowy z pewnością ułatwił procedury prawne wokół spadku po Małachowskiej i wwiązanie spadkobierczynie w prawa własności do otrzymanych nieruchomości. Musiało to nastąpić niedługo po śmierci Małachowskiej, w dniu 12 lipca 1914 r. Jej ciało – zgodnie z dyspozycją testamentową – spoczęło obok męża we wspólnym grobie na Starych Powązkach (kwatery nr 83)¹⁹⁸.

Ogólna spadkobierczynie, Janina Rozalia Sakowicz, w 1904 r. wstąpiła w związek małżeński z liczącym 24 lata Marianem Dederko h. Dederkało, dlatego w testamencie Małachowska używa wobec niej nazwiska po mężu.

Marian wywodził się ze „starożytnego” rodu, mającego w XVI w. swoje gniazdo w miejscowości Wielkie i Małe Dederkały na Wołyniu¹⁹⁹. W tym stuleciu jeden z przedstawicieli rodu, Paweł Dederko przeniósł się na Litwę. Pradziad Mariana, Kazimierz Dederko, budowniczy oszmiański i sędzia trybunału głównego litewskiego, był *plenipotentem do wszystkich interesów książąt Ogińskich, najpierw Tadeusza, a następnie synów wojewody trockiego: Andrzeja kasztelana i Franciszka Ksawerego kuchmistrza. Przystał nim być w 1784 r. i otrzymawszy chlubną od Ogińskich «przy oświadczeniu najzupełniejszej wdzięczności»*

atestację, trzymał *Obórek w zastawie*²⁰⁰. Dopiero 6 kwietnia 1793 r. Kazimierz odkupił od Ogińskich Oborek z folwarkami Łomińszczyną, Puzelami i Błudowem. Oprócz funkcji w Trybunale Głównym, Sejm Czteroletni wyznaczył go na komisarza do wybierania podatków dobrowolnych z powiatu oszmiańskiego, pełnił także Kazimierz Dederko urząd pisarza grodzkiego trockiego, a pod koniec życia sprawował urząd koniuszego oszmiańskiego. Pradziad Mariana zmarł w 1800 r. i został pochowany w kościele w Oborku.

Kazimierz był dwukrotnie żonaty. Z pierwszą żoną, Wiktorią Kamińską, miał pięcioro dzieci, z których Roch Dederko, porucznik ułanów w wojsku polskim za czasów Napoleona, został jedynym dziedzicem oborkowskiego majątku. Roch zmarł w 1856 r. Z żoną Wandą ze Świętorzeckich miał dwóch synów: Kazimierza, który w spadku otrzymał Oborek, oraz Sotera (ur. 1842), który odziedziczył Puzele z przyległościami.

To właśnie w Puzelach przyszedł na świat 16/29 lutego 1880 r. Marian Dederko, syn Sotera i Wiktorii z Gawrońskich²⁰¹ (miał jeszcze trzech braci: Barnabę, Rocha i Wiktora oraz nieznaną z imienia siostrę). Późny ożenek i narodziny syna spowodowane były faktem udziału Sotera w powstaniu styczniowym. Po przegranej bitwie został aresztowany i zesłany do guberni tambowskiej, z której powrócił do Puzel dopiero w 1872 r. po ogłoszeniu amnestii (podobnie jak ojciec Janiny Rozalii Sakowicz). Soter Dederko zajmował się głównie gospodarzeniem na ojcowiznie, ale równocześnie za namową przyjaciół rozpoczął spisywanie swoich wspomnień. Z czasem zaczął uzupełniać je fotografiami. Był fotograficznym samoukiem, a wykonywanie zdjęć stało się jego wielką pasją, którą zaraził także syna. Z okazji jego trzynastych urodził podarował mu aparat fotograficzny, gdyż sam będąc już człowiekiem schorowanym nie dał rady wykonywać zdjęć samodzielnie. Mówimy o tym szczególnie nieprzypadkowo – moment ten miał przełomowe znaczenie w życiu Mariana Dederki, zdecydował bowiem o później-

szych losach nie tylko jego samego, ale także jego syna Witolda, zapisując ich złotymi literami na kartach historii polskiej fotografii. Marian zaczął szybko wykazywać talenty, które docenić miał w 1899 r. mistrz Jan Bułhak, zachęcając go do kontynuowania działalności głównie w kierunku fotografii portretowej. Soter Dederko zmarł w 1900 r. w Orle i został pochowany w rodzinnym grobowcu w Oborku²⁰².

Marian przed ślubem z Janiną Rozalią rozpoczął studia na kierunku elektromechaniki na Politechnice Warszawskiej, ale za działalność patriotyczną został usunięty z zakazem dalszej nauki na rosyjskich uczelniach. Ostatecznie opuścił granice kraju i kontynuował naukę na Uniwersytecie w Liege, który ukończył z tytułem inżyniera elektrotechnika. W 1904 r. był już z powrotem w kraju, gdzie – jak wiemy – za żonę pojął Janinę Rozalię Sakowicz (jednak miejsce zawarcia związku pozostaje nieznanne). Na jakiś czas nowożeńcy przenieśli się do Siedlec, gdzie w 1906 r. urodził się ich jedyny syn Witold. W 1908 r. Dederkowie powrócili na Białostoczczyznę i zamieszkali w Królowym Moście, często bywając także w Białymstoku. Tego roku żona podarowała Marianowi aparat fotograficzny. Stał się on iskrą, która zapaliła ponownie w Dederce miłość do fotografii – w Królowym Moście i w Białymstoku założył własne ciemnie fotograficzne, poświęcając się całkowicie sztuce „rysunku światłem”, a sprawy majątkowe przekazując małżonce. Miał w Białymstoku założyć Fotoklub Polski, ale bardziej pewne jest, że jeszcze przed I wojną światową zaczął eksperymentować z fotografią portretową, którą potem rozwijał z dużym powodzeniem²⁰³.

Jak wspomnieliśmy, Królowy Most i dom przy ul. Warszawskiej 9 odziedziczyli Dederkowie jeszcze w 1914 r. Dobrze prosperujące gospodarstwo rolne wraz z wciąż aktywnymi fabrykami włókienniczymi, przynosiło małżonkom spore zyski. Możliwe, że to właśnie w tym czasie Janina Rozalia, wykorzystując także sumy zapisane jej przez Małachowską w testamencie, podjęła decyzję o przebudowie starego, ponadstuletniego domu Krzysztofa Schultza na nową ro-

dzinną rezydencję. Mało bowiem prawdopodobne, biorąc pod uwagę trudną sytuację finansową po 1919 r. (o czym dalej), aby inwestycja mogła odbyć się w pierwszych latach dwudziestolecia międzywojennego. Prace rozpoczęto jeszcze w 1914 r., gdyż pozwolenia budowlanego wydanego przez władze miejskie nie znajdujemy w spisie takowych z 1915 r.²⁰⁴ Jednym z dowodów na proponowaną chronologię jest fakt, że spis płatników podatku mieszkaniowego z końca 1914 r. odnotowuje wśród mieszkańców Białegostoku Mariana i Janinę Rozalię Dederków, ale jako lokatorów domu Michela Kona przy ul. Aleksandrowskiej, tj. w budynku przy ul. Warszawskiej 2, stojącym po przeciwnej stronie ulicy w stosunku do ich własnego domu²⁰⁵. Co ciekawe, lokatorem u Kona w tym samym czasie był Paweł Kałuba, który odnotowany był jako mieszkaniec domu Małachowskiej w 1913 r. Przepuszczalnie więc wszyscy lokatorzy domu przy ul. Warszawskiej 9 wyprowadzili się z niego pod koniec 1914 r., gdy najpewniej rozpoczęto przebudowę.

W efekcie inwestycji Dederków stary, parterowy dom z czasów pruskich został nadbudowany o dodatkową kondygnację. Zachowano na parterze i piętrze dziewięcioosiowy podział fasady, w którym oś środkową zajmuje wgłębione wejście główne, ujęte w lizeny. Na parterze utrzymano klasycystyczne obramienia okien, natomiast na piętrze okna ujęto w półkoliste płyciny. Dodatkowo w górnej kondygnacji na skrajnych osiach w ryzalitach umieszczono betonowe balkony z charakterystycznymi podporami i masywnymi balustradami zaopatrzonymi w prześwity wypełnione stalową kratą o promieniście rozchodzących się listwach. Poddasze było użytkowe, z dużym pomieszczeniem na osi środkowej. Dodatkowo oś główną budynku podkreślono przy pomocy trójkątnego naczółka umieszczonego na frontowej połaci czterospaadowego dachu, który zaopatrzone w centralnie usytuowane okno doświetlające poddasze.

Przepuszczalnie jeszcze przed 13/26 sierpnia 1915 r., gdy do Białegostoku wkroczyły wojska niemieckie kończąc tym samym trwającą

od 1807 r. władzę rosyjską nad miastem, Dederkowie zamieszkali w nowym domu. Nie wiadomo jednak nic o losach rodziny w okresie okupacji niemieckiej w latach 1915–1919, tym bardziej, że Marian nie chciał i nie lubił wspominać tego okresu.

Spis parafian białostockiego kościoła sporządzony w 1916 r. odnotowuje listę mieszkańców *domu Dederki* przy ul. Warszawskiej, która potwierdza, że w tym czasie budynek był już ponownie zamieszkały, a liczba osób w nim żyjących (biorąc pod uwagę trudny okres okupacji) może być traktowana jako dowód na to, że rozbudowa interesującego nas budynku była już dawno zakończona. Lista wymienia następujących pięć rodzin: 1) wdowę Annę Gudalewską (60 lat), 2) Ludwikę Pilarczyk (46 lat) z synem Józefem (17 lat) – określeni jako *uciekiniery z warszawskiej guberni*, 3) Józefa Bernackiego (38 lat) z żoną Bronisławą z Czechów i dziećmi: Józefem, Romanem, Kazimierą i Genowefą oraz ich służącą Leokadię Fryk (18 lat), 4) Wincentego Wieliczko (53 lata) z żoną Anną z Gieneszów (50 lat) z synem Antonim i córką Anną, wreszcie 5) Marię Szwarz, wdowę Helenę Sawicką i jej córkę Irenę²⁰⁶. W gronie domowników brakuje Dederków, którzy zapewne wyjechali z Białegostoku w okresie ewakuacji miasta przed zbliżającymi się wojskami niemieckimi w lipcu lub sierpniu 1915 r. O kierunku ich exodusu i miejscu pobytu w czasie wojny nie mamy na razie żadnych informacji.

W Białymstoku Dederkowie byli obecni na pewno pod koniec 1918 r. Janina zaangażowała się wówczas w powstanie i działalność Koła Polek, którego siedzibę umieściła w swoim domu przy ul. Warszawskiej 9. W 1921 r. pisano: *Koło Polek powstało jesienią r. 1918. Przewodniczącą była Janina Dederkowa, która wielkie położyła zasługi w niez mordowanej pracy organizacyjnej. Jeszcze podczas bytności Niemców zorganizowane były: pralnia i szwalnia, z której wychodziły tysiące sztuk bielizny, wysyłane natychmiast do Łap – do organizującej się Litewsko-Białoruskiej dywizji. Przy wejściu wojsk naszych w lutym*

1919 r. Koło Polek dzielnie dopomogło do zgotowania godnego przyjęcia wchodzącym pułkom. Wkrótce powstała też gospoda wraz z hotelikiem dla przejeżdżających żołnierzy – prowadzona przez p. Marię Szymańską. Jednocześnie p. Helena Wieczorkowa zorganizowała na stacji herbarciarnię i prowadziła ją do inwazji bolszewickiej. W gospodzie zaś otwartą została bogata biblioteka, gdzie prócz tego były codziennie świeże piśma krajowe i warszawskie. Odbywały się też tam dosyć często odczyty dla żołnierzy, deklamacje, względnie były również wieczorki. W połowie r. 1919 z powodu wyjazdu p. J[aniny] Dederko, prezesową została p. Maria Moskalewska²⁰⁷. Koło Polek działało przy ul. Warszawskiej 9 jeszcze w maju 1920 r.²⁰⁸

Chociaż Dederkowie dożyli chwili, o którą walczyli ojcowie Mariana i Janiny, położenie rodziny w nowej rzeczywistości politycznej i gospodarczej po 19 lutego 1919 r. okazało się bardzo trudne. Majątek Królowy Most do 1915 r. rozkwitał, funkcjonował bardzo dobrze i przynosił rodzinie właściciela dochody, głównie za sprawą zlokalizowanego tam przemysłu włókienniczego. Ale I wojna światowa spowodowała gospodarczy upadek majątku. Konfiskaty mienia i zwierząt, przymusowa ewakuacja wyposażenia fabryk, drakońskie zasady spalonej ziemi stosowane przez wycofujących się Rosjan, wreszcie rabunkowa gospodarka okupanta niemieckiego spowodowały, że Królowy Most po 1919 r. był majątkiem deficytowym, wymagającym dużych nakładów pieniędzy na odbudowę (wspomniany wyżej spis wiernych białostockiej parafii z 1916 r. nie odnotowuje w ogóle żadnych mieszkańców w Królowym Moście, a jedynie kilka osób w folwarku Izabelin). Najlepszym na to dowodem jest fakt, że po wojnie Janina Rozalia Dederko starając się zarządzać majątkiem, zaczęła coraz bardziej go zadłużać, biorąc pożyczki pod zastaw posiadanych nieruchomości²⁰⁹. Na przykład, 2 lutego 1920 r. pod zabezpieczenie majątku Janina Rozalia Dederko pożyczyła od Bogdana Borowika 110 tys. marek polskich²¹⁰. Sprzedawała również drzewo z majątku. W pełnomocnictwie udzie-

lonym mężowi, Marianowi Dederko, upoważnia go do sprzedaży z lasów Królowego Mostu drzewa opałowego i papierowego oraz do zawierania wszelkich umów niezbędnych w tym przedmiocie. Z tego pełnomocnictwa wynika również, że wcześniej zostały zawarte kontrakty na sprzedaż drzewa z dóbr Dederków. W 1920 r. trwał jakiś spór sądowy z odbiorcą drewna nazwiskiem Rozenthal²¹¹. Janina zezwalała też mężowi na obciążanie hipoteki majątku Królowy Most i domu przy ul. Warszawskiej 9, który odziedziczyła w *spadku po śmierci ciotki Augusty Wiktorii Marii Małachowskiej*²¹². Czarę goryczy przelała inwazja bolszewicka w 1920 r., która ponownie zniszczyła odbudowujący się majątek. Dederkowie jeszcze w 1919 r. lub w 1920 r. przeprowadzili się do Warszawy, a na początku 1921 r. sprzedali zarówno Królowy Most, jak i dom przy ul. Warszawskiej 9 wraz z ciężącymi na nich długami. Nabywcą był Stanisław Józef Młodecki h. Półkozic. Tym samym zakończył się trwający od niemal stulecia związek rodu Sakowiczów z Królowym Mostem, a interesujący nas dom ponownie zmienił właściciela.

Jeszcze przed 1921 r. Marian Dederko aktywnie uczestniczył w życiu kulturalnym Białegostoku, m.in. angażując się w działalność Teatru „Pochodnia”, aby następnie od 1919 r. piastować stanowisko dyrektora „Teatru Polskiego w Białymstoku”²¹³. Ale po sprzedaży przez małżonkę rodzowego majątku dalsza historia rodziny Dederków toczyła się już w Warszawie, gdzie Marian otworzył zakład fotograficzny, a następnie podjął pracę w firmie Kodak, w której pracował do 1939 r. Był znanym i cenionym w kraju fotografikiem, pracując wraz z synem nie tylko we wspólnym studiu fotograficznym, ale także uprawiając własne, wyjątkowe techniki fotografii. Ignacy Płazewski w *DZIEJACH POLSKIEJ FOTOGRAFII* tak pisał o Dederkach: *Dederkowie – ojciec Marian, inż. (1880–1965) i syn – Witold (1906–1988). Jakkolwiek każdy z nich jest odrębną indywidualnością artystyczną, przez długie lata pracowali razem. Szczególnie się to uwydatniło w okresie, gdy uprawiali obmyślany przez siebie „fotonizm” [...]. W 1929 r. Dederkowie wystąpili w Warszawie ze*

wspólną wystawą indywidualną [...]. Obaj Dederkowie, ojciec i syn, pracowali wyłącznie w fotografii. Ojciec, choć z wykształcenia inżynier-elektryk, urzeczony fotografią we wczesnej młodości, oddał się jej całkowicie. Syn, dziedzicząc talenty ojcowskie, przejął bogate jego doświadczenie i stanął do pracy przy boku ojca już w szesnastym roku życia. Obaj wnieśli bogaty wkład do rozwoju polskiej fotografii i fotografiki²¹⁴. Po II wojnie światowej Marian Dederko w 1947 r. współtworzył Związek Polskich Artystów Fotografików oraz działał w Towarzystwie Przyjaciół Fotografii. Zmarł 8 lipca 1965 r. w Warszawie²¹⁵. Dziedzictwo fotograficzne przejął po nim Witold, a do dziś kontynuuje je syn Witolda, Szymon²¹⁶.

Powróćmy jednak na ul. Warszawską 9 i do jej nowych właścicieli. Młodeccy h. Półkozic pochodzili z województwa sandomierskiego, gdzie mieli dobra Młodecin i Wielki Młodecin. Ich protoplastą był Mikołaj, podstarosta krakowski w 1450 r. Z tej rodziny wywodził się Stanisław Dionizy z Wielkiego Młodecina, cześnik łukowski (1706 r.), który z żoną Łucją miał synów: Arnolfa, Mikołaja, Pawła, Sebastiana i Wiktora. Z nich Paweł podczaszy inflancki żonaty był dwa razy. Najpierw z Zuzanną Żeleńską vel Malicką, a następnie z Aleksandrą Ossolińską. Miał synów Stanisława i Józefa²¹⁷. Linia ta osiadła w województwie nowogródzkim i zaczęła używać przydomku „Stawisz”²¹⁸. Nasi Młodeccy z Królowego Mostu pochodzili właśnie z tej starej i moźnej rodziny szlacheckiej, a używany przez nich przydomek wskazuje, że wzięli swój początek od linii zapoczątkowanej przez synów podczaszego Pawła Młodeckiego.

Stanisław Józef Młodecki urodził się w 1869 r. Jego ojciec Paweł zmarł w 1888 r. i pochowano go na cmentarzu w Szreniawie, w grobowcu Wielopolskich²¹⁹. O Stanisławie Józefie wiemy na razie niewiele. Miał na pewno dwoje dzieci: syna Józefa i córkę Irenę. O córce wiadomo tylko tyle, że po mężu nosiła nazwisko Murdzieńska i przed 1939 r. mieszkała w Krakowie²²⁰. Z kolei Józef wybrał karierę wojskową. Początkowo był żołnierzem 1. Pułku Ułanów Legionów Polskich, który

w 1919 r. przemianowano na 2. Pułk Szwoleżerów²²¹. W czasie wojny polsko-bolszewickiej Józef został poważnie ranny, ale jeszcze jakiś czas pozostawał w czynnej służbie wojskowej w stopniu rotmistrza. W 1921 r. razem z 2. Pułkiem Szwoleżerów stacjonował w Bielsku Białej. W 1926 r. został odznaczony krzyżem *Virtuti Militari* V klasy²²². To on po śmierci ojca odziedziczył Królowy Most, gospodarząc w nim do 1939 r. W 1929 r. ożenił się z Anną z Zachertów, pochodzącą z pobliskiego Supraśla.

Nie udało się odnaleźć aktu kupna-sprzedaży Królowego Mostu, ale musiał być on zawarty przed 3 marca 1921 r. W liście z tego dnia Stanisław Józef napisał, że kupił majątek od państwa Dederków dla swego syna Józefa²²³. Najwyraźniej ojciec z synem zarządzali majątkiem wspólnie, choć właścicielem był niewątpliwie pierwszy z nich. Był jednak już człowiekiem w podeszłym wieku, dlatego 29 sierpnia 1924 r. sporządził pełnomocnictwo, w którym upoważniał syna Józefa do zarządzania i rozporządzania należącym do niego majątkiem ziemskim Janopol (Królowy Most) z folwarkami Jakubinem oraz Rozalinem²²⁴. Stanisław z Wielkiego Młodecina Młodecki zmarł w Warszawie 10 sierpnia 1925 r. w wieku 56 lat. Po nabożeństwie w Kościele Chrystusa Zbawiciela jego ciało przewieziono na Dworzec Wileński i pociągiem przetransportowano do Białegostoku. Pogrzeb odbył się w rodzinnym majątku Królowym Moście 18 sierpnia tegoż roku²²⁵.

Zabudowania dworskie w Królowym Moście były spalone, w związku z tym Stanisław Józef wydzierżawił w pierwszej kolejności budynki pocerkiwne, zwane „Popówką”, w których urządził mieszkania sobie oraz służbie. Na „Popówce” zgromadził także żywy inwentarz, narzędzia rolnicze, paszę, zboże do siewu. Przed wprowadzeniem się dokonał remontu „Popówki” za kwotę 80 tys. marek, po czym rozpoczął odbudowę majątku i uprawę ziemi. Zanim jednak Królowy Most nada-

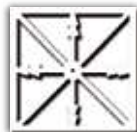
wał się na zamieszkanie, przez pierwsze tygodnie Młodecki mieszkał w domu przy ul. Warszawskiej 9²²⁶.

Il. 20. Nekrolog Stanisława Józefa Młodeckiego (źródło: „Dziennik Białostocki” 18.08.1925, nr 227, s. 6).

Nieruchomość w mieście musiała być jednak dla nowego właściciela Królowego Mostu dużym obciążeniem, toteż bardzo szybko, bo 25 lipca 1921 r., sprzedał interesującą nas posesję wraz piętrowym domem na rzecz Warszawskiego Towarzystwa Ubezpieczeń SA.

Tego dnia rozłączyły się losy domu przy ul. Warszawskiej 9 i majątku Królowy Most, które potoczyły się już odrębnymi torami.

WARSZAWSKIE TOWARZYSTWO UBEZPIECZEŃ I WSPÓŁLOKATORZY

Od 1921 r. zarówno majątek Królowy Most, jak i dom przy ul. Warszawskiej 9 (istniejący do dziś adres nieruchomości został ustalony w 1919), należały do Stanisława Józefa Młodeckiego i jego syna, rotmistrza Józefa. Jak wspomnieliśmy, rezydencja miejska nie była im potrzebna, możliwe też, że wyzbywając się nieruchomości w bardzo dobrej lokalizacji, zyskiwali na transakcji środki finansowe pozwalające na pokrycie długów, ciążyących na Królowym Moście. Dnia 25 lipca 1921 r. Stanisław Józef w imieniu własnym i syna sfinalizował u rejenta Bolesława Urbanowicza transakcję kupna-sprzedaży posesji przy ul. Warszawskiej 9 na rzecz Warszawskiego Towarzystwa Ubezpieczeń SA z siedzibą przy ul. Czackiego 19 w Warszawie, reprezentowanego przez adwokata Witosława Kolisko²²⁷. Wydarzenie to było na tyle ważne, że odnotował je nawet „Dziennik Białostocki” z 27 lipca 1921 r. (nr 165): *Kupno domu. Dom nr 9 przy ul. Warszawskiej, należący niegdyś do pp. Dederków, ostatnio do p. Młodeckiego, nabyło Warszawskie Towarzystwo Ubezpieczeń*²²⁸. Dopiero 6 września 1921 r. rotmistrz Józef Młodecki, zamieszkały w koszarach w Bielsku Białej, oficjalnie zaakceptował akt kupna-sprzedaży sprzed niespełna dwóch miesięcy²²⁹.

Od tego momentu prawowitym właścicielem domu przy ul. Warszawskiej 9 było Warszawskie Towarzystwo Ubezpieczeń SA. Najwidoczniej przez kolejne miesiące trwała adaptacja pomieszczeń w budynku i dopiero 12 stycznia 1922 r. odbyło się uroczyste poświęcenie lokalu Generalnej Reprezentacji Warszawskiego Towarzystwa Ubezpieczeń w jego własnej nieruchomości, dokonane przez ks. dziekana Aleksandra Chodykę. Dyrektor Generalnej Reprezentacji, Witold Zbirohowski-Kościa, w dniu uruchomienia biura wydał w swoim domu przy ul. Słonimskiej 15 raut dla zaproszonych gości²³⁰. Tego dnia ubezpieczalnia rozpoczęła swoją działalność i kontynuowała ją przez całą międzywojnie²³¹, pozostając właścicielem nieruchomości do końca II wojny światowej²³².

Wątpliwe, aby w ciągu trzech miesięcy, które upłynęły od chwili kupna do momentu wyświęcenia lokalu, zdołano dokonać adaptacji starego domu. Towarzystwo było z pewnością zainteresowane pozyskaniem budynku już gotowego, niewymagającego dodatkowych nakładów pracy i środków finansowych. Jest to z pewnością kolejny argument świadczący o tym, że dom przy ul. Warszawskiej 9 w połowie 1921 r. był już dawno po rozbudowie do jego nowej formy i ze względu na swoje gabaryty został wybrany przez zarząd firmy na siedzibę białostockiego oddziału (przypuszczalnie zdecydowały także o tym indywidualne kontakty między Witoldem Zbirohowskim-Kością a Młodeckimi). Z okresu międzywojennego z pewnością pochodził charakterystyczny element wystroju elewacji budynku – maszt do zawieszania flagi państwowej, umieszczony na dwóch półokrągłych wspornikach w trójkątnym szczycie wieńczącym elewację frontową (detal ten usunięto w czasie niedawnego remontu). Ponadto przed 1939 r. doszło do rozbudowy domu przy ul. Warszawskiej 9 o dodatkowe przeszło od strony południowej, które miało w oczywisty sposób powiększyć przestrzeń biurową, chociaż przy okazji doprowadziło do zaburzenia symetryczności elewacji frontowej.

Dopiero 14 marca 1923 r. – zgodnie z wymogami prawa handlowego – „Warszawskie Towarzystwo Ubezpieczeń S.A. – Jeneralna Reprezentacja, Oddział w Białymstoku” (dalej WTU) zostało zarejestrowane w Sądzie Okręgowym w Białymstoku w rejestrze handlowym działu B pod nr 46²³³. Działalność przedsiębiorstwa obejmowała działy *ubezpieczeń od ognia, transportów, szyb oraz od kradzieży maszyn, koni, rogacizny oraz pośrednią we wszystkich działach ubezpieczeń za wyjątkiem ubezpieczeń na życie*. Szefem Generalnej Reprezentacji został wspomniany już Witold Zbirohowski-Kościa. Zasięg jego kompetencji rozciągał się na całe województwo białostockie oraz powiaty kossowski, brzeski, kobryński i prużański w województwie poleskim oraz powiat słonimski w województwie nowogródzkim.

Il. 21. Witold Aleksander Zbirohowski-Kościa na zdjęciu z 1923 r. (źródło: *XXV-lecie Białostockiej Ochotniczej Straży Ogniowej 1898–1923*, pod red. A. Lubkiewicza, Białystok 1923, s. 33).

Dyrektor Generalnej Reprezentacji WTU to postać bardzo dobrze znana i ceniona w Białymstoku pierwszych trzech dekad XX w., szczególnie zasłużona na polu działalności społecznej jeszcze w okresie zaboru rosyjskiego. Warto w tym miejscu poświęcić i jemu nieco miejsca w naszej monografii, tym bardziej, że niemal dekadę przepracował w murach domu przy ul. Warszawskiej 9.

Witold Aleksander Zbirohowski-Kościa urodził się w 1867 r., najpewniej w majątku Zajęczniki, należącym do jego ojca, Piotra Hermana. Z wykształcenia był ekonomem lub buchalterem. W Białymstoku mieszkał przed 1897 r., tego bowiem roku został odnotowany jako agent oddziału Warszawskiego Towarzystwa Ubezpieczeń od Ognia – poprzednika Warszawskiego Towarzystwa Ubezpieczeń SA, co niewątpliwie zdecydowało o objęciu posady szefa białostockiego oddziału po 1919 r.²³⁴ W 1913 r. był także pracownikiem białostockiego Banku Handlowego na posadzie kasjera i pełnomocnika. Ponadto w kadencji 1912–1916 pełnił funkcję radnego miejskiego²³⁵. W okresie okupacji niemieckiej w latach 1915–1919 był jednym z głównych organizatorów Chrześcijańskiego Towarzystwa Dobroczyńności oraz sieci szkolnictwa polskiego w mieście²³⁶. Po 1919 r. kontynuował działalność w ramach samorządu miejskiego, uzyskując w pierwszych wolnych wyborach mandat radnego miejskiego. Włączył się też aktywnie w prace Białostockiej Ochotniczej Straży Ogniowej (od 1922 r. był pierwszym wiceprezesem Zarządu)²³⁷. Uczestniczył w pracach przy organizacji różnego rodzaju wydarzeń społecznych i kulturalnych, współtworząc m.in. Towarzystwo Opieki Społecznej „Przystań” oraz opiekując się Państwowym Gimnazjum Żeńskim im. Księżnej Anny Jabłonowskiej.

Od 1897 r. był żonaty z Anną, córką dr. Konstantego Smorzewskiego²³⁸. Miał córkę Halinę Zofię (ur. 1898)²³⁹. Od 1899 r. posiadał nieruchomość przy ul. Gogolewskiej (po 1919 r. ul. Słonimska 15), na której zbudował zachowany do dziś murowany piętrowy dom, rozbudowując znajdujący się tu wcześniej budynek należący do

Huldy Kerwin²⁴⁰. W domu w czasie I wojny światowej zorganizowany był przytułek dla młodych dziewcząt uciekających z terenu Królestwa Polskiego. Miał tam także zgromadzony pokaźny księgozbiór, którego część po śmierci Zbirohowskiego-Kości zasilila zbiory Miejskiej Biblioteki Publicznej. Zmarł 16 sierpnia 1932 r. w Krakowie. Spoczął w rodzinnym grobowcu na Cmentarzu Farnym w Białymstoku²⁴¹.

Równolegle z Warszawskim Towarzystwem Ubezpieczeń stałym lokatorem domu przy ul. Warszawskiej 9 przez cały okres międzywojenny był Okręgowy Związek Ziemiańców oraz prowadzony przez niego Bank Związków Ziemiańców²⁴². Warto przypomnieć, że Związek Ziemiańców początkowo mieścił się w dawnym Domu Szlachty przy ul. Lipowej 46 (dziś nr 24), z którego został wyrzucony w 1921 r., po czym przeniósł się na ul. Warszawską 9²⁴³. Na przełomie 1930/1931 r. przy ul. Warszawskiej 9 mieszkanie służbowe zajmował członek Zarządu Związku Ziemiańców, T. Tenczyński. W grudniu 1921 r. Bank Związków Ziemiańców został zarejestrowany w Sądzie Okręgowym w Białymstoku. Z wpisu dowiadujemy się, że władze banku tworzyli: Józef Karpowicz (dyrektor), który miał swoją siedzibę przy ul. Warszawskiej 9, Wilhelm Lamprecht (zamieszkały przy ul. Warszawskiej 47) i Edmund Kitszel (zamieszkały przy ul. Mariampolskiej 9)²⁴⁴.

Za swoją siedzibę dom przy ul. Warszawskiej 9 obrał także Syndykat Rolniczy Białostocki SA, którego przedmiotem działalności było *popieranie rolnictwa krajowego przez ułatwianie rolnikom kupna i sprzedaży wszelkich przedmiotów potrzebnych w przemyśle rolniczym, zakładanie, nabywanie i prowadzenie zakładów rolniczo-technicznych i wydawanie pożyczek pod zastaw przedmiotów i produktów gospodarczo-rolniczych, przyjętych w komis, jako też otrzymywania na przedmioty te i produkty na rachunek i z polecenia ich właścicieli pożyczek z różnych instytucji*. W chwili rejestracji w Sądzie Okręgowym w Białymstoku władze Syndykatu składały się z dyrektora Edwarda Czajkowskiego,

prezesa Kazimierza Rogoyskiego (Szepietowo), wiceprezesa Wilhelma Lamprechta (ul. Warszawska 47), sekretarza Aleksandra Koryckiego oraz członków: Józefa Karpowicza (zamieszkałego przy ul. Warszawskiej 9), Waława Malinowskiego (ul. Świętojańska 21), Teodora Wiszniewskiego (ul. Branickiego 5) i dr. Jerzego Klejna (Dojlidy)²⁴⁵.

Kolejnym ważnym lokatorem omawianego domu był założony w 1924 r. Bank Udziałowy w Białymstoku sp. z o o., przemianowany w 1928 r. w Spółdzielczy Bank Spółdzielczy w Białymstoku sp. z o o.²⁴⁶ Jeszcze w 1932 r. pracował w domu przy ul. Polnej 21, ale kilka lat później mieścił się już w murach dawnego domu Dederków. W zarządzie banku zasiadali: Aleksander Gładysz (przewodniczący, ul. Artyleryjska 15), Stanisław Parafjanowicz (zastępca przewodniczącego, ul. Mickiewicza 27a), Teodor Szmidt (członek zarządu, ul. Polna 21). Radę Nadzorczą tworzyli: Franciszek Godyński (członek, ul. Staszica 4), Stanisław Jankowski (członek, ul. Piłsudskiego 35), Wiktor Czesław Kulikowski (prezes, ul. Mickiewicza 20), Witold Łuszczewski (członek, ul. Sienkiewicza 61), Mieczysław Malinowski (wiceprezes, ul. Mickiewicza 14), Zygmunt Malinowski (sekretarz, ul. Przemysłowa 2), Ignacy Mitkiewicz-Żółtek (członek, ul. Stołeczna 11), Władysław Olszyński (zastępca, ul. Kilińskiego 23), Michał Oświeciński (członek, ul. Kolejowa 7), Antoni Rutkowski (zastępca, ul. Kozłowa 3), Jan Rymiński (członek, ul. Białostoczek 3), Stefan Sulikowski (członek, ul. Dąbrowskiego 2), Kazimierz Toczyłowski (Pętowo k. Tykocina), inż. Henryk Zasztowtt (członek, ul. Marmurowa 9). Ponadto w banku zatrudnieni byli Aleksander Jaworski (urzędnik, ul. Artyleryjska 15) i Anatol Szmidt (urzędnik, ul. Polna 21)²⁴⁷. Był to wyraźnie lokalny, białostocki bank, mający przede wszystkim na celu dostarczanie mieszkańcom Białegostoku i jego okolic taniego, zaufanego kredytu. Spółdzielczy Bank Społeczny przy ul. Warszawskiej 9 działał nadal w 1938 r.²⁴⁸

Il. 22. Kondukt pogrzebowy mija dom przy ul. Warszawskiej 9, lata 30. XX w. (źródło: zbiory Tadeusza Chańko).

W okresie międzywojennym lokale w omawianym domu dzierżawiły jeszcze dwie instytucje bankowe: w latach 1926–1932 Bank Rolniczo-Handlowy w Białymstoku sp. z o.o. oraz Wydział Agrarny Parcelacyjnego Banku Ziemskiego²⁴⁹.

Organizacje zrzeszające ziemian i producentów rolnych oraz pracujące na ich rzecz, przyciągały pod ten adres inne instytucje o podobnym charakterze. Tak więc w 1925 r. mieścił się tu lokal Narodowej Organizacji Kobiet²⁵⁰, a dwa lata później Koło Ziemianek Polskich. W informacji prasowej „Dziennika Białostockiego” pisano: *w styczniu rb. powstało w Białymstoku „Białostockie Koło Ziemianek”. Zadaniem tej nowej instytucji jest szerzenie kultury i oświaty między ludnością wiejską. Koło Ziemianek przystępuje do zakładania wzorowych kół gospodyń, organizować będzie pogadanki, odczyty i budzić między młodzieżą zamiłowanie do rozrywek godziwych. Koło zaangażowało instruktorkę, która będąc stale w rozjazdach, śpieszy z pomocą ludności wiejskiej w spra-*

Il. 23. Posesja przy ul. Warszawskiej 9 w 1937 r.

wach gospodarczych i kulturalno-oświatowych. Zarząd Koła Ziemianek ukonstytuował się następująco: prezesowa – hr. Maria Łosiowa, wiceprezesowa Hanna [!] Zbirohowska-Kościła, sekretarka – baronowa Helena Zachertowa, zastępca sekretarza Jadwiga Tenczyńska, kasjerka – doktorkowa Siemaszkowa, zastępca kasjera – Maria Pietraszewska, jako członkowie Zarządu weszły Zofia Malinowska, Zofia Karpowiczowa i Halina Januszewska. Celem zyskania środków materialnych na prowadzenie akcji oświatowej Koło Ziemianek ma zamiar urządzić szereg imprez dochodowych. Jedną z tych imprez był „podwieczorek ziemiański” urządzony w sali „Ognisko”, który dał 362 zł 7 gr czystego zysku [...]”²⁵¹. W 1930 r. odnotowano Towarzystwo Wojewódzkich Organizacji i Kółek Rolniczych²⁵², zaś dwa lata później Związek Hodowców Bydła Polskiego Czerwonego²⁵³. Niedługo przed wybuchem II wojny światowej jeden z lokali

wynajmowała białostocka ekspozytura Izby Przemysłowo-Handlowej w Wilnie²⁵⁴.

Wśród lokatorów domu przy ul. Warszawskiej 9 nie zabrakło także typowych przedsiębiorstw komercyjnych. Z grona tego na szczególne zainteresowanie zasługuje z pewnością „Biuro Budowlane Zrzeszonych Cegielń w Białymstoku „Mur”, sp. z o. o.”, założone 14 marca 1925 r. przez dwóch właścicieli okolicznych cegielni oraz specjalistów w zakresie budownictwa: Józefa Zaczeniuka, Abrama Tyktina i Stanisława Hryniewicza²⁵⁵. Przedmiot działalności firmy „Mur” opisano w rejestrze handlowym następującymi słowami: sporządzanie projektów i prowadzenie wszelkiego rodzaju robót budowlanych, kupno, dzierżawa, budowa i prowadzenie wszelkiego rodzaju przedsiębiorstw przemysłowych dla wyrobów materiałów budowlanych oraz prowadzenie wszelkich operacji handlowych i przemysłowych ściśle związanych z budownictwem. Z czasem firma przeniosła się na ul. Częstochowską 8, gdzie mieszkał i pracował Abram Tyktin.

Il. 24. Józef Zaczeniuk z synem Jerzym, ok. 1930 r. (źródło: zbiory Hanny Tatar-Zaczeniuk i Macieja Zaczeniuka z Warszawy).

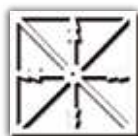
Józef Zaczeniuk urodził się 27 lipca 1885 r. w Księżynie, posiadłości należącej do jego ojca, Jakuba, oraz stryjów. Dziad Józefa, Bernard, oprócz wykupienia w 1880 r. Woroszyłowszczyzny (Księżyna) i zajmowania się uprawą roli, zainwestował pokaźne sumy pieniędzy w nowoczesną cegielnię, dzierżawioną przez Mordechaja Tyktina, ojca Abrama. Józef początkową edukację odbierał najpewniej w Białymstoku, po czym w 1909 r. ukończył Wydział Mechaniczny Politechniki Lwowskiej, a dwa lata później Instytut Technologiczny w Petersburgu, gdzie mieszkał w latach 1921–1922. Wówczas powrócił do Księżyna, gdzie jego ojciec wraz z braćmi zdecydował się reaktywować cegielnię. Przez kolejne dekady stanowiła ona jedno z podstawowych źródeł dochodów rodziny, ale także służyła licznym przedsięwzięciom budowlanym Józefa. Jednym z nich była właśnie firma „Mur”. Wspólnikiem Zaczeniuka i Tyktina był Stanisław Hryniewicz, właściciel cegielni w pobliskiej Markowszczyźnie. „Mur” realizował m.in. budowę Szpitala Miejskiego w Białymstoku, Domu Ludowego im. Marszałka Józefa Piłsudskiego, ambulatorium przy Misji Barbikańskiej, rozbudowę rzeźni miejskiej, publiczną Szkołę Powszechną nr 1 przy ul. Pałacowej oraz Szkołę Powszechną w Księżynie. Poza Białymstokiem, spółka budowała obiekty na terenie Centralnego Okręgu Przemysłowego, Państwową Wytwórnę Prochu i Materiałów Kruszących w Pionkach oraz koszary Korpusu Ochrony Pogranicza w Sejnach. Józef Zaczeniuk także podejmował się projektowania – wykonał plany domu rodzinnego w Księżynie, plebanii w Niewodnicy Kościelnej oraz domu w Białymstoku przy ul. Czackiego 8. Z cegielni Zaczeników pochodziły materiały budowlane użyte do budowy m.in. kościoła św. Rocha. Był także aktywny na niwie społecznej, uczestnicząc w pracach Polskiego Czerwonego Krzyża (PCK), Stowarzyszenia Kupców Polskich, Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej (LOPP). Józef Zaczeniuk był żonaty z Olgą Dawgalewicz, z którą miał syna Witolda Stefana, znanego w kraju artystę-malarza. W czasie II wojny światowej Józef i Witold przebywali w Warszawie.

Właściciel firmy „Mur” zginął w czasie powstania warszawskiego (na Starych Powązkach znajduje się jego symboliczny grób, w którym w 1972 r. spoczęła żona Józefa)²⁵⁶.

Wspólnik Zaczeniuka, Abram Tyktin, na świat przyszedł najpewniej pod koniec lat 60. XIX w. jako syn Mordchela (Marka). Przed 1888 r. był już żonaty z Fanny Kastyłańską, z którą miał kilkoro dzieci. Ojciec Abrama w 1884 r. w pobliskich Horodnianach założył dużą cegielnię, produkującą na potrzeby przemysłu budowlanego w Białymstoku do 4 milionów cegieł rocznie. Po śmierci Mordchela zakład przejął Abram. W 1913 r. kantor sprzedaży wyrobów cegielni znajdował się przy ul. Aleksandrowskiej w domu Chaszy Romanow. Nieprzypadkowo to właśnie on opisał historię białostockiego budownictwa domów i miejscowych cegielni, opublikowaną w PODRĘCZNYM KALENDARZU na 1913 r. Przed wybuchem I wojny światowej Tyktin zasiadał w gremiach kilku ważnych organizacji społecznych, m.in. pełnił funkcję przewodniczącego Towarzystwa Pożyczkowo-Oszczędnościowego, skarbnika Towarzystwa Otwierania i Utrzymywania Bibliotek oraz zastępcy prezesa Towarzystwa Krzewienia Oświaty Wśród Żydów. Rodzinną firmę prowadził nadal w okresie międzywojennym znacznie ją rozbudowując, m.in. poprzez przejęcie cegielni w Kozowszczyźnie. Fakt posiadania dużych cegielni spowodował, że Tyktinowie opanowali rynek budowlany w Białymstoku, co zostało przypieczętowane dodatkowo wieloletnią współpracą z inżynierem Józefem Zaczeniukiem. Przez większość międzywojnia Tyktin mieszkał w kamienicy przy ul. Częstochowskiej 8. Prawdopodobnie zmarł w czasie II wojny światowej²⁵⁷. Najwidoczniej więc starszy od Zaczeniuka, był dla ambitnego młodzieńca mentorem i zapewne także przewodnikiem w zdobywaniu miejscowego rynku budowlanego. W każdym razie obaj – Zaczeniuk i Tyktin – napisali piękną kartę historii białostockiej architektury i budownictwa, której część działa się także w domu przy ul. Warszawskiej 9.

Nie zabrakło w domu przy ul. Warszawskiej 9 indywidualnych lokatorów. Po 1921 r. spotykamy tu niejakiego M. Szejna, którego adres zamieszkania został odnotowany przy okazji jego skazania za *zakłócanie spokoju publicznego*²⁵⁸, podobnie jak w 1933 r. Maria Karpowicz, okradziona z 30 zł, wyniesionych z jej mieszkania przy ul. Warszawskiej 9²⁵⁹. W 1929 r. lokatorem był Jan Jagientowicz²⁶⁰. Księża adresowa z 1932/1933 r. odnotowuje pod omawianym adresem: krawcową nazwiskiem Czechowska, Stanisława Gałąziczańskiego, zatrudnionego w Okręgowym Urzędzie Ziemskim oraz Walentynę Ruszkowską rachmistrza Białostockiego Towarzystwa Elektryczności²⁶¹. W latach 1935–1936 swoje mieszkanie miał tu Adam Woźniak²⁶², w 1938 r. Karol Wolisch, wiceprezes Sądu Okręgowego w Białymstoku, który niedługo później zamieszkał we własnym domu przy ul. Ogrodowej²⁶³, zaś rok później Roman Mirecki, na co dzień pracownik Kasy Spółdzielczej w Białymstoku²⁶⁴.

W latach 30. XX w. (na pewno przed 1934 r.) na zapleczu posesji przy ul. Warszawskiej 9 wybudowano boisko, które m.in. służyło do treningów sportowców z klubu „Jagiellonia”, korzystających także z gościny w lokalach Związku Ziemiaków.

KU WSPÓŁCZESNOŚCI

Jak wspomnieliśmy, jeszcze w okresie okupacji niemieckiej nieruchomości przy ul. Warszawskiej 9 określona była jako własność Warszawskiego Towarzystwa Ubezpieczeń SA, chociaż niewątpliwie żadne z istniejących w jego murach organizacji i instytucji nie działały przynajmniej od września 1939 r. Niestety, losy budynku w czasie II wojny światowej i jego lokatorzy pozostają nieznane. Zapewne kontynuowano funkcje biurowo-mieszkalne, ale na tym stwierdzeniu musimy poprzestać (mapa z 1942 r., odnotowująca wiele instytucji państwowych III Rzeszy, pomija ul. Warszawską 9, nie przypisując jej żadnej konkretnej funkcji²⁶⁵).

Ze zdjęcia lotniczego wykonanego w sierpniu 1944 r. wiemy, że budynek przetrwał wojnę w nienaruszonym stanie. Jako nieruchomość opuszczona przez właściciela, została przejęta przez Tymczasowy Zarząd Państwowy i jeszcze pozostawała w 1945 r. w administracji najpierw, Edmunda Szałwskiego, a następnie, Romualda Jarosławskiego²⁶⁶. Z dniem 31 stycznia 1946 r. wraz z innymi nieruchomościami przy ul. Warszawskiej (m.in. sąsiednie nr. 5 i 7) zostały przekazane pod władzę Zarządu Miejskiego²⁶⁷. W zasobach miejskiej gospodarki komunalnej budynek pozostawał jeszcze na początku XXI w., gdy został sprzedany prywatnemu właścicielowi.

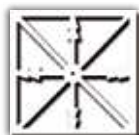
Paradoksalnie na temat najnowszych dziejów domu przy ul. Warszawskiej 9 wiemy stosunkowo najmniej. Lokale w budynku przeznaczano pod wynajem, co dodatkowo utrudnia odtwarzanie listy lokatorów.

Od lat 60. XX w. użytkownikiem budynku był Centralny Związek Spółdzielczości Pracy, który obiekt przeznaczył pod Spółdzielnię Futrzarską „Pellis” (założoną w 1951 r. i zlikwidowaną w 2002 r.). Firma dokonała w 1976 r. przebudowy domu Dederków, zwłaszcza w części ogrodowej. Elewację z tej strony podwyższono o dodatkową kondygnację (za wyjątkiem segmentu od strony południowej), wymieniono wszystkie okna na nowe, a także w miejsce drewnianego stropu między parterem i pierwszym piętrze wylano nowy strop żelbetowy. Na parterze i piętrze urządzono pracownie produkcyjne oraz sklepy, zaś w skrajnej osi południowej umieszczono biura²⁶⁸. W stanie niezmienionym pozostała jedynie elewacja frontowa. W latach 1980–1982 przeszła ona ogólny remont. W latach 90. XX w. mieściła się tu Rada Województwa Podlaskiego Ogólnopolskiego Porozumienia Związków Zawodowych.

Obecny wygląd domu przy ul. Warszawskiej 9 jest efektem przebudowy, dokonanej w latach 2005–2006 na zlecenie nowego właściciela, firmy Rawbud sp. z o. o., według projektu sporządzonego w 2005 r. przez arch. inż. Janusza Kaczyńskiego²⁶⁹. Zachowano wówczas ogólną bryłę budynku i jego fasadę, którą zmodernizowano uzupełniając o dodatkowe, historyzujące detale architektoniczne oraz nadając nową kolorystykę. Najpoważniejsze przekształcenia wprowadzono we wnętrzu budynku oraz w elewacji ogrodowej. Na dachu od frontu wprowadzone zostały przeszklone lukarny, doświetlające użytkowe poddasze.

Dziś właścicielem i zarządcą domu przy ul. Warszawskiej 9 jest firma „Smaragdowa Kamienica” sp. z o. o. z siedzibą w Gdańsku. Znacznie powiększony i dostosowany do dzisiejszych potrzeb i standardów

zabytkowy dom, mieści szereg lokali handlowo-usługowych, m.in. restaurację, szkołę kosmetyczną, przedsiębiorstwa medyczne, ubezpieczeniowe, agencję nieruchomości, salon urody, pracownię architektoniczną, czy sklep z grami planszowymi i karcianymi.

PRZYPISY

- ¹ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich, Dział Rękopisów, f. 16, nr 134, k. 12v.
- ² Szeroko o treści dokumentu oraz jego interpretacja na tle najstarszych dziejów Białegostoku: J. Maroszek, *Rewelacyjne odkrycie nieznanych najstarszych dokumentów dla Białegostoku*, „Białostoczczyzna” 1999, nr 1, s. 5-30.
- ³ Oryginał przechowywany jest obecnie w Archiwum Archidiecezjalnym w Białymstoku [dalej: AAB]; kopie m.in. [w:] AAB, Archiwum Parafii Farnej w Białymstoku [dalej: APFB], *Archiwum kościoła parafialnego białostockiego, ułożone, spisane i zebrane przez ks. Piotra Kalinowskiego kapłana Zgromadzenia Misji, kapelana Gimnazjum Białostockiego, w roku 1818 w sierpniu czasie wakacyjnym*, b. sygn., k. 1-2; Biblioteka Czartoryskich w Krakowie [dalej: BCz], rkps. 1777 IV, s. 536-537. Jego treść i fotokopia zostały opublikowane [w:] J. Maroszek, *Najstarszy dokument uposażeniowy Kościoła Farnego w Białymstoku z 4 grudnia 1581 roku*, „Białostoczczyzna” 1996, nr 2, s. 3-8 oraz wkładka ze zdjęciami.
- ⁴ Archiwum Państwowe w Białymstoku [dalej: APB], Akta miasta Białegostoku, sygn. 78, k. 1-10.
- ⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD w Warszawie], Księgi grodzkie brańskie, sygn. 55, k. 302v.
- ⁶ Warto zwrócić uwagę na Szymona Korbuta, posiadającego gospodarstwo przy ul. Bojarskiej, który z racji przynależności do bojarów, został w maju 1802 r. wysłany przez Kamerę Wojny i Domen w Białymstoku własnym wozem w podróż do Mińska przez Sokółkę i Grodno, w celu pozyskania podpisów spadkobierców Jana Klemensa Branickiego na kontrakcie sprzedaży miasta władzom pruskim (K. Łopatecki, *Sprzedaż dóbr białostockich przez spadkobierców Jana Klemensa Branickiego*, „Studia Podlaskie” 2015, t. XXIII, s. 90).

- ⁷ Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, wyd. V, Warszawa 1985, s. 188.
- ⁸ Układ ten został w pewnym stopniu zaburzony w wyniku zmian przynależności części ziem dóbr białostockich, zlokalizowanych w areale ziemskim Bojar, które razem z niektórymi miejscowościami przeszły w początkach XVI w. w skład sąsiednich dóbr zaśludowskich (stan ten utwierdziła unia lubelska z 1569 r., na mocy której granicę między Koroną a Litwą poprowadzono wzdłuż granic wsi Bojary). W związku z tym utracone ziemie zrekomensowano właścicielom poprzez dołączenie do gruntów bojarskich nowych pól, rozciągających się na zachód od dotychczasowych granic wsi. Ich zasięg jeszcze w początkach XX w. wyznaczał przebieg ul. Wąskiej, która rozdzielała grunta Bojar od sąsiedniej wsi Białostoczek.
- ⁹ AGAD w Warszawie, Archiwum Skarbu Koronnego, Oddział I, sygn. 70, k. 547v.
- ¹⁰ Narodowe Historyczne Archiwum Białorusi w Mińsku [dalej: NHAB w Mińsku], f. 1708, op. 1, d. 160, k. 28.
- ¹¹ AGAD w Warszawie, Archiwum Skarbu Koronnego, Oddział I, sygn. 70, k. 622-625v, 674v.
- ¹² AGAD w Warszawie, Księgi grodzkie brańskie, sygn. 39, k. 162v; BCz, rkps. 1099 IV, s. 789.
- ¹³ AGAD w Warszawie, Księgi grodzkie brańskie, sygn. 44, k. 311v.
- ¹⁴ Tamże, k. 162v.
- ¹⁵ K. Łopatecki, *Ustrój XVIII-wiecznego miasta Białostok*, „Miscellanea Historico-luridica” 2015, t. XIV, s. 349-379.
- ¹⁶ Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie [dalej: NID w Warszawie], Teki Glinki, teka nr 315, s. 177.
- ¹⁷ W. Wróbel, *Działalność Stefana Mikołaja Branickiego w Białymstoku w latach 1689–1709*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2008, z. 14, s. 40-80.
- ¹⁸ Staatsbibliothek zu Berlin, Kartenabteilung, SBB-III-C-Kart-X 48585.
- ¹⁹ Oryginał dokumentu niegdyś w Archiwum Diecezji Wileńskiej, przechowywany był tam jeszcze pod koniec XVIII w. (Biblioteka Uniwersyteku Wileńskiego, Dział Rękopisów, f. 57-B53-1352, k. 3v-4 (1708 augusta 23: zamiana gruntów kościoła białostockiego przy zesłanych od biskupa wileńskiego komisarzach, przez JW. Branickiego czyniona z podpisem JW. Branickiego i pieczęcią jegoż na laku czerwonym wyjaśniona tudzież z dopisami ks. komisarzy. Na tymże samym papierze poniżej dokument tegoż Branickiego, którym prócz sowej zamiany, na tenże kościół białostocki, siedlisko z ogrodem nazwane Stolarszczyzna po-

- czynające się od gruntów bojarskich przy gościńcu i od gruntu kościelnego [k. 4] ciągnące się do rzeczki nadał i przy podpisie swoim własnej ręki pieczęć na laku czerwonym wycisnąć kazał, przy którym oraz i podpis pieczętarza. 1713 maja 27 roku przed JW. Konstantynem Brzostowskim takowa zamiana produkowana i ręką własną tegoż Brzostowskiego biskupa wileńskiego podpisana. Na papierze, porozdzierana). Kopia dokumentu z 1708 r. [w:] AAB, APFB, Archiwum kościoła parafialnego białostockiego, ułożone, spisane i zebrane przez ks. Piotra Kalinowskiego kapłana Zgromadzenia Misji, kapelana Gimnazjum Białostockiego, w roku 1818 w sierpniu czasie wakacyjnym, b. sygn., k. 56-59.
- 20 AGAD, Archiwum Roskie, sygn. 82, k. 181-186v.
- 21 W. Wróbel, *Starobojarska. Biografia ulicy*, [w:] A. Lechowski, W. Walicki, W. Wróbel, *Bojary 3*, Białystok 2013, s. 94-95.
- 22 APB, Kamera Wojny i Domen w Białymstoku, sygn. 2207, k. 49-70.
- 23 M. J. Lech, *Białystok – miasto i jego mieszkańcy w XVIII w.*, „Rocznik Białostocki” 1966, t. VI, s. 446.
- 24 APB, Kamera Wojny i Domen w Białymstoku, sygn. 2193, k. 58v-59; publikacja spisu: A. Małek, *Mieszkańcy Białegostoku pod zaborem pruskim*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 1996, nr 10, Białystok, s. 55-142, ponowna edycja wraz z opracowaniem merytorycznym *Spisy mieszkańców Białegostoku z lat 1799–1853*, oprac. W. Wróbel, W. Szwed, Białystok 2016, spis 1799, nr 734-757.
- 25 A. Małek, *Kamera Wojny i Domen departamentu białostockiego Nowych Prus Wschodnich 1796–1807. Monografia zespołu archiwalnego*, Warszawa 2007, s. 111-141.
- 26 K. Łopatecki, *O instytucji dożywocia na przykładzie małżeństwa Jana Klemensa i Izabeli Branickich*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2016, nr 9, s. 39-66.
- 27 Po więcej szczegółów i wyjaśnień odsyłamy do artykułu: K. Łopatecki, *Sprzedaj dóbr białostockich...*, s. 75-99.
- 28 M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795–1939*, Białystok 2009, s. 38-42, 52-53.
- 29 APB, Kamera Wojny i Domen w Białymstoku, sygn. 2208, k. 44.
- 30 AGAD w Warszawie, Archiwum Roskie, sygn. 82, k. 185-185v.
- 31 *Spisy mieszkańców Białegostoku...*, spis 1810, nr 490-497; W. Wróbel, *Starobojarska...*, s. 109.
- 32 AGAD w Warszawie, Archiwum Roskie, sygn. 82, k. 185v.
- 33 W. Wróbel, *Starobojarska...*, s. 19.

- ³⁴ Centralne Państwowe Archiwum Wojenno-Historycznego w Moskwie, f. 846, op. 16, d. 21756.
- ³⁵ Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne w Sankt Petersburgu, f. 1293, op. 168, gubernia grodzieńska: d. 5; *Spisy mieszkańców Białegostoku...*, spis 1810, nr 505.
- ³⁶ Szerzej na ten temat: M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta...*, s. 33-62.
- ³⁷ NHAB w Grodnie, f. 320, op. 1, d. 1579, k. 2.
- ³⁸ *Rossya*, „Kuryer Litewski” 14.10.1811, nr 82, s. 3. O projekcie nowego kodeksu praw Obwodu Białostockiego z 1811 r. wraz z jego edycją oraz informacjami biograficznymi na temat uczestników prac: *Projekt prawa prowincjonalnego Obwodu Białostockiego z 1811 roku*, tekst do druku przygotowali i opracowali K. Łopatecki, M. Piłaszewicz-Łopatecka, wstępem opatrzyli S. Godek, K. Łopatecki, Białystok – Oświęcim 2015, s. 9-26, 352 (przyp. 604).
- ³⁹ NHAB w Grodnie, f. 320, op. 1, d. 1353, k. 1-4v, 35-35v.
- ⁴⁰ Tamże, k. 66v, 90v.
- ⁴¹ H. Mościcki, *Ciecierski Dominik h. Rawicz*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. IV, Kraków 1938, s. 36; N. D. Tomaszewski, *Dominik Ciecierski (1781-1828) – marszałek szlachty obwodu białostockiego. Szkic do portretu*, [w:] *Spółceństwo – wojsko – polityka. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Adamowi Czesławowi Dobrońskiemu z okazji 70 urodzin*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, T. Wesołowski, Białystok 2013, s. 107-116; T. Jaszczółt, *Ciecierscy herbu Rawicz w świetle ksiąg metrykalnych i informacji z gazet z XVII-XIX w.*, „Ciechanowiecki Rocznik Muzealny” 2014, t. X, z. 2, s. 87-138; A. Dobroński, *Dominik Ciecierski, marszałek szlachty obwodu białostockiego w świetle grodzieńskich materiałów archiwalnych*, „Ciechanowiecki Rocznik Muzealny” 2014, t. X, z. 2, s. 49-63; P. W. Górski, N. D. Tomaszewski, *Nagrobek Dominika Ciecierskiego na Starym Cmentarzu Katolickim w Dreźnie*, „Ciechanowiecki Rocznik Muzealny” 2014, t. X, z. 2, s. 77-85.
- ⁴² T. Jaszczółt, *Ciecierscy herbu Rawicz...*, s. 102-105.
- ⁴³ N. D. Tomaszewski, *Dominik Ciecierski (1781-1828)...*, s. 109, gdzie także liczne informacje o stanie własności i nowych nabytkach. Por. także: J. Maroszek, *Henryk Ciecierski z Bacik Średnich, kontynuator idei księżnej Anny Jabłonowskiej*, [w:] *Księżna Anna z Sapiehów Jabłonowska (1728-1800). W 200 rocznicę zgonu*, red. A. Wołek, Z. J. Wójcik, Siemiatycze 2001, s. 172-173.
- ⁴⁴ D. Nawrot, *Litwa i Napoleon w 1812 roku*, Katowice 2008, s. 311, 316, N. D. Tomaszewski, *Dominik Ciecierski (1781-1828)...*, s. 110-111.

- 45 L. Szczuka, *Marszałkowie szlachty gubernji grodzieńskiej*, „Ateneum” 1924, nr 7-8, s. 429.
- 46 H. Mościcki, *Grądzki Wiktor*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. VIII, Wrocław – Kraków – Warszawa 1960, s. 562; więcej szczegółów dotyczących śmierci Grądzkiego: A. Dobroński, *Dominik Ciecierski...*, s. 56-57.
- 47 Opis wyborów z 1820 r. przedstawił: A. Dobroński, *Dominik Ciecierski...*, s. 61.
- 48 H. Mościcki, *Sprawa włościańska na Litwie w pierwszej ćwierci XIX w.*, [w:] tegoż, *Pod znakiem Orła i Pogoni. Szkice historyczne*, wyd. 2, Lwów – Warszawa 1923, s. 88-92.
- 49 P. W. Górski, N. D. Tomaszewski, *Nagrobek Dominika Ciecierskiego...*, s. 84.
- 50 W. Wróbel, *Dom szlachty. Historia domu przy ul. Lipowej 24 w Białymstoku*, Białystok 2016, s. 25-37,
- 51 *Положение объ управленіи Белостокской Области*, [w:] *Полное собрание законов Российской империи*, t. XXX (1808–1809), oprac. M. M. Sperański, nr 23166, s. 438-447, Sankt Petersburg 1830; H. Mościcki, *Białystok. Historia miasta z 22 ilustracjami*, Białystok 1933, s. 91-92.
- 52 J. Sikorska-Kulesza, *Deklasacja drobnej szlachty na Litwie i Białorusi w XIX wieku*, Pruszków 1995, s. 17.
- 53 AAB, APFB, *Księga różnych zaleceń rządowych i policyjnych oraz obwieszczeń i komunikacji. Nieporządkiem* (1799–1822), nr 79, s. 346-355.
- 54 NHAB w Grodnie, f. 320, op. 1, d. 1579, k. 2-4; o tej sprawie także: A. Dobroński, *Dominik Ciecierski...*, s. 60.
- 55 NHAB w Grodnie, f. 320, op. 1, d. 1579, k. 6-14.
- 56 Tamże, k. 30-169.
- 57 W. Wróbel, *Dom szlachty...*, s. 48.
- 58 *Spisy mieszkańców Białegostoku...*, spis 1843, nr 83-93.
- 59 *Учреждения для управления губернии Всероссийския Империи*, ч. 1, [w:] *Полное собрание законов Российской империи*, t. XX (1774–1780), nr 14392, pkt. 209-221, Sankt Petersburg 1830.
- 60 M. Bajkowski, *Melchior Ołdakowski (1767–1838). Marszałek szlachty białostockiej i jego rodzina*, „Białostoczczyzna” 1992, z. 2, s. 39.
- 61 J. Maroszek, A. Studniarek, *Dzieje Trzciannego i obszaru gminy Trzcianne w XV–XX wieku*, Trzcianne 2004, s. 105.
- 62 L. Szczuka, *Marszałkowie szlachty...*, s. 425.
- 63 *Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. Собрание второе*, t. XVII, Sankt Petersburg 1830, nr 16347, s. 229; NAHB w Grodnie,

f. 12, op. 1, d. 340, k. 20-20v, gdzie znajduje się instrukcja dotycząca przejmowania dokumentacji aktowej rządu obwodowego białostockiego poczynając od 1 lipca 1843 r.

64 M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości...*, s. 117.

65 Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie [dalej: LPAH w Wilnie], f. 604, op. 58, d. 18, k. 82.

66 Tamże, d. 25, nr 6.

67 Marceli Michałowski, ur. ok. 1804 r., syn Kazimierza i Weroniki z Łęskich, właściciele majątności Niezbudka, gdzie brat Marceliego, Kazimierz, założył miasteczko Michałowo-Niezbudka (dziś Michałowo), będące jednym z większych ośrodków przemysłowych w regionie. Marceli ożenił się w 1837 r. w Warszawie, w parafii św. Andrzeja, z Konstancją Anielą Anną Szczerbińską, z którą miał trzy córki: Emilię Weronikę, Marię Michalinę i Julię Stefanię. Zmarł w 1846 r.

68 Andrzej Szczuka h. Grabie, ur. ok. 1792 r., ok. 1830 r. ożenił się z Adelą Konopką h. Nowina. Miał trójkę dzieci: Dominika Juliana, Adelę i Andrzeja Stanisława. Właściciel mająt-ku Bojenka (dziś Bujenka), położonego w XIX w. w gminie Skórzec (dziś gm. Ciechanowiec). Zmarł w 1852 r.

69 LPAH w Wilnie, f. 604, op. 58, d. 24, nr 27.

70 Tamże, d. 20, nr 5; tamże, d. 21, nr 152.

71 Tamże, d. 23, nr 100.

72 Tamże, d. 24, nr 29; o Piotrze Zdanowskim: J. Trynkowski, *Nauczyciele gimnazjum białostockiego w latach 1807–1843*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. V, red. H. Majecki, Białystok 2001, s. 96-97.

73 LPAH w Wilnie, f. 604, op. 58, d. 65, nr 44.

74 Tamże, d. 21, nr 148.

75 Tamże, d. 23, nr 235.

76 *Rozprawa o człowieku czytana przy zaczęciu się Szkół Gimnazjum Grodzieńskiego w Świsłoczy w roku 1808 dnia 15 septembra przez Jana Wolskiego w tychże szkołach nauczyciela fizyki*, Wilno 1808 (tłumaczenie fragmentu dzieła *Histoire naturelle de l'homme* autorstwa Julienu Josepha Virey) oraz *Fizyka stosownie do teraźniejszego stanu wiadomości krótko zebrana przez Jana Wolskiego magistra filozofii, nauczyciela fizyki i historii naturalnej w gimnazjum świsłockim, guberni grodzieńskiej, pomocnika dyrektora, chcącym się obeznać z pierwszymi zasadami tej nauki, pożytecznie służyć mogąca*, Warszawa 1818.

- 77 Jan Wolski pozostawił w rękopisie autobiografię przechowywaną dziś w Archiwum Głównych Akt Dawnych w Warszawie, w zbiorze „Teki Hipolita Skimborowicza”, którą drukiem ogłosił: J. Trynkowski, *Jan Wolski i jego autobiografia*, „Studia Podlaskie” 1999, t. IX, s. 97-108. Szerzej biografię Jana Wolskiego przedstawia: J. Trynkowski, *Nauczyciele gimnazjum białostockiego...*, s. 93-95; J. Trynkowski, *Gimnazjum. Z dziejów Gimnazjum Białostockiego (1777) 1802–1915*, Białystok 2002, s. 169-170.
- 78 J. Trynkowski, *Meteoryt białostocki*, „Białostoczczyzna” 1997, z. 3, s. 8.
- 79 J. Wolski, *O spadnięciu kamieni z powietrza pod Białymstokiem we wsi Fastach*, „Dziennik Wileński. Umiejętności i sztuki” 1827, t. II, s. 391-395; J. Trynkowski, *Meteoryt białostocki*, „Białostoczczyzna” 1997, z. 3, s. 7- 13.
- 80 *Spisy mieszkańców Białegostoku...*, spis 1843, nr 524-526.
- 81 LPAH w Wilnie, f. 604, op. 58, d. 74, nr 147.
- 82 Tamże, d. 26, nr 243.
- 83 Tamże, d. 32, nr 212.
- 84 Tamże, d. 36, nr 17.
- 85 Tamże, d. 39, nr 137.
- 86 APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 64, k. 305.
- 87 AAB, APFB, *Spis miasta parafian za 1853 rok i następne aż do 1861 roku*, s. 41.
- 88 *Памятная книжка гродненской губернии на 1847 г.*, Grodno [1847], s. 94; *Памятная книжка гродненской губернии на 1848 г.*, Grodno [1848], s. 119; *Памятная книжка гродненской губернии на 1857 г.*, Grodno [1857], s. 115; *Памятная книжка гродненской губернии на 1858 г.*, Grodno [1858], s. 113; *Памятная книжка гродненской губернии на 1860 г.*, Grodno [1860], s. 124; *Памятная книжка гродненской губернии на 1861 г.*, Grodno [1861], s. 120; *Памятная книжка гродненской губернии на 1862 г.*, Grodno [1862], s. 127.
- 89 AAB, Kuria Metropolitalna Białostocka – Akta Metrykalne [dalej: KMB-AM], Wypisy z ksiąg metrykalnych chrztów parafii dekanatu Białystok za 1866 r. (parafia Białystok), akt nr 308.
- 90 APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 64, k. 305.
- 91 LPAH w Wilnie, f. 604, op. 58, d. 7, k. 76v-77.
- 92 K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. IV, Lipsk 1839, s. 272; I. Kapica-Milewski, *Herbarz*, Kraków 1870, s. 119-120.
- 93 *Projekt prawa prowincjalnego...*, s. 352-353. O dziejach dworu w Niewodnicy Lewickiej: J. Maroszek, *Lewickie*, „Rubieże” 1993, nr 2-3, s. 107-111; tegoż, *Pięć wieków Ziemi Juchnowieckiej*, Juchnowiec Kościelny 2013, s. 226-227; S. Niewiński, *Nowiccy i historia pałacu w Lewickich*, [w:] tegoż, *Pokój ceniom*.

- Ziemi Juchnowieckiej historie nieokrzeseane*, Juchnowiec Kościelny 2014, s. 105-136.
- 94 L. Szczuka, *Marszałkowie szlachty...*, s. 425; H. Mościcki, *Grądzki Wiktor...*, s. 562.
- 95 H. Mościcki, *Sprawa włościańska na Litwie...*, s. 46-50.
- 96 *Projekt prawa prowincjonalnego Obwodu Białostockiego z 1811 roku...*, s. 19, 352-353 (przyp. 605).
- 97 L. Szczuka, *Marszałkowie szlachty...*, s. 429.
- 98 LPAH w Wilnie, f. 604, op. 58, d. 5, nr 40F. Rodzicami chrzestnymi Zofii byli: Maciej hrabia Starzeński i jego żona Marianna z hrabiów Bawrowskich. Przy ceremonii asystowali: Małgorzata Daszkowska, żona Michała, prezydenta Drugiego Departamentu Sądu Głównego oraz Anna Wróblowa, żona radcy Antoniego Wróbla, dawnego fiskala Kamery Wojny i Domen w Białymstoku.
- 99 AAB, Archiwum Parafii w Juchnowcu Kościelnym [dalej: APJK], *Regestr ludności parafii juchnowieckiego kościoła w 1825 roku*, k. 23.
- 100 LPAH w Wilnie, f. 604, op. 58, d. 30, nr 6.
- 101 APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 18, k. 179-180v.
- 102 AAB, APFB, *Книга о исповедающихся и причащающихся Белостокской римско--католической церкви за 1869 год*, k. 21v, nr 190.
- 103 LPAH w Wilnie, f. 604, op. 58, d. 45, nr 7.
- 104 AAB, APJK, Księga zapowiedzi ślubnych 1822-1870, k. nlb.
- 105 E. Kelma, *Ród Sakowiczów i jego majątności w XV i pierwszej połowie XVI wieku*, [w:] *Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historia*, t. 3, Poznań 1989, s. 114. W 1892 r. Konstanty Sakowicz, próbując odtworzyć dzieje swojej rodziny, zwrócił się do Aleksandra Walickiego z prośbą o pomoc w poszukiwaniach informacji. W jednym ze swoich listów napisał *herb rodziny mojej Korwin. Jednak zapytuję i o Sakowiczów Pomianów, gdyż jest podanie w rodzinie [...], że w początkach XVI wieku, którzy z Pomianów przyjął herb Korwin* (Biblioteka Narodowa w Warszawie, Korespondencja i drobne utwory XIX i XX wieku, nr 41322, k. 2). Herb Pomian wywodzi się od herbu Wieniawa, a ich wersja graficzna jest bardzo podobna. Oba zawierają w polu herbowym głowę żubra, z tą jednak różnicą, że w herbie Wieniawa żubr dodatkowo ma kółko przeciągnięte przez nozdrza. Wyjaśnieniem tych rozbieżności stała się legenda herbowa. Zgodnie z nią Łastek Hebda z Grabia, pieczętujący się herbem Wieniawa, zabił swego brata Jaranda dziekana gnieźnieńskiego, za to, że ten często strofował go za nieodpowiednie życie. Karą dla Łastka było zdjęcie kółka i przebicie mieczem głowy żubra. Zmieniono także nazwę herbu na Pomian, co miało oznaczać *pomnij nań*, czyli pamiętaj (*Herby rycerstwa polskiego na zamku w Kórniku*, t. 2, Warszawa 1998, s. 738-739).

- ¹⁰⁶ E. Kelma, *Ród Sakowiczów...*, s. 155-156.
- ¹⁰⁷ Do tej pory o podlaskim rodzie Sakowiczów pisała Izabela Szymańska: *Dzieje majątku Janopol – Królowy Most w latach 1815–1944*, praca magisterska napisana pod kierunkiem dr. hab. Józefa Maroszka, msps. w zbiorach Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2005; *Podlaski fragment historii rodziny Sakowiczów herbu Pomian w XIX w.*, „Rocznik Zabłudowski” 2009, t. III, s. 56-69; *Sakowiczowie herbu Pomian i ich związki z ziemią juchnowiecką*, [w:] *Juchnowieckie szepty o historii*, t. II, red. J. Dobrzyński, Juchnowiec Kościelny 2017, s. 63-70.
- ¹⁰⁸ AAB, Archiwum Parafii w Zabłudowie [dalej: APZ], Księga chrztów parafii w Zabłudowie z lat 1753-1770, b. sygn., k. 74v, 107v; tamże, Księga chrztów parafii w Zabłudowie z lat 1770-1791, b. sygn., k. 5v, 16v, 29, 42v; tamże, Księga pogrzebów parafii w Zabłudowie z lat 1760-1776, b. sygn., k. 87v.
- ¹⁰⁹ AGAD w Warszawie, Archiwum Radziwiłłowskie [dalej: AR], dz. XXI, teka 33, k. 11.
- ¹¹⁰ Tamże, k. 1.
- ¹¹¹ Tamże, k. 7-10.
- ¹¹² Materiały udostępnione przez profesora Józefa Maroszka.
- ¹¹³ AGAD w Warszawie, AR, dz. XXV, nr 1487, k.9.
- ¹¹⁴ AHB w Mińsku, f. 694, op. 2, d. 2659, k. 24.
- ¹¹⁵ AGAD w Warszawie, AR, dz. V, nr 13741, k.1
- ¹¹⁶ NHAB w Mińsku, f. 694, op. 2, d. 2648, k. 90.
- ¹¹⁷ NHAB w Mińsku, f. 694, op. 4, d. 518, k. 1v.
- ¹¹⁸ Dodatek drugi do gazety, „Kuryer Litewski” 16.10.1833, nr 122, pozew pod nr 139.
- ¹¹⁹ NHAB w Grodnie, f. 320, op. 1, d. 1353, k. 66v, 90v.
- ¹²⁰ *Spisy mieszkańców Białegostoku...*, spis 1825 A, nr 452; tamże, spis 1825B, nr 32, 33.
- ¹²¹ W. Wróbel, *Warszawska 48. Od Langhamerów do ewangelickiej ochronki*, „Kurier Poranny. Magazyn” 14-17.04.2017, s. 29; W. Wróbel, *Warszawska 50. Od Szylera do Commichau*, „Kurier Poranny. Magazyn” 21-23.04.2017, s. 17.
- ¹²² *Spisy mieszkańców Białegostoku...*, spis 1843, nr 478-485.
- ¹²³ W inwentarzu majątku Janopol z 1846 r. występuje Anna Sakowiczowa wdowa po Janie Sakowiczu, co wskazuje, że Jan zmarł jeszcze przed 1846 r. (NHAB w Grodnie, f. 96, op. 1, d. 1198).
- ¹²⁴ LPAH w Wilnie, f. 604, op. 58, d. 89, nr 20.

- 125 L. Szczuka, *Marszałkowie szlachty...*, s. 425.
- 126 LPAH w Wilnie, f. 604, op. 58, d. 69, nr 186.
- 127 AAB, Akta Parafii w Janopolu, *Ведомость о числе прихожан принадлежащих к янопольскому филиальному римско-католическому костелу в 1860 году.*
- 128 AAB, APFB, *Книга о исповедующихся и причащающихся Белостокской римско-католической церкви за 1869 год*, k. 21v, nr 189.
- 129 W 1771/1772 r. Królowy Most odnotowano w sąsiedztwie puszczy sobolewskiej, stanowiącej część majątności Branickich (AGAD w Warszawie, Archiwum Roskie, sygn. 82, k. 399); w 1773 r. miejscowość ta wchodziła w skład parafii unickiej w Gródku (*Księga wizyty dziekańskiej dekanatu podlaskiego przeze mnie księdza Bazylego Benedykta Guttorskiego dziekana podlaskiego, plebana gólniewskiego w roku 1773 miesiąca Novembra dnia 17 iuxta vetus kalendarza sporządzona*, opr. J. Maroszek, W. F. Wilczewski, Białystok 1996, s. 61). Kilkakrotnie wspomniano ją przy okazji gospodarowania puszczą sobolewską przez Izabelę Branicką i jej oficjalistów (NID w Warszawie, Teki Glinki, teka nr 316, s. 13, 77, 79).
- 130 AGAD w Warszawie, AR, dz. XXV, nr 1487, k. 9.
- 131 Tamże, nr 1487, k. 1, 2.
- 132 NHAB w Mińsku, f. 694, op. 2, d. 2663, k. 4.
- 133 NHAB w Grodnie, f. 96, op. 1, d. 1198.
- 134 Dziś prawdopodobnie wieś Zasady.
- 135 Dziś miejscowość nie istnieje.
- 136 Dzisiejsza nazwa tej wsi to Sofipol.
- 137 Miejscowość nie zidentyfikowana.
- 138 Dziś prawdopodobnie miejscowość Cieliczanka.
- 139 Dziś miejscowość nie istnieje.
- 140 Dziś miejscowość nie istnieje.
- 141 NHAB w Grodnie, f. 96, op. 1, d. 1198, k. 2,3.
- 142 Tamże, k. 19.
- 143 APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 88, k. 179, 179v; P. Dikow, *Список землевладений в гродненской губернии*, cz. 1, Grodno 1890, s. 67.
- 144 S. Kalabiński, *Pierwszy okres przemysłu i klasy robotniczej Białostoczczyzny 1807–1870*, Warszawa 1968, s. 74, 78; A. Werwicki, *Białostocki okręg przemysłu włókienniczego do 1945 roku. Czynniki rozwoju i zagadnienia lokalizacyjne*, Warszawa 1957, s. 24.

- 145 A. Werwicki, *Białostocki okręg...*, s. 38.
- 146 Tamże, s. 38-39.
- 147 NHAB w Grodnie, f. 14, op. 1, d. 372 (cz. 2), k. 522.
- 148 Tamże.
- 149 Szerzej o tym: I. Szymańska, *Kaplica pw. św. Anny w Królowym Moście (woj. podlaskie)*, „Studia Podlaskie” 2011, t. XIX, s. 155-168.
- 150 NHAB w Grodnie, f. 1, op. 34, d. 2154, k. 3.
- 151 Tamże, k. 4.
- 152 Tamże, k. 1-2.
- 153 Tamże, k. 7-8 (tłumaczenie z j. rosyjskiego własne).
- 154 Tamże, k. 14.
- 155 Tamże, k. 10; P. Kubicki, *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i ojczyzny w latach 1861–1915*, cz. 2 (dawna Litwa i Białoruś), t. IV, Sandomierz 1938, s. 15.
- 156 Do janopolskiej filii uczęszczało: miasteczko Gródek – 38 osób, majątek Janopol (Królowy Most) – 52 osoby, folwark Jakubin – 13 osób, wieś Sokole – 39 osób, uroczysko Wierch Sokole – 13 osób, majątek Waliły – 63 osoby, wieś Żednia – 10 osób, wieś Zajma – 15 osób, wieś Cieliczanka – 18 osób, wieś Zasady – 10 osób, wieś Kołodno – 37 osób, wieś Przechody – 6 osób, wieś Dorniewo – 6 osób, wieś Nowosiółki – 18 osób, wieś Załuki – 50 osób, wieś Waliły – 3 osoby, (nazwa nieczytelna) – 5 osób.
- 157 NHAB w Grodnie, f. 1, op. 34, d. 2154, k. 5, 10.
- 158 P. Powierza, *Wspomnienia z powstania styczniowego 1863 roku. Testament moralny autora*, Białystok 1996, s. 12.
- 159 APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 80, k. 186, 186v, 187v.
- 160 Tamże, sygn. 92, k. 64.
- 161 LPAH w Wilnie, f. 604, op. 1, d. 5998, k. 4.
- 162 APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 64, k. 302-303.
- 163 Archiwum Narodowe w Krakowie, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Najświętszej Marii Panny w Krakowie, seria 2, sygn. 180, nr 27 (1873 r.), k. 124v-125.
- 164 *Przemysł a filantropia*, „Tygodnik Ilustrowany” 1909, nr 39, s. 807.
- 165 LPAH w Wilnie, f. 604, op. 1, d. 5994, k. 115-116; M. Sokół, W. Wróbel, *Kościół i parafia pw. Bożego Ciała w Surażu. Monografia historyczna do 1939 r.*, Suraż 2010, s. 317.
- 166 *Rocznik adresowy gubernij Królestwa Polskiego na rok 1900*, Warszawa 1899,

- s. 465; *Rocznik adresowy Królestwa Polskiego na rok 1901*, Warszawa 1900, s. 277, 397; *Rocznik adresowy Królestwa Polskiego na rok 1902*, Warszawa 1902, s. 124, 415C, 429C, 616C; *Rocznik adresowy Królestwa Polskiego na rok 1903*, Warszawa 1903, s. 277, 397.
- ¹⁶⁷ *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim na rok 1904*, Warszawa 1904, s. 189.
- ¹⁶⁸ *Przemysł a filantropia...*, s. 807.
- ¹⁶⁹ APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 64, k. 304.
- ¹⁷⁰ AAB, APFB, [Spis parafian białostockiego kościoła z 1883 r.], k. 47; tamże, [Spis parafian białostockiego kościoła z 1891 r.], s. 31.
- ¹⁷¹ W. Wróbel, *Cmentarze parafii pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Białymstoku w XVI–XX w.*, [w:] *Cmentarz Farny w Białymstoku*, Białystok 2017 (w druku); K. A. Jabłoński, *Białe i Czerwone. Kościoły białostockiej parafii farniej*, red. i oprac. A. Szot, Białystok 2008, s. 125, 145. Dokończenia fundacji pilnowała Augusta Wiktorja Małachowska, zapisując w swoim testamencie w 1907 r., aby jej ogólna spadkobierczyni Janina Rozalia Dederko przeznaczyła odpowiednią kwotę na sfinalizowanie budowy organów w białostockim kościele parafialnym.
- ¹⁷² NHAB w Grodnie, f. 2, op. 13, d. 981, k. 3v.
- ¹⁷³ Tamże, k. 4.
- ¹⁷⁴ NHAB w Grodnie, f. 1, op. 8, d. 1970, k. 42; tamże, d. 2422, k. 46; tamże, d. 2638, k. 347-347v; tamże, d. 2788, k. 78-78v; tamże, d. 2424, k. 73-73v.
- ¹⁷⁵ *Fotografowie Białostoccy*, tekst historyczny W. Wróbel, fotografie z kolekcji M. Marczaka, Białystok 2016, s. 267-269.
- ¹⁷⁶ M. Miłakowski, *Очеркъ Белостока въ историческомъ, этнографическомъ и бытовомъ отношеніяхъ съ приложеніями*, Kijów 1897, s. 73.
- ¹⁷⁷ Tamże, s. 75, 81.
- ¹⁷⁸ APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 64, k. 302-303; tamże, sygn. 86, k. 41-42.
- ¹⁷⁹ Tamże, sygn. 86, k. 233.
- ¹⁸⁰ AAB, KMB-AM, Wypisy z ksiąg metrykalnych pogrzebów parafii dekanatu Białystok za 1903 r. (parafia Białystok), akt nr 453.
- ¹⁸¹ E. Kozłowski, *Mościcki Henryk Stanisław (1881-1952)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXII, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 140-143.
- ¹⁸² *Памятная книжка Гродненской губернии на 1873 г. Часть 1 (адрес-календарь)*, Grodno 1873, s. 93 (określony jako *miejscowego urodzenia*); *Памятная книжка гродненской губернии на 1874 г. Часть 1 (адрес-календарь)*, Grodno

- 1874, s. 146; *Памятная книжка гродненской губернии на 1875 г. Часть 1 (адрес-календарь)*, Grodno 1875, s. 130; *Памятная книжка гродненской губернии на 1876 г. Часть 1 (адрес-календарь)*, Grodno 1876, s. 135; *Памятная книжка гродненской губернии на 1877 г. Часть 1 (адрес-календарь)*, Grodno 1877, s. 133; *Памятная книжка гродненской губернии на 1878 г. Часть 1 (адрес-календарь)*, Grodno 1878, s. 75; *Памятная книжка гродненской губернии на 1878 г. Часть 1 (адрес-календарь)*, Grodno 1878, s. 75; *Памятная книжка гродненской губернии на 1880 год. Адрес-календарь и статистическо-справочные сведения*, Grodno 1879, s. 50; *Памятная книжка гродненской губернии на 1881 год. Адрес-календарь и статистическо-справочные сведения*, Grodno 1880, s. 51; *Памятная книжка гродненской губернии на 1882 год. Адрес-календарь и статистическо-справочные сведения*, Grodno 1881, s. 51; *Памятная книжка гродненской губернии на 1883 год. Адрес-календарь и статистическо-справочные сведения*, Grodno 1882, s. 50; *Памятная книжка гродненской губернии на 1884 год. Адрес-календарь и статистическо-справочные сведения*, Grodno 1883, s. 45; *Памятная книжка гродненской губернии на 1885 год. Адрес-календарь и статистическо-справочные сведения*, Grodno 1884, s. 49; *Памятная книжка гродненской губернии на 1887 год. Адрес-календарь и статистическо-справочные сведения*, Grodno 1886, s. 60; *Памятная книжка гродненской губернии на 1889 год. Адрес-календарь и статистическо-справочные сведения*, Grodno 1888, s. 81.
- 183 *Памятная книжка гродненской губернии на 1898 год*, Grodno 1897, s. 88; *Памятная книжка гродненской губернии на 1900 год*, Grodno 1899, s. 90.
- 184 *Памятная книжка гродненской губернии на 1902 год*, Grodno 1901, s. 118; *Памятная книжка гродненской губернии на 1904 год*, Grodno 1904, s. 63; *Памятная книжка гродненской губернии на 1906 год*, Grodno 1906, s. 87.
- 185 AAB, APFB, [Spis parafian białostockiego kościoła z 1891 r.], s. 33.
- 186 *Życie i działalność Ireny Białówny zostały opisane w kilku biogramach*: F. Taraszkiewicz, *Irena Białówna*, [w:] *Słownik bibliograficzny zasłużonych pediatrów*, Warszawa 1985, s. 18; E. Bernacki, *Irena Białówna*, [w:] *Lekarze Białostoczczyzny 1939-1950*, Białystok 1991, s. 3; E. Bernacki, *Irena Białówna (1900-1982)*, „Białostoczczyzna” 1994, nr 1, s. 85-89 (przedruk E. Bernacki, *Ludzie i placówki służby zdrowia w regionie białostockim. Rys historyczny. Biografie*, Białystok 1998, s. 174-178); M. Sopek, M. Szkudlarek, *Irena Białówna (1900-1982)*, „Medyk Białostocki” 2012, nr 4, s. 22-23; *Białostoczczenie XX wieku*, pod red. D. Boćkowskiego i J. Kwasowskiego, Białystok 2000, s. 23-24; J. Łuniewski, *Ppor. c.w. dr med. Irena Biała ps. „Bronka” (1900-1982)*, „Zeszyt Naukowy Muzeum

- Wojska w Białymstoku” t. XVI, 2003, s. 107-118.
- 187 APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 86, k. 25-27.
- 188 AGAD w Warszawie, Księgi metrykalne parafii wyznania rzymskokatolickiego z diecezji łuckiej i wileńskiej, sygn. 843, s. 563.
- 189 APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 98, k. 470-473.
- 190 Tamże, sygn. 83, k. 414.
- 191 AAB, APFB, [Spis parafian białostockiego kościoła z 1913 r.], s. 150-150v.
- 192 AAB, KMB-AM, Wypisy z ksiąg metrykalnych chrztów parafii dekanatu Białystok za 1873 r. (parafia Białystok), akt nr 223.
- 193 APB, Akta miasta Białegostoku, sygn. 8, k. 54-55.
- 194 LPAH w Wilnie, f. 694, op. 5, d. 4549, k. 2v.
- 195 NHAB w Grodnie, f. 127, op. 1, d. 86, k. 265v-266.
- 196 LPAH w Wilnie, f. 604, op. 1, d. 5998, k. 3-5.
- 197 Z. Romaniuk, *Dwór i folwark w Dubnie w XVI-XIX w.*, [w:] *Założenie rezydencjonalne Sapiechów w Dubnie*, red. H. Karwowska, A. Andrzejewski, Białystok 2013, s. 87-88.
- 198 *Album Powązek*, oprac. i wyd. W. Jeziorowski, Warszawa 1915, s. 130.
- 199 K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. III, Lipsk 1839, s. 333-334; T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, t. IV, Poznań 1882, s. 25; A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. IV, Warszawa 1901, s. 185-186; S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. III, Warszawa 1906, s. 125-126.
- 200 Cz. Jankowski, *Powiat oszmiański. Materiały do dziejów ziemi i ludzi*, cz. 2, Petersburg 1897, s. 123.
- 201 T. Żychliński, *Złota księga...*, t. IV, s. 30.
- 202 Więc o Soterze Dederko: I. Śliwińska, *Dederko Soter*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. V, Kraków 1939-1946, s. 48.
- 203 *Kobieta w fotografii Dederków*, Białystok 2012, s. 4-8.
- 204 APB, Akta miasta Białegostoku, sygn. 95, k. 1-1v.
- 205 APB, Inspekcja podatkowa miasta Białystok i powiatu białostockiego, sygn. 11, nr 3025, 3029.
- 206 AAB, APFB, [Spis parafian białostockiego kościoła 1916 r.], k. 1v-2.
- 207 *Białystok ilustrowany*, zeszyt pamiątkowy pod red. A. Lubkiewicza, Białystok 1921, s. 76.
- 208 *Kokardki obchodowe*, „Dziennik Białostocki” 02.05.1920, nr 103, s. 4.
- 209 W 1920 r. Janina Rozalia Dederko uregulowała prawa własności do Królowego Mostu i domu przy ul. Warszawskiej 9 zakładając księgę hipoteczną. Ob-

- wieszczenie o regulacji hipoteki brzmi następująco: *Przy ul. Warszawskiej pod miejskim nr 585, policyjnym nr 9 (dawniej Aleksandrowskiej nr 354) o przestrzeni 1186 sążni kw. i ziemskiej Janopol-Królowy Most z folwarkami Jakubin i Rozalin o przestrzeni 1316 dziesięcin, należących do masy spadkowej po zmarłej Augustie Wiktorii Marii Małachowskiej (Obwieszczenie, „Dziennik Białostocki” 15.02.1920, nr 38, s. 4).*
- 210 APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 4, nr 453.
- 211 Tamże, sygn. 7, nr 1029.
- 212 Tamże, sygn. 4, nr 453; tamże, sygn. 5, nr 3032.
- 213 *Białystok ilustrowany...*, s. 77; E. Kozłowska-Świątkowska, *Cały świat gra komedię. 50 lat Państwowego Teatru Dramatycznego im. Aleksandra Węgielki w Białymstoku*, Białystok 1995, s. 24.
- 214 I. Płażewski, *Dzieje polskiej fotografii*, Warszawa 2003, s. 389.
- 215 *Kobieta w fotografii Dederków...*, s. 6-8.
- 216 Historia rodziny oraz Mariana, Witolda i Szymona została opowiedziana przez tego ostatniego w tekście *Soter, Marian i Witold Dederkowie*, opublikowanym w internetowym czasopiśmie „Daguerre i inni...” (nr 4) (dostęp: fotoklubpre-giontorun.pl/upload/201509/Marian_i_Witold_Dederkowie_4.pdf [dostęp: 20.09.2017 r.]).
- 217 S. Uruski, *Rodzina...*, t. XI, s. 158.
- 218 *Polska Encyklopedia Szlachecka*, t. 8, Warszawa 1937, s. 300.
- 219 W swoim testamencie z 1925 r. Stanisław Józef Młodecki umieścił polecenie: *nakładam obowiązek na syna mego Józefa solenny, sprowadzić zwłoki ojca mego Pawła zmarłego w 1888 roku. Leży na cmentarzu w Szreniawie, w grobie Wielopolskich [...], w grobie tym są dwie trumny jedna drewniana Wielopolskiego, druga metalowa biała ze złotym krzyżem, w której śp. ojciec mój Paweł leży. Tę trumnę trzeba sprowadzić lub tam na miejscu grób solidny zrobić i pochować. Zwłoki Jana Młodeckiego wuja mają być przeniesione do kościołka prywatnego w Królowym Moście i tam ma być pochowany, jak również i ja (APB, Sądowy zbiór testamentów, umów i weksli, sygn. 530).*
- 220 Informacje uzyskane od Jana Zacherta.
- 221 L. Kukowski, *Oddziały kawalerii II Rzeczypospolitej*, Grajewo 2004, s. 29.
- 222 *Zarys historii wojennej II-go pułku szwoleżerów rokitniańskich*, Warszawa 1929, s. 37.
- 223 AAB, Archiwum Parafii w Janopolu, Zbiór luźnych dokumentów, Pismo S. Młodeckiego do starostwa w Białymstoku z 3.03.1921 r.
- 224 APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 27, nr 4465.

- 225 *Nekrolog*, „Dziennik Białostocki” 18.08.1925, nr 227, s. 6
- 226 APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 12, nr 1552.
- 227 Tamże, sygn. 14, nr 3665.
- 228 *Kupno domu*, „Dziennik Białostocki” 27.07.1921, nr 165, s. 4.
- 229 APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 14, nr 4586.
- 230 *Poświęcenie lokalu*, „Nowy Dziennik Białostocki” 12.01.1922, nr 9, s. 3; *W dniu wczorajszym*, „Nowy Dziennik Białostocki” 13.01.1922, nr 10, s. 3 (w obu tekstach podano błędny adres siedziby Towarzystwa ul. Warszawska 19).
- 231 *Księga adresowa Polski (wraz z w. m. Gdańskiem) dla handlu, rzemiosł i rolnictwa 1926/1927*, Warszawa 1926, s. 877, 886; *Informator kresowy na województwo białostockie na rok 1930/1931*, Białystok 1930, s. 49; *Spis abonentów państwowych i koncesjonowanych sieci telefonicznych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) 1931/1932 r.*, [Warszawa 1931], s. 50; *Księga adresowo-handlowa m. Białegostoku na 1932/1933 r.*, oprac. F. Rotmański, Białystok 1932, s. 172, 183, 211; *Spis abonentów sieci telefonicznych Dyrekcji Okręgu i Telefonów w Warszawie (z wyjątkiem m. st. Warszawy) i Polskiej Akcyjnej Spółki Telefonicznej w miastach: Białymstoku i Łodzi z okolicą na 1938 r.*, Warszawa 1938.
- 232 APB, Sąd Okręgowy w Białymstoku. Wydział Hipoteczny, sygn. 338, nr 246, k. 42.
- 233 *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 27.05.1923, nr 114, s. 4.
- 234 M. Miłakowski, *Очеркъ Белостока...*, s. 96,
- 235 *Спавоchnый календарь по г. Белостоку на 1913 год*, Białystok 1913, s. 131, 142, 199.
- 236 A. Szot, *Towarzystwo Dobroczynności w Białymstoku w latach 1915–1919 (w okresie okupacji niemieckiej)*, w: *Wyzwolenie czy okupacja? Stosunek społeczności zamieszkujących pogranicze polsko-litewsko-białoruskie do zmieniających się w XX wieku systemów państwowych*, pod red. M. Kietlińskiego, W. Śleszyńskiego, Białystok 2006, s. 7-23.
- 237 *Walne Zebranie BOSO*, „Nowy Dziennik Białostocki” 14.04.1922, nr 86, s. 4; *XXV-lecie Białostockiej Ochotniczej Straży Ogniowej 1898-1923*, pod red. A. Lubkiewicz, [Białystok 1923], s. 33-34.
- 238 AAB, KMB-AM, Wypisy z ksiąg metrykalnych ślubów parafii dekanatu Białystok za 1897 r. (parafia Białystok), akt nr 97.
- 239 AAB, KMB-AM, Wypisy z ksiąg metrykalnych chrztów parafii dekanatu Białystok za 1898 r. (parafia Białystok), akt nr 962.
- 240 APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 83, k. 411-427; LPAH w Wilnie, f. 544, op. 1, d. 2865, k. 1-117.

- 241 *Nekrolog*, „Dziennik Białostocki” 18.08.1932, nr 228, s. 6.
- 242 *Spis abonentów Państwowej Sieci Telefonicznej na terenie województwa białostockiego na 1921/1922 r. (wg stanu na 1 października 1921 r.)*, Białystok [1921], s. 26, 34; *Księga adresowa Polski 1926/1927...*, s. 877, 883; *Informator kresowy 1930/1931...*, s. 58; *Spis abonentów 1931/1932...*, s. 51; *Księga adresowo-handlowa 1932/1933...*, s. 129, 188; *Spis abonentów 1938...*
- 243 W. Wróbel, *Dom szlachty...*, s. 51-54.
- 244 *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 19.01.1922, nr 15, s. 4.
- 245 *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 22.02.1923, nr 35, s. 4.
- 246 *Obwieszczenie*, „Białostocki Dziennik Wojewódzki” 15.12.1928, nr 13, s. 21; *Obwieszczenie*, „Białostocki Dziennik Wojewódzki” 15.05.1929, nr 9, s. 357.
- 247 *Księga adresowo-handlowa 1932/1933...*, s. 78.
- 248 *Spis abonentów 1938...*
- 249 *Księga adresowa Polski 1926/1927...*, s. 874; *Spis abonentów 1931/1932...*, s. 44; *Księga adresowo-handlowa 1932/1933...*, s. 129.
- 250 *Nowa placówka nauki i pracy*, „Dziennik Białostocki” 21.11.1925, nr 322, s. 4.
- 251 *Koło ziemianek staje do pracy społecznej. Zadaniem Koła jest praca wśród ludu i dla ludu wiejskiego*, „Dziennik Białostocki” 01.06.1927, nr 152, s. 4.
- 252 *Informator kresowy 1930/1931*, s. 48.
- 253 *Księga adresowo-handlowa 1932/1932...*, s. 188.
- 254 *Spis abonentów 1938...*
- 255 *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 18.05.1925, nr 135, s. 4.
- 256 Szeroko o rodzinie Zaczerniaków, działalności Józefa i twórczości Witolda, wraz z odniesieniami do źródeł archiwalnych, literatury i zbiorów prywatnych: S. Wicher, K. Karpińska, *Odkrywanie. Twórczość Witolda Stefana Zaczerniaka (1918-1999) z portretem rodzinnym w tle*, Białystok 2015, s. 4-23.
- 257 W. Wróbel, *Kilińskiego. Historia jednej ulicy*, Białystok 2016, s. 245-247.
- 258 *Kronika policyjna*, „Dziennik Białostocki” 13.01.1923, nr 3, s. 4.
- 259 *Kradzieże*, „Dziennik Białostocki” 28.03.1933, nr 87, s. 6.
- 260 APB, Akta notariusza J. Kurmanowicza w Białymstoku, sygn. 21, nr 994, 995, 996.
- 261 *Księga adresowo-handlowa 1932/1933...*, s. 38, 116, 209.
- 262 APB, Akta notariusza Z. Gąsiorowskiego w Białymstoku, sygn. 14, nr 585; tamże, sygn. 17, nr 585.
- 263 *Spis abonentów 1938...*
- 264 APB, Akta notariusza I. Koldrasińskiego w Białymstoku, sygn. 10, nr 585.

- ²⁶⁵ APB, Akta miasta Białegostoku, sygn. 140.
- ²⁶⁶ APB, Zarząd Miejski w Białymstoku 1944-1950, sygn. 109, k. 38.
- ²⁶⁷ Tamże, syn. 98, k. 8.
- ²⁶⁸ *Kamienica, Białystok, ul. Warszawska 9*, karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, oprac. A. Dolistowski, 1976 oraz wkładka do karty ewidencyjnej, oprac. Z. Cybulko, 2001 (nr 0335, mszps. w zbiorach WUOZ Białystok).
- ²⁶⁹ <http://www.kaczynskiispolka.pl/projekty/realizacje/37> [dostęp: 10.09.2017].

INDEKS OSOBOWY

A

Aleksander I 29, 31, 35, 37, 48
Aleksander III 73
Ancuszkiewicz Bartosz 8
Arcimowicz Eufrozyna 44
Arcimowicz Flora 44
Aronson Minucha 71

B

Becker Georg 12, 17
Becker Henryk 26
Bednarska Janina, c. Teofila 78
Bednarska Paulina 77
Bednarski Stanisław, s. Teofila 78
Bednarski Teofil 77, 78
Bernacka Bronisława z Czechów 84
Bernacka Genowefa 84
Bernacka Kazimiera 84
Bernacki Józef 84
Bernacki Józef, s. Józefa 84
Bernacki Roman 84

Biała (Białówna) Irena 74
Biała Kazimiera z Kobylińskich 74
Biały Józef 74
Bielecki Kazimierz 15, 17
Bielecki Szymon 13
Bienkiewicz Izabela z Grądzkich 48
Bienkiewicz Piotr 49
Bieńskiewicz Izabela 146
Bode Henryk 26
Bogdanowiczowa Elżbieta 15
Borowik Bogdan 85
Braniccy 14, 15
Branicka Izabela z Poniatowskich 14, 17, 19, 20, 114
Branicki Jan Klemens 12, 13, 14, 17, 19, 20
Branicki Stefan Mikołaj 12
Brzezinski Michał, s. Wojciecha 14
Brzezińska Katarzyna, c. Wojciecha 14
Brzezińska Magdalena 14
Brzezińska Marianna, c. Wojciecha 14

Brzeziński Wojciech 12, 14

Bułkowsztejn Szmul 71

C

Celeszyńska Anna 39

Celeszyński Bolesław, s. Marcina
39

Celeszyński Marcin 39

Chelmicki Stanisław 148

Chodkiewicz Aleksander 8

Chodyko Aleksander, ks. 91

Chrzczonowicz Jerzy 44

Cicierska Konstancja z Kuczyńskich 34

Cicierska Paulina c. Dominika 35

Cicierska Sabina Dorota Maria Ewa, c.
Dominika 35

Cicierski Dominik 37, 38

Cicierska Elżbieta, c. Dominika 35

Cicierska Konstancja z Grzybowski
35

Cicierska Konstancja z Kuczyńskich
32

Cicierski Dominik 32, 33, 34, 35, 48,
60

Cicierski Jakub 32, 33

Cicierski Justyn Lambert Adam,
s. Dominika 35

Cicierski Stefan Dominik Ildefons Jó-
zef Nepomucen Franciszek Ignacy
Adam Konstanty,
s. Dominika 35

Czajkowski Edward 94

Czarkowscy 56

Czechowska krawcowa 101

Czyż Michał 27

D

Daszkiewicz Michał 48

Daszkowska Małgorzata 112

Dąbrowski Franciszek 14

Dedekind Henryk 27

Dederko Barnaba 81

Dederko Janina Rozalia z Sakowiczów
79, 80, 81, 82, 83, 84, 85

Dederko Kazimierz 80, 81

Dederko Kazimierz, s. Rocha 81

Dederko Marian 80, 81, 82, 83, 84, 86,
87

Dederko Paweł 80

Dederko Roch 81

Dederko Roch, s. Sotera 81

Dederko Soter 81, 82

Dederko Szymon 87

Dederkowie 82, 83, 84, 85, 86, 87, 95,
103

Dederko Wiktor 81, 82

Dederko Wiktoria z Gawrońskich 81

Dederko Wiktoria z Kamińskich 81

Dederko Witold 82, 83, 86, 87

Dederko Wanda ze Świątorzeckich 81
Dehais, marszałek dworu Izabeli Bra-
nickiej 17

Dolistowska Małgorzata 21

Drewnowski Henryk 48

Dunajewski Albin, ks. 61

E

Ehm Krzysztof 27

F

Falkowski Piotr 39

Fryderyk Wilhelmem III 19, 29

Fryk Leokadia 84

G

Gakowski Wojciech 17

Gałączyńska Stanisław 101

Gładysz Aleksander 95

Godyński Franciszek 95

Grądzcy 48

Grądzka Marianna 48

Grądzka Zuzanna z Drewnowskich 47,
48, 49

Grądzki Wiktor 34, 47, 48, 49

Grzybowska Aniela z Wodzińskich 35

Grzybowski Józef 35

Gudalewska Anna 84

Guzowscy 15

Guzowski Mateusz 17

HHalpern-Tumarkin Szejna Małka
74

Hausleiter Teodor 27

Holland Johann 28, 37

Holobowitz 17

Holsche August Karl 19

Holtz 17

Hołdanowska Kazimiera 68

Horbaczevska Salomea 68

Hryniewicki Teofil, ks. 59

Hryniewicz Stanisław 98, 99

J

Jackowscy 15, 22

Jackowska Dorota 14

Jackowska Konstancja z Brzezińskich
14

Jackowska Marianna 10

Jackowski Antoni 17, 24

Jackowski Kacper 10

Jackowski Piotr 14

Jackowski Stefan, bojar 12, 14, 17, 23,
24

Jackowski Wojciech 14

Jagientowicz Jan 101

Janiewiczowie 49

Jankowski Stanisław 95

Januszewska Halina 97

Jarand, dziekan gnieźnieński 112

Jarosławski Romuald 102

Jaszewicz Dawid 14

Jaworski Aleksander 95

Jozobik Cecylia 15

Jozobik Franciszka 15

Jozobik Jakub 17

Jozobik Maciej, kowal 15

Jozobikowie 15

Jozobik Stanisław 17

K

Kaczyński Janusz, inż. arch. 103

Kaligowski Krystian sukiennik 15, 17

Kaluchiewicz Aleksander 68

Kaluchiewicz Julia 68

Kałuba Eugenia z Torrigelli-Epsztejn 78

Kałuba Konstancja z Offerskich 78

Kałuba Michał 78

Kałuba Mikołaj s. Pawła 78

Kałuba Paweł 78, 83

Karpowicz Józef 94, 95

Karpowicz Maria 101

Karpowicz Zofia 97

Kasperek Wojciech 17

Katarzyna II 38

Kazimierz Jagiellończyk 8

Kerwin Hulda 94

Kitszel Edmund 94

Klejn Jerzy dr 95

Kobylińska Władysława ze Szpilewskich
73, 74

Kobyliński Dominik 73

Kobyliński Jan 73, 74

Kodyńska Katarzyna 10

Kodyński Jakub 17

Kodyński Tomasz 14

Kodyński Wojciech 10, 13, 14, 15, 17

Kolisko Witosław 90

Kon Michel 83

Korbut Anna 14

Korbut Magdalena, c. Mikołaja 14

Korbut Mikołaj 12, 14, 17

Korbut Szymon, s. Mikołaja 14, 17

Korybut Antoni 10

Korycki Aleksander 95

Kosiński Józef 44

Kościuszko Tadeusz 35

Kowalewska Józefa 39

Kozłowska Magdalena, s. Wawrzyńca 15

Kozłowska Zofia 15

Kozłowski Jakub, s. Wawrzyńca 15

Kozłowski Jan, s. Wawrzyńca 15

Kozłowski Wawrzyniec, lokaj 15

Kramkowski Stefan 67, 68

Krzyżaniak Janina z Białych 74

Kuczyńska Magdalena z Kossakow-
skich 33

Kuczyński Leon 33

Kulikowski Wiktor Czesław 95

L

Lamprecht Wilhelm 94, 95

Langhamer Jan 54

Latkowska Teresa 146

Latkowski Lucjan 146

Lerenbrun Krzysztof 27

Lewkowicz, plenipotent dóbr Radziwił-
łowskich 57

Lietke 17

Luz 17

Ł

Łastek Hebda z Grabia 112
 Łopatecki Karol 10
 Łoś Maria, hr. 97
 Łowicki Józef 44
 Łuszczewski Witold 95

M

Madejowa Zofia z Kieszkowskich 147
 Małaszkiwicz Brygida 39
 Małaszkiwicz Róża 39
 Malinowska Zofia 97
 Malinowski Mieczysław 95
 Malinowski Waclaw 95
 Malinowski Zygmunt 95
 Małachowska Augusta Wiktoria
     z Sakowiczów 55, 60, 61, 64, 68,
     70, 75, 78, 79, 80, 83, 86, 116, 145,
     149
 Małachowska Janina 146
 Małachowska Wanda 146
 Małachowska Zofia z Wysockich 61
 Małachowski Aleksander 146
 Małachowski Maksymilian 61, 63, 64,
     147
 Małachowski Roman 61
 Matuszewski Marianna, c. Wojciecha
     14
 Matuszewski 17
 Matuszewski Jan, s. Wojciecha 14
 Matuszewski Maciej 10
 Matuszewski Michał 14
 Matuszewski Stanisław, s. Wojciecha
     14
 Matuszewski Wojciech 12, 14
 Matylska Marianna 68
 Matylski Bronisław 68
 Matylski Jan 68
 Michałko Józef 10
 Michałowska Emilia Weronika 110
 Michałowska Konstancja Aniela Anna
     ze Szczerbińskich 110
 Michałowska Maria Michalina 110
 Michałowska Weronika z Łęskich 110
 Michałowski Kazimierz 110
 Michałowski Kazimierz, s. Kazimierza
     110
 Michałowski Marceli 42
 Michnowicz Mikołaj zw. Bakałarzem 8
 Mikołaj I 53
 Mirecki Roman 101
 Mitkiewicz-Żółtek Ignacy 95
 Młodeccy 87, 91
 Młodecka Anna z Zachertów 88
 Młodecka Łucja 87
 Młodecki Arnolf 87
 Młodecki Jan 119
 Młodecki Józef s. Pawła 87
 Młodecki Józef, s. Stanisława Józefa 87,
     88, 90
 Młodecki Mikołaj 87
 Młodecki Paweł 87
 Młodecki Paweł, s. Stanisława Dionize-
     go 87

Młodecki Sebastian 87
Młodecki Stanisław Dionizy 87
Młodecki Stanisław Józef 86, 87, 88,
90, 119
Młodecki Stanisław, s. Pawła 87
Młodecki Wiktor 87
Moskalewska Maria 85
Mościcka Anna ze Szpilewskich 71, 72
Mościcka Maria c. Henryka 72
Mościcka Stanisława z Niedziałkow-
skich 71
Mościcka Zofia, c. Henryka 72
Mościcki Henryk 71, 72
Mościcki Władysław 71, 72
Muklewicz Aleksander 77
Muklewicz Maria 77
Murdzieńska Irena z Młodeckich 87

N

Napoleon Bonaparte 29, 34, 48, 81
Niemira Michał 34
Nosowicz Hanc 8
Nowicka Zofia z Grądzkich 48
Nowicki Tadeusz 48

O

Obuchowiczowa guwernantka 15, 17
Ogińscy 80
Ogiński Andrzej 80
Ogiński Franciszek Ksawery 80
Ogiński Tadeusz 80
Olszewski Józef 39

Olszyński Władysław 95
Ołdakowscy 75
Ołdakowska Józefa z Kuropatnickich
75
Ołdakowska Kazimiera z Kaluchewi-
czów 39
Ołdakowska Paulina z Rukiewiczów 75
Ołdakowski Dionizy 75
Ołdakowski Jakub 75
Ołdakowski Melchior 39, 75
Ołdakowski Stanisław 44
Ołdakowski Władysław 74, 75,
77
Ołdakowski Wojciech Wilhelm 39, 44,
54, 75
Orsetti Franciszek 47
Ossolińska Aleksandra 87
Oświęciński Michał 95

P

Pałczyński Jan, bojar 12, 15
Pałczyński Mateusz 10
Pałczyński Stefan 17
Parafianowicz Stanisław 95
Pawelska Konstancja 14
Pawelski Adam, s. Wojciecha 14
Pawelski Wojciech siodlarz 14,
17
Pella Jan, bp. włocławski 70
Pietraszewicz Adam 14
Pietraszewska Maria 97
Pilarczyk Józef 84

- Pilarczyk Ludwika 84
 Pilcicka Elżbieta 49
 Piotrowscy 43
 Piotrowska Ewa z Tokarzewiczów 41
 Piotrowska Konstancja, c. Ludwika 43
 Piotrowska Ludwika, c. Ludwika 43
 Piotrowska Wiktoria, c. Ludwika 43
 Piotrowski Aleksander, s. Ludwika 43
 Piotrowski Ludwik 43
 Piotrowski Marcin 43
 Płażewski Ignacy 86
 Ponikowski Cezary 148
 Potocka Joanna z Potockich 18
 Potocki Feliks 18
 Potocki Jan 18
 Prasser Jan 27
 Puchalska Katarzyna z Wawruczuków 14
 Puchalski Łukasz 14
- R**
- Radziwiłł Dominik 51
 Radziwiłł Józefa 50
 Radziwiłł Maria 50
 Radziwiłłowie 50, 51, 56
 Radziwiłł Stefania 51
 Rajska Zofia 146
 Rawenee lekarz 17
 Rogalko Franciszek 77
 Rogalko Helena, c. Franciszka 77, 78
 Rogalko Teofila 77
- Rogoyski Kazimierz 95
 Romanow Chasza 100
 Rosalli (Jozobik) Jakub 17
 Rosentretter 17
 Roszczyńscy 56
 Roszczyńska Julia, c. Antoniego 67
 Roszczyńska Katarzyna 67
 Roszczyński Antoni 67
 Roszczyński Antoni, s. Antoniego 67
 Roszczyński Michał, s. Antoniego 67
 Rozenthal 86
 Rukiewicz Antonina z Adamowiczów 75
 Rukiewicz Tomasz 75
 Ruszkowska Walentyna 101
 Rutkowski Antoni 95
 Rybołowicz Jan, s. Mateusza 43
 Rybołowicz Konstantyn, s. Mateusza 43
 Rybołowicz Mateusz 43
 Rymiński Jan 95
- S**
- Sakowicz Anna z Mierkowskich 49, 54, 57
 Sakowicz Anna z Sakowiczów 146
 Sakowicz Artur 49
 Sakowicz Bolesław 55
 Sakowicz Dionizy 49, 57, 79
 Sakowicz Dionizy Józef 50
 Sakowicz Eugeniusz 49, 57

- Sakowicz Franciszek 50, 51
Sakowicz Idalia 49
Sakowicz Jakub 39, 49, 54, 56, 57, 58,
59, 60, 61, 67, 68, 69, 75, 79, 80
Sakowicz Jan 49, 51, 52, 53, 54, 56, 57,
79
Sakowicz Jan s. Dionizego 146, 148
Sakowicz Jan s. Jana 50, 57, 79, 80
Sakowicz Józefa Helena 50
Sakowicz Józefata 50
Sakowicz Józef Zachariasz 50
Sakowicz Konstanty 112
Sakowicz Laurentyna Melania 49
Sakowicz Leokadia z Wojtkowskich 67
Sakowicz Ludwika z Izbickich 50
Sakowicz Marian 146
Sakowiczowie 46, 49, 50, 54, 55, 56, 67,
68, 73, 74, 80
Sakowicz Rozalia, c. Franciszka 50
Sakowicz Tekla Anna 50
Sakowicz Wiktoria z Grądzkich 46, 47,
48, 49, 54, 56, 59, 60, 61, 148
Sakowicz Witold 57, 146
Sakowicz Witold August 49
Sakowicz Władysław 49
Sakowicz Zygmunt 55
Sak Stanisław 50
Sawiccy 15, 22
Sawicka Apolonia, c. Kazimierza 14
Sawicka Franciszka, c. Kazimierza 14
Sawicka Helena 84
Sawicka Irena 84
Sawicka Marianna, c. Kazimierza 14
Sawicka Marianna z Suplikowskich
24
Sawicka Rozalia 14, 24
Sawicki Kazimierz 12, 13, 14, 24
Sawicki Wojciech 17
Sawicki Wojciech, s. Kazimierza 14, 24
Sawka (Sawicki) 17
Schmidt Fryst 27
Scholle Jan 26
Schtultz Krzysztof 25, 26, 27, 28, 30, 32,
40, 67, 71, 75, 82
Simonowicz Iwan 67, 68
Słowińska Antonina 147
Smorczewski Konstanty 93
Sobolewski J. P. 17
Sokołowski Marian 61
Sokółski Adam 62
Spławski Edmund 102
Stachler Franz 26
Stanicka Teresa 39
Starzeńscy 48
Starzeński Michał 47
Starzeński Maciej 112
Starzeński Wiktor 55
Starzyńska (Staszyńska) 17
Sulikowski Stefan 95
Suplikowski 24
Syrewicz Józef 44
Syrewicz Salomea z Tokarzewiczów 41
Szaniczuk Ewa 24
Szaniczuk Ewa, c. Tomasz 24

Szaniczuk Jan, s. Tomasza 24
 Szaniczuk Tomasz 24
 Szaniczuk Tomasz, s. Tomasza 24
 Szczerbinin Siemion 31
 Szczuka Adela 44, 110
 Szczuka Adela z Konopków 110
 Szczuka Andrzej 37, 110
 Szczuka Andrzej Stanisław 110
 Szczuka Dominik Julian 110
 Szmidt Anatol 95
 Szmidt Teodor 95
 Szpak Jan Stanisław, s. Sylwestra 46
 Szpak Sylwester 45
 Szpak Zofia 45
 Szpilewscy 68, 71, 72, 73, 74, 75
 Szpilewska Felicja z Narbuttów 68, 71
 Szpilewska Helena 71
 Szpilewska Kazimiera z Kuczyńskich 71, 73
 Szpilewska Maria 71
 Szpilewski Adolf 71, 73
 Szpilewski Gustaw 68, 71, 73, 74, 75
 Szpilewski Tadeusz 71
 Szpilewski Waldemar 71
 Szpilewski Władysław 71
 Szejn M. 101
 Swarc Maria 84
 Szyller Karol 54
 Szymanowska Marianna Franciszka Tekla z Potockich 19
 Szymańska Maria 85

T

Tenczyńska Jadwiga 97
 Tenczyński T. 94
 Theyls Ignacy 31
 Tindrowa-Krupicka Anna 14
 Toczyłowski Kazimierz 95
 Tokarzewicz Aleksander 40, 41, 42, 43, 44, 46, 49
 Tokarzewicz Antonina z Eysmontów 41, 42
 Tokarzewicz Antonina Zofia 44
 Tokarzewicz Idalia Antonina Joanna 44
 Tokarzewicz Jakub 41, 42
 Tokarzewicz Józef Klemens 44
 Tokarzewicz Julia z Wolskich 42, 43, 44
 Tokarzewicz Juliusz Wojciech 44
 Tokarzewiczowie 41, 44, 45, 46
 Tokarzewicz Tomasz 41
 Tołoczko Idalia z Sakowiczów 57
 Tołoczko Marcin 146
 Tołoczko Tekla z Sakowiczów 49
 Tołoczko Wincenty 49
 Tomaszewski Norbert Dariusz 34
 Turnau 17
 Tyktin Abram 98, 99, 100
 Tyktin Fanny z Kastyłańskich 100
 Tyktin Józef 99
 Tyktin Mordechaj 99
 Tyktin Mordechel 100
 Tyktinowie 100

U

Ulanicki Jan 63
Urbanowicz Bolesław 90

W

Walicki Aleksander 112
Wawruczuk Kazimierz 12, 14, 17
Wawruczuk Małgorzata 14
Wieczorek Helena 85
Wieliczko Anna c. Wincentego 84
Wieliczko Anna z Gienezsów 84
Wieliczko Antoni 84
Wieliczko Wincenty 84
Wielopolski 87, 119
Wiesiołowski Piotr 8
Wilczewska Melania 67
Wiszniewicz Bogdan 8
Wiszniewski Teodor 95
Wolisch Karol 101
Wolscy 44
Wolska Idalia 43
Wolska Józefa z Grzymajłów 43
Wolska Pamela 43, 44, 46, 49
Wolski Edward 43
Wolski Jan 43, 44
Woycieszko Jan 10
Woźniak Adam 101
Wróbel Anna 112
Wróbel Antoni 26, 112
Wysocka Aleksandra 68

Wysoczyn Aleksander 31
Wysoczyn Dymitr 30, 31, 37

Z

Zachert Helena 97
Zaczeniuk Bernard 99
Zaczeniuk Józef 98, 99, 100
Zaczeniuk Olga z Dawgalewiczów 99, 100
Zaczeniukowie 99
Zaczeniuk Witold Stefan 99
Zagórska Franciszka 146
Zawadzki Andrzej 17
Zbirohowska-Kościa Anna ze Smorzewskich 93
Zbirohowska-Kościa Halina 97
Zbirohowska-Kościa Halina Zofia 93
Zbirohowski-Kościa Witold 91, 92, 93, 94
Zdanowska Pelagia z Wolskich 43, 44
Zdanowski Piotr 43
Zesztowtt Henryk, inż. 95

Ż

Żeleńska vel Malicka Zuzanna 87
Żyliński Wacław, bp wileński 59

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Archiwum Radziwiłłowskie, dz. XXI, teka 33; dz. XXV, nr 1487; dz. V, nr 13741

Archiwum Roskie, sygn. 82

Archiwum Skarbu Koronnego, Oddział I, sygn. 70

Księgi grodzkie brańskie, sygn. 39, 44, 55

Księgi metrykalne parafii wyznania rzymskokatolickiego z diecezji łuckiej i wileńskiej, sygn. 843

Archiwum Państwowe w Białymstoku

Akta miasta Białegostoku, sygn. 8, 78, 95, 138, 140

Kamera Wojny i Domen w Białymstoku, sygn. 715, 2193, 2207, 2208,

Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 18, 64, 80, 83, 86, 88, 92, 98

Inspekcja podatkowa miasta Białystok i powiatu białostockiego, sygn. 11

Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 4, 5, 7, 12, 14, 27

Akta notariusza I. Kołdrasińskiego w Białymstoku, sygn. 10

Akta notariusza J. Kurmanowicza w Białymstoku, sygn. 21

Akta notariusza Z. Gąsiorowskiego w Białymstoku, sygn. 14, 17

Zarząd Miejski w Białymstoku 1944–1950, sygn. 98, 109

Sądowy zbiór testamentów, umów i weksli, sygn. 530

Sąd Okręgowy w Białymstoku. Wydział Hipoteczny, sygn. 338

Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku

Archiwum Parafii Farnej w Białymstoku

- Archiwum kościoła parafialnego białostockiego, ułożone, spisane i zebrane przez ks. Piotra Kalinowskiego kapłana Zgromadzenia Misji, kapelana Gimnazjum Białostockiego, w roku 1818 w sierpniu czasie wakacyjnym
- Księga różnych zaleceń rządowych i policyjnych oraz obwieszczeń i komunikacji. Nieporządkiem (1799-1822)
- Spis miasta parafian za 1853 rok i następne aż do 1861 roku
- Книга о исповедующихся и причащающихся Белостокской римско-католической церкви за 1869 год
- [Spis parafian białostockiego kościoła z 1883 r.]
- [Spis parafian białostockiego kościoła z 1891 r.]
- [Spis parafian białostockiego kościoła z 1913 r.]
- [Spis parafian białostockiego kościoła z 1916 r.]

Archiwum Parafii w Juchnowcu Kościelnym

- Regestr ludności parafii juchnowieckiego kościoła w 1825 roku
- Księga zapowiedzi ślubnych 1822-1870

Archiwum Parafii w Zabłudowie

- Księga chrztów parafii w Zabłudowie z lat 1753-1770
- Księga chrztów parafii w Zabłudowie z lat 1770-1791
- Księga pogrzebów parafii w Zabłudowie z lat 1760-1776

Akta Parafii w Janopolu

- Ведомость о числе прихожан принадлежащих к янопольскому филиальному римско-католическому костелу в 1860 году
- Zbiór luźnych dokumentów

Kuria Metropolitalna Białostocka

- Wypisy z ksiąg metrykalnych chrztów parafii dekanatu Białystok za 1866 r. (parafia Białystok)
- Wypisy z ksiąg metrykalnych chrztów parafii dekanatu Białystok za 1873 r. (parafia Białystok)
- Wypisy z ksiąg metrykalnych ślubów parafii dekanatu Białystok za 1897 r. (parafia Białystok)

- Wypisy z ksiąg metrykalnych chrztów parafii dekanatu Białystok za 1898 r. (parafia Białystok)
- Wypisy z ksiąg metrykalnych pogrzebów parafii dekanatu Białystok za 1903 r. (parafia Białystok)

Archiwum Narodowe w Krakowie

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Najświętszej Marii Panny w Krakowie, seria 2, sygn. 180

Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie

rkps. 1777 IV, 1099 IV

Biblioteka Narodowa w Warszawie

Korespondencja i drobne utwory XIX i XX wieku, nr 41322

Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie

f. 544, op. 1, d. 2865

f. 604, op. 1, d. 5994, 5998

f. 604, op. 58, d. 5, 7, 18, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 30, 32, 36, 39, 45, 65, 69, 74, 89

f. 694, op. 5, d. 4549

Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Grodnie

f. 1, op. 8, d. 1970, 2422, 2424, 2638, 2788

f. 1, op. 34, d. 2154

f. 2, op. 13, d. 981

f. 12, op. 1, d. 340

f. 14, op. 1, d. 372 (cz. 2)

f. 96, op. 1, d. 1198

f. 127, op. 1, d. 86

f. 320, op. 1, d. 1353, 1579

Narodowe Historyczne Archiwum Białorusi w Mińsku

f. 694, op. 2, d. 2648, 2659, 2663

f. 694, op. 4, d. 518

f. 1708, op. 1, d. 160

Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie

Teki Glinki, nr 315, 316

Staatsbibliothek zu Berlin

Kartenabteilung, SBB-III-C-Kart-X 48585

Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego

Dział Rękopisów, f. 57-B53-1352

Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich

Dział Rękopisów, f. 16, nr 134

Centralne Państwowe Archiwum Wojenno-Historyczne w Moskwie

f. 846, op. 16, d. 21756

Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne w Sankt Petersburgu

f. 1293, op. 168, gubernia grodzieńska: d. 5

Źródła drukowane

XXV-lecie Białostockiej Ochotniczej Straży Ogniowej 1898–1923, pod red. A. Lubkiewicza, [Białystok 1923]

Białystok ilustrowany, zeszyt pamiątkowy, pod red. A. Lubkiewicza, Białystok 1921

Dikow P., *Список землевладений в гродненской губернии*, cz. 1, Grodno 1890

Dodatek drugi do gazety, „Kuryer Litewski” 16.10.1833, nr 122

Informator kresowy na województwo białostockie na rok 1930/1931, Białystok 1930

Kokardki obchodowe, „Dziennik Białostocki” 02.05.1920, nr 103, s. 4.

Koło ziemianek staje do pracy społecznej. Zadaniem Koła jest praca wśród ludu i dla ludu wiejskiego, „Dziennik Białostocki” 01.06.1927, nr 152, s. 4

Kradzieże, „Dziennik Białostocki” 28.03.1933, nr 87, s. 6

Kronika policyjna, „Dziennik Białostocki” 13.01.1923, nr 3, s. 4

Księga adresowa Polski (wraz z w. m. Gdańskiem) dla handlu, rzemiosł i rolnictwa 1926/1927, Warszawa 1926

Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim na rok 1904, Warszawa 1904

- Księga adresowo-handlowa m. Białegostoku na 1932/1933 r.*, oprac. F. Rot-mański, Białystok 1932
- Księga wizyty dziekańskiej dekanatu podlaskiego przeze mnie księdza Bazy-lego Benedykta Guttorskiego dziekana podlaskiego, plebana golniewskiego w roku 1773 miesiąca Novembra dnia 17 iuxta vetus kalendarza sporządzona*, opr. J. Maroszek, W. F. Wilczewski, Białystok 1996
- Kupno domu*, „Dziennik Białostocki” 27.07.1921, nr 165, s. 4.
- Ми́тковский М., *Очеркъ Белостока въ историческомъ, этнографическом и бытовомъ отношеніяхъ съ приложеніями*, Кііѡвъ 1897
- Nekrolog*, „Dziennik Białostocki” 18.08.1925, nr 227, s. 6
- Nekrolog*, „Dziennik Białostocki” 18.08.1932, nr 228, s. 6
- Nowa placówka nauki i pracy*, „Dziennik Białostocki” 21.11.1925, nr 322, s. 4
- Obwieszczenie*, „Białostocki Dziennik Wojewódzki” 15.05.1929, nr 9, s. 357
- Obwieszczenie*, „Białostocki Dziennik Wojewódzki” 15.12.1928, nr 13, s. 21
- Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 15.02.1920, nr 38, s. 4
- Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 22.02.1923, nr 35, s. 4.
- Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 27.05.1923, nr 114, s. 4.
- Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 18.05.1925, nr 135, s. 4
- Obwieszczenie*, „Nowy Dziennik Białostocki” 19.01.1922, nr 15, s. 4.
- Памятная книжка гродненской губернии на 1847 г.*, Grodno [1847]
- Памятная книжка гродненской губернии на 1848 г.*, Grodno [1848]
- Памятная книжка гродненской губернии на 1857 г.*, Grodno [1857]
- Памятная книжка гродненской губернии на 1858 г.*, Grodno [1858]
- Памятная книжка гродненской губернии на 1860 г.*, Grodno [1860]
- Памятная книжка гродненской губернии на 1861 г.*, Grodno [1861]
- Памятная книжка гродненской губернии на 1862 г.*, Grodno [1862]
- Памятная книжка гродненской губернии на 1873 г. Часть 1 (адрес-календарь)*, Grodno 1873
- Памятная книжка гродненской губернии на 1874 г. Часть 1 (адрес-календарь)*, Grodno 1874
- Памятная книжка гродненской губернии на 1875 г. Часть 1 (адрес-календарь)*, Grodno 1875
- Памятная книжка гродненской губернии на 1876 г. Часть 1 (адрес-календарь)*, Grodno 1876
- Памятная книжка гродненской губернии на 1877 г. Часть 1 (адрес-календарь)*, Grodno 1877

- Памятная книжка гродненской губернии на 1878 г. Часть 1 (адрес-календарь), Grodno 1878*
- Памятная книжка гродненской губернии на 1879 год. Адрес-календарь и статистическо-справочные сведения, Grodno 1878*
- Памятная книжка гродненской губернии на 1880 год. Адрес-календарь и статистическо-справочные сведения, Grodno 1879*
- Памятная книжка гродненской губернии на 1881 год. Адрес-календарь и статистическо-справочные сведения, Grodno 1880*
- Памятная книжка гродненской губернии на 1882 год. Адрес-календарь и статистическо-справочные сведения, Grodno 1881*
- Памятная книжка гродненской губернии на 1883 год. Адрес-календарь и статистическо-справочные сведения, Grodno 1882*
- Памятная книжка гродненской губернии на 1884 год. Адрес-календарь и статистическо-справочные сведения, Grodno 1883*
- Памятная книжка гродненской губернии на 1885 год. Адрес-календарь и статистическо-справочные сведения, Grodno 1884*
- Памятная книжка гродненской губернии на 1887 год. Адрес-календарь и статистическо-справочные сведения, Grodno 1886*
- Памятная книжка гродненской губернии на 1889 год. Адрес-календарь и статистическо-справочные сведения, Grodno 1888*
- Памятная книжка гродненской губернии на 1898 год, Grodno 1897*
- Памятная книжка гродненской губернии на 1900 год, Grodno 1899*
- Памятная книжка гродненской губернии на 1902 год, Grodno 1901*
- Памятная книжка гродненской губернии на 1904 год, Grodno 1904*
- Памятная книжка гродненской губернии на 1906 год, Grodno 1906*
- Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. Собрание второе, т. XVII, Sankt Petersburg 1830*
- Полное собрание законов Российской империи, т. XX (1774–1780), Sankt Petersburg 1830*
- Полное собрание законов Российской империи, т. XXX (1808–1809), опрас. М. М. Sperański, Sankt Petersburg 1830*
- Poświęcenie lokalu, „Nowy Dziennik Białostocki” 12.01.1922, nr 9, s. 3*
- Powierza P., Wspomnienia z powstania styczniowego 1863 roku. Testament moralny autora, Białystok 1996*
- Przemysław a filantropia, „Tygodnik Ilustrowany” 1909, nr 39, s. 807.*

- Rocznik adresowy gubernij Królestwa Polskiego na rok 1900*, Warszawa 1899
- Rocznik adresowy Królestwa Polskiego na rok 1901*, Warszawa 1900
- Rocznik adresowy Królestwa Polskiego na rok 1902*, Warszawa 1902
- Rocznik adresowy Królestwa Polskiego na rok 1903*, Warszawa 1903
- Rossya, „Kuryer Litewski” 14.10.1811, nr 32, s. 3.
- Spis abonentów Państwowej Sieci Telefonicznej na terenie województwa białostockiego na 1921/1922 r. (wg stanu na 1 października 1921 r.)*, Białystok [1921]
- Spis abonentów państwowych i koncesjonowanych sieci telefonicznych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) 1931/1932 r.*, [Warszawa 1931]
- Spis abonentów sieci telefonicznych Dyrekcji Okręgu i Telefonów w Warszawie (z wyjątkiem m. st. Warszawy) i Polskiej Akcyjnej Spółki Telefonicznej w miastach: Białymstoku i Łodzi z okolicą na 1938 r.*, Warszawa 1938
- Spisy mieszkańców Białegostoku z lat 1799–1853*, oprac. W. Wróbel, W. Szwed, Białystok 2016
- Справочный календарь по г. Белостоку на 1913 год*, Białystok 1913, s. 131, 142, 199.
- W dniu wczorajszym*, „Nowy Dziennik Białostocki” 13.01.1922, nr 10, s. 3
- Walne Zebranie BOSO*, „Nowy Dziennik Białostocki” 14.04.1922, nr 86, s. 4

Opracowania

- Album Powązek*, oprac. i wyd. W. Jeziorowski, Warszawa 1915
- Bajkowski M., *Melchior Ołdakowski (1767–1838). Marszałek szlachty białostockiej i jego rodzina*, „Białostoczczyzna” 1992, z. 2, s. 39.
- Bernacki E., *Irena Białówna (1900–1982)*, „Białostoczczyzna” 1994, nr 1, s. 85–89
- Bernacki E., *Irena Białówna*, [w:] *Lekarze Białostoczczyzny 1939–1950*, Białystok 1991, s. 3
- Boniecki A., *Herbarz polski*, t. IV, Warszawa 1901
- Dobroński A., *Dominik Ciecierski, marszałek szlachty obwodu białostockiego w świetle grodzieńskich materiałów archiwalnych*, „Ciechanowiecki Rocznik Muzealny” t. X, z. 2, 2014, s. 49–63
- Dolistowska M., *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795–1939*, Białystok 2009
- Fotografowie Białostoccy*, tekst historyczny W. Wróbel, fotografie z kolekcji M. Marcza, Białystok 2016

- Górski P. W., Tomaszewski N. D., *Nagrobek Dominika Ciecierskiego na Starym Cmentarzu Katolickim w Dreźnie*, „Ciechanowiecki Rocznik Muzealny” t. X, z. 2, 2014, s. 77-85
- Herby rycerstwa polskiego na zamku w Kórniku*, t. 2, Warszawa 1998, s. 738-739
- Jabłoński K. A., *Biały i Czerwony. Kościoły białostockiej parafii farnej*, red. i oprac. A. Szot, Białystok 2008
- Jankowski Cz., *Powiat oszmiański. Materiały do dziejów ziemi i ludzi*, cz. 2, Petersburg 1897
- Jaszczołt T., *Ciecierscy herbu Rawicz w świetle ksiąg metrykalnych i informacji z gazet z XVII–XIX w.*, „Ciechanowiecki Rocznik Muzealny” t. X, z. 2, 2014, s. 87-138
- Kalabiński S., *Pierwszy okres przemysłu i klasy robotniczej Białostockizny 1807–1870*, Warszawa 1968
- Kapica-Milewski I., *Herbarz*, Kraków 1870
- Kelma E., *Ród Sakowiczów i jego majątności w XV i pierwszej połowie XVI wieku*, „Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historia” 1989, t. 3, Poznań, s. 114.
- Kobieta w fotografii Dederków*, Białystok 2012, s. 4-8.
- Kozłowska-Świątkowska E., *Cały świat gra komedię. 50 lat Państwowego Teatru Dramatycznego im. Aleksandra Węgierki w Białymstoku*, Białystok 1995
- Kozłowski E., *Mościcki Henryk Stanisław (1881–1952)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXII, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1977, s. 140-143
- Kubicki P., *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i ojczyzny w latach 1861–1915*, cz. 2 (dawna Litwa i Białoruś), t. IV, Sandomierz 1938
- Kukowski L., *Oddziały kawalerii II Rzeczypospolitej*, Grajewo 2004
- Lech M. J., *Białystok – miasto i jego mieszkańcy w XVIII w.*, „Rocznik Białostocki” 1966, t. VI, s. 446.
- Łopatecki K., *O instytucji dożywocia na przykładzie małżeństwa Jana Klemensa i Izabeli Branickich*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2016, nr 9, s. 39-66
- Łopatecki K., *Sprzedaż dóbr białostockich przez spadkobierców Jana Klemensa Branickiego*, „Studia Podlaskie” 2015, t. XXIII, s. 75-99
- Łopatecki K., *Ustrój XVIII-wiecznego miasta Białystok*, „Miscellanea Historico-luridica” 2015, t. XIV, 2015, s. 349-379
- Łuniewski J., *Ppor. c.w. dr med. Irena Biała ps. „Bronka” (1900–1982)*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska w Białymstoku” 2003, t. XVI, s. 107-118

- Małek A., *Kamera Wojny i Domen departamentu białostockiego Nowych Prus Wschodnich 1796–1807. Monografia zespołu archiwalnego*, Warszawa 2007
- Małek A., *Mieszkańcy Białegostoku pod zaborem pruskim*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 1996, nr 10, s. 55-142
- Maroszek J., *Henryk Ciecierski z Bacik Średnich, kontynuator idei księżnej Anny Jabłonowskiej*, [w:] *Księżna Anna z Sapiehów Jabłonowska (1728–1800). W 200 rocznicę zgonu*, pod red. A. Wołka, Z. J. Wójcika, Siemiatycze 2001
- Maroszek J., *Lewickie*, „Rubieże” 1993, nr 2-3, s. 107-111
- Maroszek J., *Najstarszy dokument uposażeniowy Kościoła Farnego w Białymstoku z 4 grudnia 1581 roku*, „Białostoczczyzna” 1996, nr 2, s. 3-8 + wkładka ze zdjęciami
- Maroszek J., *Pięć wieków Ziemi Juchnowieckiej*, Juchnowiec Kościelny 2013
- Maroszek J., *Rewelacyjne odkrycie nieznanych najstarszych dokumentów dla Białegostoku*, „Białostoczczyzna” 1999, nr 1, s. 5-30
- Maroszek J., Studniarek A., *Dzieje Trzciannego i obszaru gminy Trzcianne w XV–XX wieku*, Trzcianne 2004
- Mościcki H., *Białystok. Historia miasta z 22 ilustracjami*, Białystok 1933, s. 91-92
- Mościcki H., *Ciecierski Dominik h. Rawicz*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. IV, Kraków 1938, s. 36
- Mościcki H., *Grądzki Wiktor*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. VIII, Wrocław – Kraków – Warszawa 1960, s. 562
- Mościcki H., *Sprawa włościańska na Litwie w pierwszej ćwierci XIX w.*, [w:] tegoż, *Pod znakiem Orła i Pogoni. Szkice historyczne*, wyd. 2, Lwów – Warszawa 1923, s. 39-101
- Nawrot D., *Litwa i Napoleon w 1812 roku*, Katowice 2008
- Niesiecki K., *Herbarz polski*, t. III, Lipsk 1839
- Niesiecki K., *Herbarz polski*, t. IV, Lipsk 1839
- Niewiński S., *Nowiczy i historia pałacu w Lewickich*, [w:] tegoż, *Pokój ceniom Ziemi Juchnowieckiej historii nieokrzeseane*, Juchnowiec Kościelny 2014, s. 105-136
- Płażewski I., *Dzieje polskiej fotografii*, Warszawa 2003, s. 389
- Polska Encyklopedia Szlachecka*, t. VIII, Warszawa 1937
- Projekt prawa prowincjonalnego Obwodu Białostockiego z 1811 roku*, tekst do druku przygotowali i opracowali K. Łopatecki, M. Piłaszewicz-Łopatecka, wstępem opatrzyli S. Godek, K. Łopatecki, Białystok – Oświęcim 2015

- Romaniuk Z., *Dwór i folwark w Dubnie w XVI–XIX w.*, [w:] *Założenie rezydencjonalne Sapiehów w Dubnie*, pod red. H. Karwowskiej i A. Andrzejewskiego, Białystok 2013, s. !!!
- Sikorska-Kulesza J., *Deklasacja drobnej szlachty na Litwie i Białorusi w XIX wieku*, Pruszków 1995
- Sokół M., Wróbel W., *Kościół i parafia pw. Bożego Ciała w Suraziu. Monografia historyczna do 1939 r.*, Suraż 2010
- Sopek M., Szkudlarek M., *Irena Białówna (1900–1982)*, „Medyk Białostocki” 2012, nr 4, s. 22-23; *Białostocczanie XX wieku*, pod red. D. Boćkowskiego i J. Kwasowskiego, Białystok 2000, s. 23-24
- Szczuka L., *Marszałkowie szlachty gubernji grodzieńskiej*, „Ateneum” 1924, nr 7-8, s. 421-429
- Szot A., *Towarzystwo Dobroczynności w Białymstoku w latach 1915–1919 (w okresie okupacji niemieckiej)*, [w:] *Wyzwolenie czy okupacja? Stosunek społeczności zamieszkujących pogranicze polsko-litewsko-białoruskie do zmieniających się w XX wieku systemów państwowych*, pod red. M. Kietlińskiego, W. Śleszyńskiego, Białystok 2006, s. 7-23
- Szymańska I., *Kaplica pw. św. Anny w Królowym Moście (woj. podlaskie)*, „Studia Podlaskie” 2011, t. XIX, s. 155-168
- Szymańska I., *Podlaski fragment historii rodziny Sakowiczów herbu Pomian w XIX w.*, „Rocznik Zabłudowski” 2009, t. III, s. 56-69
- Szymańska I., *Sakowiczowie herbu Pomian i ich związki z ziemią juchnowiecką*, [w:] *Juchnowieckie szepty o historii*, t. II, pod red. J. Dobrzyńskiego, Juchnowiec Kościelny 2017, s. 63-70
- Śliwińska I., *Dederko Soter*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. V, Kraków 1939–1946, s. 48
- Taraszkiewicz F., *Irena Białówna*, [w:] *Słownik bibliograficzny zasłużonych pediatrów*, Warszawa 1985, s. 18
- Tomaszewski N. D., *Dominik Ciecierski (1781–1828) – marszałek szlachty obwodu białostockiego. Szkic do portretu*, [w:] *Spółczeństwo – wojsko – polityka. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Adamowi Czesławowi Dobrońskiemu z okazji 70 urodzin*, pod red. M. Dajnowicz, A. Miodowskiego i T. Wesołowskiego, Białystok 2013, s. 107-116

- Trynkowski J., *Gimnazjum. Z dziejów Gimnazjum Białostockiego (1777) 1802–1915*, Białystok 2002
- Trynkowski J., *Jan Wolski i jego autobiografia*, „*Studia Podlaskie*” 1999, t. IX, s. 97–108
- Trynkowski J., *Meteoryt białostocki*, „*Białostoczczyzna*” 1997, z. 3, s. 7–13 i s. 8
- Trynkowski J., *Nauczyciele gimnazjum białostockiego w latach 1807–1843*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. V, pod red. H. Majeckiego, Białystok 2001, s. 96–97.
- Uruski S., *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. III, Warszawa 1906
- Werwicki A., *Białostocki okręg przemysłu włókienniczego do 1945 roku. Czynniki rozwoju i zagadnienia lokalizacyjne*, Warszawa 1957
- Wicher S., Karpińska K., *Odkrywanie. Twórczość Witolda Stefana Zaczieniuka (1918–1999) z portretem rodzinnym w tle*, Białystok 2015, s. 4–23
- Wolski J., *O spadnięciu kamieni z powietrza pod Białymstokiem we wsi Fastach*, „*Dziennik Wileński. Umiejętności i sztuki*” 1827, t. II, s. 391–395
- Wróbel W., *Cmentarze parafii pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Białymstoku w XVI–XX w.*, [w:] *Cmentarz Farny w Białymstoku*, Białystok 2017 (w druku)
- Wróbel W., *Dom szlachty. Historia domu przy ul. Lipowej 24 w Białymstoku*, Białystok 2016
- Wróbel W., *Działalność Stefana Mikołaja Branickiego w Białymstoku w latach 1689–1709*, „*Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego*”, z. 14, 2008, s. 40–80
- Wróbel W., *Kilińskiego. Historia jednej ulicy*, Białystok 2016, s. 245–247
- Wróbel W., *Starobojarska. Biografia ulicy*, [w:] A. Lechowski, W. Walicki, W. Wróbel, *Bojary 3*, Białystok 2013, s. 94–95
- Wróbel W., *Warszawska 48. Od Langhamerów do ewangelickiej ochronki*, „*Kurier Poranny. Magazyn*” 14-17.04.2017, s. 29
- Wróbel W., *Warszawska 50. Od Szylera do Commichau*, „*Kurier Poranny. Magazyn*” 21-23.04.2017, s. 17
- Zarys historii wojennej II-go pułku szwoleżerów rokitniańskich*, Warszawa 1929
- Żychliński T., *Złota księga szlachty polskiej*, t. IV, Poznań 1882

Maszynopisy

Kamienica, Białystok, ul. Warszawska 9, karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, oprac. A. Dolistowski, 1976 oraz wkładka do karty ewidencyjnej, oprac. Z. Cybulko, 2001 (nr 0335, mszps. w zbiorach WUOZ Białystok)
Szymańska I., *Dzieje majątku Janopol – Królowy Most w latach 1815–1944*, praca magisterska pod kier. nauk. dr. hab. Józefa Maroszka, mszps. w zbiorach Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2005

Materiały internetowe

Dederko S., *Soter, Marian i Witold Dederkowie*, opublikowanym w internetowym czasopiśmie „Daguerre i inni...” (nr 4) (dostęp: [foto klubrpreigionatorun.pl/upload/201509/Marian_i_Witold_Dederkowie_4.pdf](http://klubrpreigionatorun.pl/upload/201509/Marian_i_Witold_Dederkowie_4.pdf) [dostęp: 20.09.2017])
<http://www.kaczynskiispolka.pl/projekty/realizacje/37> [dostęp: 10.09.2017]

ANEKS

Warszawa, 15.07.1907 r.

Augusta Wiktoria z Sakowiczów Małachowska spisuje testament na wypadek swojej śmierci, czyniąc postanowienia dotyczące należących do niej majątków ruchomych i nieruchomości oraz dokonuje rozdysponowania darowizn dla członków rodziny i instytucji dobroczynnych.

Źródło: LPAH w Wilnie, f. 604, op. 1, d. 5998, k. 3-5.

[k. 3v]

Warszawa, dnia 15 lipca 1907 roku. Augusta Małachowska. Ostatnia moja wola.

W Imię Ojca i Syna i Ducha Świętego. Amen. Na wypadek mojej śmierci czynię następujące rozporządzenia ostatniej mojej woli. Cały mój majątek jaki w chwili mojej śmierci po mnie pozostanie zapisuję niniejszym Janinie z Sakowiczów Dederko córce mego stryjecznego brata Jana Sakowicza, czyli czynię Janinę Dederko ogólną moją spadkobierczynią z obowiązkiem wszakże zaspokojenia z pozostałego po mnie majątku następnym zapisów szczególnych oraz pod warunkami, jakie niżej wymienię, a mianowicie: na rzecz Cmentarza Powązkowskiego Rzymskokatolickiego w Warszawie zapisuję rubli tysiąc (1000 rb) listami zastawnymi Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie

Polskiem, jako fundusz wieczysty, który ma być zawsze lokowany w takich samych listach zastawnych, a procenty od niego mają być używane na utrzymanie w porządku grobu mego męża i mego na Powązkach w kwaterze 83 N1.3aa, a Janowi Sakowiczowi synowi Dionizego memu bratu stryjecznemu zapisuję w dożywotnie użytkowanie na należącym do mnie majątku ziemskim Królowy Most w powiecie białostockim guberni grodzieńskiej położonym, wraz na wszystkich znajdujących się w tym majątku żywych i martwych inwentarzach i ruchomościach stanowiących moją własność. Jan Sakowicz wolny będzie od dawania mojej spadkobierczyni ogólnej jakiegokolwiek bądź poręki. Powyżej wymienionemu Janowi Sakowiczowi zapisuję na własność rubli trzy tysiące (3000 rb), Annie z Sakowiczów Sakowiczowej zapisuję rubli pięć tysięcy (5000 rb). Na utrzymanie Mariana Sakowicza, syna Witolda, do najdłuższych dni jego życia, zapisuję procent od summy pięciu tysięcy rubli (5000 rb) listami zastawnymi Towarzystwa Kredytowego Miasta Warszawy, w tym celu z pozostałych po mnie funduszów mają być kupione za wzmiankowane przeze mnie listy zastawne na sumę pięciu tysięcy rubli (5000 rb) i złożone do depozytu tegoż Towarzystwa na imię Janiny Dederko, która będzie miała prawo podnoszenia procentów dla użycia na cel powyższy. Kapitał będzie ona mogła podnieść dopiero po śmierci Mariana Sakowicza. Bratu memu ciotecznemu, Marcinowi Tołoczce, zapisuję (5000 rb) pięć tysięcy rubli. Ciotecznym moim siostronom zapisuję niższe sumy: Franciszce Zagórskiej (5000 rb) pięć tysięcy rubli, Izabeli Bieńkiewicz (5000 rb) pięć tysięcy rubli, Teresie Latkowskiej (3000 rb) trzy tysiące rubli, Lucjanowi Latkowskiemu, jej synowi, (1000 rb) tysiąc rubli, [k. 4] Wandzie i Janinie Małachowski, córkom Aleksandra, zapisuję każdej po rubli pięćset (500 rb) czyli tysiąc rubli razem, Zofii Rajskiej i Antoninie Sławińskiej zapisuję po rubli pięćset (500 rb) każdej, Zofii z Kieszkowskich Madejewskiej, naszej chrzestnej córce, zapisuję rubli tysiąc (1000 rb). Na rzecz Towarzystwa Świętego Wincentego a Paulo w Warszawie zapisuję cztery tysiące rubli (4000 rb). Na przytulisko na ulicy Wilczej No 7 w Warszawie zapisuję pięćset rubli (500 rb.) Na Ochronkę XI Świętego Piotra przy Warszawskim Towa-

rzystwie Dobroczynności zapisuję pięćset rubli (500 rb). Na szwalnię V przy Towarzystwie Dobroczynności w Warszawie zapisuję pięćset rubli (500 rb). Na Towarzystwo Opieki nad Biednymi Matkami oraz Ich Dziećmi w Warszawie zapisuję pięćset rubli (500 rb). Na sanatorium dla suchotników (doktora Dunina) w Rudce tysiąc rubli (1000 rb). Na Towarzystwo Opieki nad Wychodzącymi ze Szpitali zapisuję pięćset rubli (500 rb). Na schronienie dla paralityków Świętego Władysława w Warszawie zapisuję pięćset rubli (500 rb). Towarzystwu Polskiej Macierzy Szkolnej na założenie szkoły imienia męża mego Maksymiliana Małachowskiego dla dzieci robotników fabryki dachówek w Pustelniku pod Markami zapisuję pięć tysięcy rubli. Na kościół rzymskokatolicki w Białymstoku zapisuję na urządzenie wewnętrzne tysiąc rubli (1000 rb) z warunkiem, aby corocznie w dzień 27 września odprawiana była msza święta za dusze Jakuba, Wiktorii, Bolesława, Maksymiliana i Augusty. Powyższe tysiąc rubli powinny być wydane wprost do rąk dziekana tegoż kościoła. Na kościół rzymskokatolicki w Markach pod Warszawą zapisuję dwa tysiące rubli (2000 rb) na urządzenie wewnętrzne, z warunkiem odprawiania corocznie 11 listopada mszy świętej za dusze osób wyżej wymienionych. Pieniądze mają być wydane wprost do rąk osoby upoważnionej przez właściwy dozór rzymskokatolicki. Na rzecz kościoła rzymskokatolickiego Zbawiciela w Warszawie zapisuję rubli tysiąc (1000 rb) na dokończenie urządzenia, z warunkiem odprawiania corocznie mszy świętej w rocznicę mojej śmierci za dusze osób wyżej wymienionych, i wypłacone również wprost na ręce osoby upoważnionej przez właściwy dozór kościelny katolicki. Na budowę pomnika Adama Mickiewicza w Wilnie zapisuję tysiąc rubli (1000 rb), które mają być wydane Komitetowi tegoż pomnika. Na rzecz Towarzystwa Polskiej Macierzy Szkolnej na ogólne cele w ustawie Towarzystwa wskazane zapisuję rubli dziesięć tysięcy (10000 rb). Gdyby do dnia mojej śmierci nie było jeszcze sprowadzone z Meranu w Tyrolu i pochowane w naszym grobie na Powązkach ciało mojej matki Wiktorii z Grądzkich Sakowiczowej to polecam mej ogólnej spadkobierczyni, ażeby to uskuteczniła niezwłocznie. Jeżeliby również w dniu mojej śmierci nie była jeszcze zapłacona należność za pomnik na grobie [k. 4v]

naszym (śp. męża mego, gdzie i ja życzę sobie być pochowaną) należność tę ogólna spadkobierczyni zapłaci ze spadku po mnie, a także jeśli nie będzie jeszcze uiszczona należność za organy zamówione przez mego ojca dla kościoła rzymskokatolickiego w Białymstoku polecam, ażeby tę należność wypłacała ogólna spadkobierczyni. Upraszam aby po mej śmierci ciało moje zostało zabalsamowane przez wstrzykiwanie, jak to miało miejsce z ciałem mego męża w Paryżu. Co do mebli i kosztowności zostawiam oddzielne rozporządzenie.

Wykonawcami tego testamentu mianuję brata mego stryjecznego Jana Sakowicza, Cezarego Ponikowskiego, adwokata przysięgłego, i Stanisława Chelmińskiego, obecnego właściciela dóbr Młodzieszyn i oddaje im trzem oraz każdemu z osobna niezależnie od dwóch drugich, w zarząd i posiadanie całość mego majątku ruchomego. Będą oni mogli wszyscy lub każdy z nich oddzielnie bez udziału ogólnej mej spadkobierczyni podnieść kapitały spadkowe z depozytów bankowych i od osób prywatnych w ogóle zewsząd, gdzie tylko znajdować się będą i zaspokoić z nich zapisy szczególne, koszta wykonania tego testamentu i regulacji spadku po mnie oraz stemple spadkowe od zapisów szczególnych i od zapisu ogólnego, a w tym celu będą mieli prawo zrealizowania i sprzedaży papierów procentowych i dywidendowych. Resztę jaka pozostanie po zaspokojeniu zapisów szczególnych i kosztów regulacji spadku i wykonania testamentu oraz stempla od zapisu ogólnego wydadzą spadkobierczyni ogólnej. W każdym razie wolą jest moją, ażeby reszta powyższa nie była mniejsza od piętnastu tysięcy rubli (15000 rb) i żeby wykonawcy przede wszystkim zapłacili mej spadkobierczyni ogólnej, jako też zapisy dla mojej rodziny i na utrzymanie naszego grobu, następnie zaś zapisy szczególne mogą ulec stopniowemu zmniejszeniu, w razie gdyby fundusze pozostałe po mnie nie wystarczyły na pełne zaspokojenie tychże zapisów. Zapisy szczególne o ile będą wypłacone w przeciągu roku od dnia mej śmierci, będą wypłacane bez procentu i z potrąceniem zapłaconego od nich stempla spadkowego, o ile wypłata ich skuteczniejsza będzie później, będą wypłacane z procentem

w stosunku 4% rocznie, licząc od dnia upływu roku od daty mojej śmierci – również z potrąceniem stempla spadkowego.

Nadmieniam wreszcie, że dla ułatwienia formalności odnośnie do majątku ziemskiego Królowy Most, zostawiam co [do] niego jeszcze oddzielnie rozporządzenie ostatniej mej woli, które wszakże w niczym nie jest sprzeczne z niniejszym testamentem.

Taka jest ostatnia moja wola. Pisałam własnoręcznie w Warszawie dnia 15 listopada 1907 roku. Augusta Małachowska.

